

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

VÁRADY SZABOLCS versei 909
ZALÁN TIBOR verse 910
RÖHRIG GÉZA versei 913
SZÁLINGER BALÁZS versei 918
SZLUKOVÉNYI KATALIN versei 921
WITOLD GOMBROWICZ: „Ha számba veszem rémületeimet” (naplórészlet) 924
AGNIESZKA KOŁAKOWSKA: Miért pont a sertés? (esszé) 933
EGRESSY ZOLTÁN: Hold on (regényrészlet) 937
MÉNES ATTILA: Harmsziádák (kisprózák) 947
MILBACHER RÓBERT: Keserű víz (regényrészlet) 953
SZEIFERT NATÁLIA: Mi volt ma? (novella) 964
CZILCZER OLGA versei 969
BABICZKY TIBOR versei 970
BORSIK MIKLÓS versei 972
PETRIK IVÁN verse 973

*

ANDRÁS CSABA: Tájépek Ikarosz bukásával (A leíró filmnyelvi politikai funkciója Tarr Béla életművében) 975
HAVASRÉTI JÓZSEF: Hajas Tibor és a bécsi akcionizmus (tanulmány) 981
SZÁNTÓ T. GÁBOR: Nem öl, nem ölel (Szexualitás, erőszak és identitás Iszaak Babel műveiben) 992
MEKIS D. JÁNOS: Kegyelem és félelem (Kányádi Sándor: Valaki jár a fák hegyén) 1001

*

SZILÁGYI MÁRTON: Egy öngyilkosság anatómiája (Milbacher Róbert: Léleknyavalyák – avagy az öngyilkolás és egyéb elveszejtő szerek természetéről) 1005
BEDECS LÁSZLÓ: Ez kész (Babiczy Tibor: Félbehagyott költemények) 1009
LÓCSEI PÉTER: „Fenn az idő tűhegyén...” (Weöres Sándor és Lovász Pál levelezése 1938–1975. Sajtó alá rendezte: Szirtes Gábor) 1013
GYÜRKY KATALIN: Kulináris könyvégetés (Vlagyimir Szorokin: Manaraga) 1017
HANZELIK GÁBOR: Véget érhet-e a liberális demokrácia, akárcsak a történelem? (Agnieszka Kołakowska: Kultúrák háborúi és más harcok; Ryszard Legutko: A közönséges ember diadala) 1021

2018

SZEPTEMBER

JELENKOR

LXI. ÉVFOLYAM

9. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHAI ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PARTI NAGY LAJOS, PINCZEHELYI SÁNDOR,
SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ,
VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelte válaszböveletben vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.

Számlaszámunk: Dél Takarékszövetkezet 50800111-11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT PAPP TIBOR. A költőt, tipográfust, a párizsi *Magyar Műhely* alapító szerkesztőjét július 18-án, nyolcvankét évesen érte a halál.

*

MEGHALT EGYED PÉTER. A költő, író, kritikus, filozófus augusztus 2-án, életének hatvanegyedik évében hunyt el. Egyed Péterről *Thomka Beáta* emlékezik meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

ELHUNYT V. S. NAIPUL. A Nobel-díjas író augusztus 11-én, életének nyolcvanhatodik évében érte a halál.

*

MAGASISKOLA. A Mészöly Miklós Irodalmi Akadémia alkotótáborát hatodik alkalommal tartották meg Szekszárdon július 8-a és 13-a között. A szemináriumokat *Gyóffy Ákos* és *Márton László* vezette, a Mészöly Miklós-elő-

adásokat *Márjánovics Diána* és *Szolláth Dávid* tartotta.

*

BAKA ISTVÁNROL emlékeztek meg a költő születésének hetvenedik évfordulóján július 25-én Bonyhádon. Az alkalomból megrendezett kerekasztal-beszélgetésen *Bombitz Attila*, *Füzi László*, *Móser Zoltán*, *N. Horváth Béla* és *Nagy Gábor* vett részt.

*

A 11. ÖRDÖGKATLAN FESZTIVÁLT július 31-e és augusztus 4-e között rendezték meg Beremen- den, Kisharsányban, Nagyharsányban és Vil- lánykövesden. A fesztivál díszvendége a Magve- tő Kiadó volt, az irodalmi beszélgetéseken *Dar- vasi László*, *Nádasdy Ádám*ot és *Szilasi László*t *Turi Tímea*, *Balaskó Ákost*, *Bérczes László*t, *Fehér Renátó*t, *Horváth Viktort*, *Szarvas Józsefet*, *Totth Benedeket*, *Turi Tímeát* és *Zilahi Annát* *Szegő János* kérdezte.

Szerzőink

Várady Szabolcs (1943) – költő, műfordító, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Zalán Tibor (1954) – író, költő, Budapesten és Békéscsabán él.

Röhrig Géza (1967) – tanár, Bronxban él.

Szálinger Balázs (1978) – költő, Budapesten él.

Szlukevnyei Katalin (1977) – költő, Budapesten él.

Witold Gombrowicz (1904–1969) – lengyel író.

Pályi András (1942) – író, műfordító, Budapesten él.

Agnieszka Kołakowska (1960) – lengyel filozófus, Párizsban él.

Pálfalvi Lajos (1959) – kritikus, műfordító, a PPKE BTK oktatója, Diósdon él.

Egressy Zoltán (1967) – író, drámaíró, Budapesten él.

Ménes Attila (1961) – író, Budapesten él.

Milbacher Róbert (1971) – irodalomtörténész, író, Kővágószőlősen él.

Szeifert Natália (1979) – költő, író, képzőművész, Budapesten él.

Czilczér Olga (1940) – költő, Szegeden él.

Babiczký Tibor (1980) – költő, Budapesten él.

Borsik Miklós (1986) – költő, kritikus, szerkesztő, Budapesten él.

Petrik Iván (1971) – költő, író, Pápán él.

András Csaba (1989) – kultúrakutató, a pécsi Kerényi Károly Szakkollégium vezetőtanára, Pécsen él.

Havasréti József (1964) – kritikus, Pécsen él.

Szántó T. Gábor (1966) – író, a *Szombat* főszerkesztője, Budapesten él.

Mekis D. János (1970) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Szilágyi Márton (1965) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Bedecs László (1974) – kritikus, Budapesten él.

Lőcsei Péter (1957) – a szombathelyi ELTE Bolyai Gimnázium tanára, Kőszegen él.

Gyürky Katalin (1976) – kritikus, műfordító, Debrecenben él.

Hanzelik Gábor (1988) – műfordító, a PPKE BTK doktorandusza, Budakalászon él.

Major Ágnes (1989) – az MTA BTK ITI tudományos segédmunkatársa, Budapesten él.

A Jelenkor postájából

MAJOR ÁGNES: Nem csak érdekes (Válasz Lengyel András Csáth Gézáról szóló feljegyzésére) 1025

---

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Filter
Kultúrkávéház, Színház tér 2.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út
45. – Magvető Café, 1074 Budapest, Dohány
u.13. – Líra Zrt. Rózsavölgyi Zeneműbolt, 1052,
Budapest, Szervita tér 5.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota

Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

VÁRADY SZABOLCS

Álom, Gézával

*Honnan van és kié ez a lakás
nem tudom Itt maradunk éjszakára
Egy csapból elállíthatatlanul
folyik a víz az ágyneműkre
nyilván évek óta*

*Mégiscsak elaludtunk azt hiszem
nincs kép estétől reggelig
Mit álmodtam
álmodtam
nem tudom mit*

*Elindultunk másnap visszafelé
időre kellett ahova odaérni
de nem tudtam hogy a GPS hova lett
és ha Moha bácsi nem duruzsolja a fülemben
ő a szerkentyű férfi hangja
hogy mikor térjek le és melyik irányba
el vagyok veszve Mentünk mindazonáltal
ment alattunk ment valamilyen út
csak az aggályom is egyre jött vele
hátha Géza felrobban*

*Oda kellett hogy érzünk valahogy
De hova és hogyan
És hogyhogy nem úszott az az egész lakás*

Résen lenni

*Veled lenni vagy nem lenni
az itt a kérdés
Vagy-e vagy nem vagy ez a második
Reggel mindjárt ébredés után
elvesztem a fonalat Egy fogpiszkáló
még alig piszkáltam veled
kiesik a kezemből Valamelyik éjjel
vagy egy ebéd utáni álmom lehetett
ismertelek meg A metró ablakában
egy futó ember képe villogott
majd elenyészett Te viszont
egyszer csak ott voltál a kocsiban*

*Mind the gap! Kár hogy ezt csak
Londonban mondják Jobban
vigyáztam volna*

*Délutánra nem sok remény marad de néha
estefelé a fényviszonyok
úgy alakulnak hogy – nem is tudom
Reggel aztán*

Z A L Á N T I B O R

Elérni oda

*Mire eléri üresen ma
radt helyed te már messze leszel
onnan A Nappal kelsz és lefek
szel az első csillagokkal Mi
re eléri üresen hagyott
helyed te már nem leszel Se ott
De nem sír A férfiak ilyen*

*kor nem szoktak sírni Sokáig
néznek messze mint a vak indi*

*ánok háttal az iránynak mer
re mehetnél És még csak azt sem
várja hogy visszaforduljon ve
led a Föld A leanderek ró
zsaszín vörös ruhás koszorús
lányok Hallgatnak riadtan A
kár az elmaradt esküvőn A
kár egy féleértett temetés
en Ott akár Vagy lehet máshol*

*A tenger felé visz az út A
soha meg nem történt találko
zás felé Az erkélyen állsz Fe
hér ruhában Dús kék hajad de
rekadig omlik alá Szádból
kövér férgek fordulnak ki Ūr
es szemgödrödben két tikkadt csi
ga pihen Válladról a foszló
húst apró rákok falják le Comb*

*odat hínár köti a terasz
vasához Kezedben tükör mely
ben Kornati párás dombjait
látod Meg a kék vizet a vi
torlásokkal Meg a kék delfin
eket Te nem vagy rajta a kép
en Mert te magad vagy a kép A
mozdulatlanság kétdimenzi
ós szobra Hallod Közeledik*

*Nem fordulsz meg amikor belép
Mögéd áll Még nem érint meg Néz
i a kövér zöld férgemet Az
apró rákokat A két tikkadt
csigát A combodat az erkély
vasához kötöző hínárhoz
sem ér hozzá Halkan sem beszél
Így vár amíg bealkonyodik
A tengeren szétfolyik a Nap*

*vére Ölebe vesz és nem ér
zi hogy nincsen súlyod A nyakad
ra tapad mohón a szája És*

nem érzi hogy nincsen illatod
Öledbe temeti arcát És
nem veszi észre hogy a tested
nek nincs ellenállása A bol
dogság pillanataiban meg
szűnik az érzékelés A szél

feltámad s a sziklákhöz csapkod
ja a vizet A pínéák föl
ött messze ellátni Egészen
a párák horizontig Nem tud
mit kezdeni ezzel A világ
a nem létező tükröződés
e Graffiti egy omladozó
tudat falán Sokáig jött Sok
áig fog tartani a megér

kezése Megfogja a kezed
de skorpiók szabadulnak ki
a markodból Másznak felfelé
a könyökén Mozgó szembogar
a felé Miért hogy a vakok
a látó emberek Hálát ér
ez hogy átsegíted a sötét
ben látó lények közé Ahol
te is élhetsz És régóta már

Szájából kék férgek fordulnak
ki Üres szembogarában kék
skorpió delel Foszló húsát
apró kék rákok rágják le vál
láról Haját csomókban tépi
s viszi a tenger felé a fel
támadó szél

Mire belépnek
üres a hely A terasz kövén
elfeketedett apró vércsepp

lóri

*eltört a rizling
kancsal jucit várod
jó ez a kabát
mint címke a szilánkot
egybetart*

*zizeg egy neon
szárazvillámlik
a szállóról
kitettek szerdáig
csak éjjel ne essen*

*jó helyt ütsz tanyát
itt a nagy alkalom
JÉZUS TÉGED KERES
virít egy tűzfalon
csak éjjel ne essen*

*vörhenyes por száll
rozsdás a hinta
a padot sárga
sírpenész borítja
ne búsulj lóri*

*márciustól
másképp süt a nap
szirmok nyílnak
s hozzá madarak
ne búsulj lóri*

*kitörnek majd
a földből a lilák
a kökőrcsin
és a harangvirág
vigyáz valaki ránk*

*jön a tavasz
ne mondd hogy mindegy*

*mer' orrba legyintlek
juci is meglásd mintegy orvul
a melegtől majd meggyógyul*

peppe

*az emberólat éjjel
a felüljáró negyedik tartópillérénel
nagynyomású mosóval takarították el*

*a gépet kemény kültéri felületek
makacs szennyeződéseinek
eltávolítására fejlesztették ki*

*a kábelt lecsavarta a manus a dobról
a tartályt csurig töltötte hígított vegyszerrel
a fűvókát a legmagasabb
szennymaró fokozatra állította*

*olyan irgalmatlanul erős sugárban spriccelt a masina
hogy a csávó terpeszben
két kézzel is alig bírta megtartani a szórólánczát*

*még föl sem száradt s peppe
már le is csapott a helyre*

*háromszög alakú ragyás képe miatt
kurtult a pepperoniból peppévé*

*a szociofotósok lottóötöse ő
cserzett arca az öreg halászé
kezén az erek a bőre felett futnak*

*bebicskázza a hús deka zsírszalonnát
a bőrkét elteszi rágcsálni*

*alig érthetően hebeg
szemében mégis ott
a kítaszítottak oly nehezen megszerezhető méltósága*

*tenyerébe söpri a morzsát
a maradékot ujjbegyére szedegeti*

aznapos
ám nincsenek szesztestvérei
peppe sosem verődik bandába

„háttal élek én már mindenkinek”

a rakpart lépcssein szárítgatja ruháit

piáért mindig nonstopba megy
ott nincs biztonsági őr
ott nem néznek úgy rá

angéla

vizesblokk nélküli házban nőttem fel
hú ezt nagyon szépen mondtam
szóval putriban

nekem a hajléktalanság nem tragédia
én jóformán csak ezt ismerem

és az a húsz év gyurkával mindennél többet ér

ő egyszer elment egy fapadosba
szappant és törülközőt is kapott
ám a tusolás után eltűnt mindene

többé nem volt hajlandó menhelybe menni

télen panelházakban laktunk
a lift szerelőaknájához vezető vakfolyosón
a legfelső fölötti emeleten

kényelmes volt
vettünk buborekzfóliát is
a kisimított banános dobozok közé

nyáron elbújtunk a susnyásba

gyurka egy kis viskót eszkábált
még egy hordós zuhanyt is rittyentett mindig

szépen éltünk

*félretették nekem a piacon a retek levelét
azt főztem meg spenótnak a platon*

*sokszor adtak lottyadt vagy csak szépséghibás gyümölcsöt
konzervet aminek lejárt a szavatossága*

*ősszel benéztünk a máltaiakhoz
hogyan szedjék ki belőlünk a kullancsot*

*a gyászév letelt
ám színesben én már sose fogok járni*

*nekem a gyurka után más férfi nem kell
belém lelket már csak ő tudna csihhantani*

*rendesek voltak
nem hamvasztották el szegénykémet*

szépen éltünk

*hajnalban indultunk
egy kis mágnessel néztük mi az ami vasból van*

*találtunk mindent
még halott csecsemőt is*

ebéd után hajcsiztunk egyet

gyurka sosem hagyott cipelni

*ma meg mint a csiga
viszem magammal a motyómat*

*a legjobb ez az ingvállas jurtavászon szatyor
ennél nincs masszívabb
ennek a füle sem szakadt le még soha*

*ez van
kevesedem revesedem
évén kevedevesevem*

*délután az üdvhadsereg oszt
nincs hús de sokat adnak*

sorszámot kell húzni
aztán hozzák a három kempingasztalt
betolat a térre a kisbusz
és lendít emel önt
lendít emel önt
a merőkanál

van aki nem eszi meg rögtön
ismét a sor végére rohan

az ilyet irigylem
hisz van valakije
nyilván annak viszi a második adagot

palackorrú

egy epilepsziás pók
vattacukrot szótt a sarokba
„tömegbunyókban
a legjobb a kocsmá”

„annyi ütés
szorult az emberbe
amit meg ő kap
kiérdemelte”

„főkoholista vagyok
enni alig eszem
a májzsugortól ilyen
szép sárga a kezem”

„szájmenésem van
szólj ha rám unnál”
szélvédőt mos
a bah-csomópontnál

ősrégi vicceket
ad elő újólag
közben telik ürül
telik a húgyhólyag

elfogyott a szesz

*a beton fagyott iszap
a hosszabbításban
egy havertől inni kap*

*„ez van apám
s még ez is b*szottul inog
így élünk mi
belvárosi beduinok”*

S Z Á L I N G E R   B A L Á Z S

Kereszténydemokrácia

*8-kor ér haza Kereszténydemokrácia,
21. századi díszzeit ledobja,
Sóhajt,*

*A tükör elé áll,
Fáradt,
Kegyencsontjánál kipirosodott.*

*Fiatalon a kereszténység voltam,
Fiatalon a demokrácia voltam,
A két legszebb szó voltam a világon,*

*S a harmadik legszebb,
A jog
Társasági ringyót csinált belőlem.*

*8-kor ér haza Kereszténydemokrácia,
Tévedésben, koraestetudattal.
Mintha csak egy magas,*

*Megrogyant nő lenne a pultnál,
Aki mert prüd, nem nyúl az italhoz,
De el se lép, mert ott még megdicsérik,*

*Aki nem ismer férfit,
Csak fajankókat ismer, hobbivadászokat ismer,
És nem tudja, amit tud a Jóisten,*

*Hogy lehetne hinni még ---
Hogy bőven volna még mit ---
Hogy este 8 van, de a kereszténységnek*

Még mindig csak elején vagyunk.

A megszólítatlan dúlónévállomány

*A megszólítatlan dúlónévállomány
Feltorlódik a nyelv kapuinál,
És megkérdezi, szabad-e locsolni.*

*A vérfolt helyén elásott harang
Örökre ott marad, ha a felszínen
Bimm-bamm, többé nincs, ami jelöli.*

*Öregapád éjjeliőr volt, a róka
Megharapta, és bimm-bamm,
Ki tudja már ennek is a helyét.*

*A nem használt dúlónévállományt
Megvizsgálni, meghamisítani,
Kőbe vésni, betekartatni jól,*

*S leengedni egy halott horgásztóba.
Ne hirdesse, hogy a nyelv alapú
Tájfestéket kioldja az idő.*

*Ne kérdezgesse folyton:
A mostani helyett
Kap-e új gazdát, nyelvi ligetet?*

Ötírónia

*Meddő aranybánya, a férfi
Hiába ás, a tárna mellett nő áll,
Bibliából hiába olvas.*

*Ötírónia polgárai értik,
Talán csak épp nem hiszik el a viccet,
S azt gondolják, hogy itt a fájdalomnak
Nincs ízlése, tehát ripacskodik.*

*A buszbaleset emlékműve
A fejlődés fölött összehajol
A kipusztult falvak emlékművével, taps.*

*Michael Phelps sportoló leül
Kártyázni a halállal, s biztos, ami biztos:
Az asztal alá csúsztat egy uszodát.*

*Plébánia-felújítás
Nemlétező híveknek, munkaáhítat,
Fotóalbum a végórákról, mosoly.*

*Ötírónia földjén át vezet az út,
Ott, ahol nem tudnak nevetni,
Mert mindig csak védekeznek. Pedig
Kinevetni valamit: szeretet.*

*Bánatos Szűzmáriát kiteszik
A kapornaki kanyarba a sóskafélékhez,
S megkérdezik, mért olyan savanyú.*

Összhang

*Csak azt szerettem volna elmondani neked,
amit az ablakból láttam ma délután
az utca túlfelén, a tetőtér-beépítésen;
gigantikus daru meredt a négyemeletes
házak fölé, két szaki dolgozott vele:
a darukezelő fönn a kocsi tetején,
egy üvegfülkében, ahonnan pont nem látni le
az utcaszintre, ahol meg a kollégája állt,
pocakos, kopasz, ötvenes fickó, kezében
rádiótelefonnal, ő volt alul, és mégis
ő irányította a műveletet; a háztetőn
törmelékekkel telepakolt csille odafönn
végigfutott a sínen, majd megtorpant
a homlokzaton éppen túl, a járda fölött
egy lélegzet-visszafojtott pillanatra,
aztán elindult lefelé, vigyázva, de mégis
jó ütemben, az összeszorított, brutális
vasmarokban több mázsa apró, szürke kő;
ahogy közeledett az utcán álló konténer felé,
lelassított, hogy pontosan betaláljon,
a lenti fickó pedig gyöngéd és precíz
mozdulatokkal, mint egy rutinos kéjné,
igazította a konténer fölé, előbb szavakkal,
aztán kézzel simogatta végig a vasat,
a szűk konténer pereméhez érve a csille
egy pillanatra megállt, mintegy bemérte
a jó szöveget, erőt gyűjtött az utolsó lökéshez,
aztán behatolt, és kiengedte terhét;
miután végzett, a lenti szaki eligazgatta,
még egyszer végigcirógatta a csillét
búcsúzóul, az pedig lassan elindult fölfelé,
megkönnyebbülve, készen az újabb körre;
én meg lenyűgözve bámultam őket, micsoda
összeszokott páros; hát csak ezt szerettem volna.*

Az otthon melege

*Amikor folyton elromlott a fűtés,
és féltérden állva mutattad, hogy lehet
benyúlni fakanállal a bojlerbe alulról,
merre keressük a helyet, ahol a drótok
érintkeznek, illetve most épp nem,
azért is kell a szerszám, amivel
gyöngéden és mégis határozottan
eltalálhatjuk az érzékeny pontot
– összességében romantikusabb volt,
mint amikor megkérted a kezem.
Éppen a konyha padlóján hasaltál
totál kiütve a válásod után,
és egy fakanállal próbáltad kikotorni
az exeddel közös konyhaszekrény
alól a nemtudommit a mocsokból,
és én kérdeztem, hogy mégis mire várunk,
te meg, hogy jó, leszel a feleségem,
és tudom én, hogy ezt nem kellene
kibeszélnem, velem se egyszerű az élet,
de hát ott nem kezdődött el, ami
ma is tart, hol, hová, mégiscsak össze,
hiszen cirkulál ismét a meleg víz,
s gyöngéden és mégis határozottan
mindent megint a helyére rakunk.*

Most

*Ebédet főzök, följánlod,
hogy felaprítod a petrezselymet,
mondom, hogy jó, erre kimész,
és tovább pakolászod a papírajaidat,
negyedórával később utánad megyek,
hogy arról volt szó, hogy fölaprítod
a petrezselymet, mondod, hogy jó,
visszamegyek a cigánypecsenyéhez,
amíg süll, befejezem a mosogatást,
úgy tíz perc múlva jössz fölaprítani
a petrezselymet, mondom, kösz, már nem kell,*

akkor kellett volna, amikor megbeszéltük,
a főzésnek ideje van, ritmusa, szerinted meg
az a gond, hogy nem mondtam, hogy most kell,
mondom, akkor ezt most tisztázzuk végleg:
MINDIG úgy értem, hogy MOST,
a nők mindig is úgy értették, az anyám is
ezért vált el az apámtól, mert nem győzte kívárni,
amíg elmosogat, vagy megfürdet engem,
végül jobban járt, ha megcsinálta maga,
úgyhogy a jövőben, ha bármire megkérlek,
mondjuk hogy fürdesd meg a gyereket,
úgy fogom érteni, hogy MOST, akkor is,
ha ezt külön nem teszem hozzá, a nyelv
mindig tele volt kifejtetlen elemekkel,
ha mindig mindent ki akarnál fejteni,
még reggeli előtt kihalna az emberiség,
most már te is begurulsz, hogy szóból ért az ember,
ha azt akarom, hogy most, akkor mondjam azt,
hogy most, ne terheljem rád az egész
felelősséget, igenis, vegyem a fáradságot,
és mondjam, hogy MOST, különben vethetek
magamra, ha nem lesz időben megfürdetve
a petrezselyem vagy fölaprítva a gyerek.

Meddig nyúl a nyúl?

Szeretnék valamit
elmondani, de fontos
a distinkció. Még mindig
akarom, amire vágytam,
de már nem a vágy hajt, csak a tudat,
igába fogott páros plüssnyulak
csüggesztik fejüket a kirakatban.
Hol vált szét a kettő, mikor lett
az egyesével ujjbegyre igazított
málnaszemek testmeleg ízéből
ez a bepenészedett elszántság,
ez a görcs gyomortájékon,
ez a hámba feszült akarat?
A beteljesült vágyból
mi marad?

„Ha számba veszem rémületeimet”

Hétfő

VIZES KUTYA, VAGY INKÁBB CSAK NEDVES, LEHET VÁLASZTANI.

Szerda

Minden ügyvéd annyira odavan a maga „általános kulturáltságától” (mert ugye „a jog művelté tesz”), akár a vízvezeték tervező mérnök, aki nagy hangerővel tudósan titulálja magát, mintha Heisenberg lenne. Felesleges is megjegyezni, hogy jó, ha halvány fogalmuk van a képzeletről.

Tegnap. Milyen tenyérbemászó! Két órán át kellett hallgatnom két efféle diplomás félértelmiségi tudálékosságát. Valószínűtlen ostobaság. Az ügyvéd a maga jogászfazonjával, világnézetével, stílusával, formájával, amiből megcsap a szerencsétlen egyetemszag, akár a ruhából a naftalin... A mérnököcske meg egyre csak az egzakt tudomány felsőbbrendűségét hangoztatta, mert holmi filozófiai meg művészi románcok, uram, nem a fegyelmezett elmének valók, és különben is „hallott már a kvantumokról?” Rémes nívó. És mindegyiknek megvan a maga gondos, komplett oldalbordája, aki a nőstények eksztázisával isteníti az ő intellektusát. Lehangelő, hogy az egyetemek évről évre ezerszámra gyártják a szamarakat, akik előbb-utóbb csalhatatlanul meglelik a maguk kancáját.

Hogyan lehetne elejét venni, hogy a felsőoktatás efféle zsibárut termeljen, hogy ilyen szörnyen megrontsa a civilizált világ levegőjét? Egyre több egyetemileg legyártott ifjú kretént látok magam körül, akiből vegyi úton kimosták a természetes intelligenciát. Már Dél-Amerikában is fullasztó a sok mesüge diplomás, aki azt ismeri csak, amit bepaszíroztak a fejébe, teletömték információval, közben elvesztette minden érzékét az olyan imponderabiliák iránt, mint a karakter, az értelem, a poézis, a báj. E jogi, műszaki, orvosi stb. téren működő értelmiségi munkavállalók ordenáré csúfsága még itt, Argentínában is mind nyilvánvalóbb. Érzéketlenek a művészet iránt, nem ismerik az életet, elvont tételek hatása alatt formálódtak, nagyképűek és nehézkesek. E gusztustalan marhákat előszeretettel hozom ki a sodrúkból, vagy belefullasztom őket a hamarjában kiötlött

---

Witold Gombrowicz (1904–1969) emigrációban írt háromkötetes *Naplójának* első kötetét 2000-ben megjelent magyarul a pozsonyi Kalligram gondozásában, a jelen részlet az előkészület alatt álló második kötetből való.

nevek és elméletek káoszába – nehogy már ők bánjanak el velem! Érdekes, hogy egyedül a tudomány rendelkezik számukra ilyen triviális természettel, minden egyéb, az emberi faj egész lelki élete merő szemfényvesztés nekik, következőképp egyfolytában majd meghalnak a félelemtől, hogy átveri őket valaki.

Élvezettel szítom fel bennük a józan paraszti bizalmatlanságot az „író”, e *par excellence* szemfényvesztő lény iránt, ráadásul olyan képet vágok hozzá, ami eleve kétségbe vonja a szó hitelét, sőt kész pojácaságnak titulálja. A komolyság iránti alpári hódolatuk oly hatalmas, hogy ettől egyből kővé merednek. Vagy az arisztokráciával és a származásommal rohanom le őket, biztos fogás, ha a hülyék teljes behülyítéséről van szó.

De azért... az arisztokrácia... De azért az arisztokrácia... Ó, arisztokrácia, te azért több vagy, mint rosszmájú vicc. A köznépeknek a *haszon* a házi istene, az arisztokráciának a *kellem*. Hasznosnak és kellemetlennek lenni – minden melós és szakí ezen van. Olyan hasznosnak lenni, hogy kellemetlennek lehessenek – ez az álmuk. Az arisztokraták meg épp az ellenkezőjéről álmodnak: maradéktalanul kellemesnek lenni, hogy haszontalanok lehessenek. Ami engem illet, állítom és emberismeretem egyik kánonjaként írásba adom: aki tetszeni akar az embereknek, könnyebben éri el, hogy embernek tartsák, mint aki hasznos szolgál próbál lenni.

Csütörtök

FEHÉR, ÍZLETES, JÓL TÁPLÁLT KUTYA.

Péntek

A tanítványaimnak mondom: ne feledjétek, hogy én nem tartozom tiszteletreméltó, szabadalmazott és szavatolt professzoraitok közé. Nálam soha semmit sem lehet tudni. Bármely pillanatban mondhatok valami ostobaságot, vagy hazudhatok, egyáltalán bolonddá tehetlek benneteket. Semmiféle garancia nincs rám. Afféle pernahajder vagyok, szeretek játszani, és füttyülök, füttyülök, füttyülök... rátok és az egész tanításomra.

Szombat

FEKETE HARAPÓS KUTYÁMAT ELCSERÉLNÉM KÉT ÖREG EBRE.

Szombat

Haladtam az ösvényen a santiagoói erdőben, át egy nagy tisztáson, a ritkás fűvel, tar, fehérlő homokdűnékkel borított terep kijelölt építési területnek tűnt, nem is érdekes, lassan, elgondolkozva lépdeltem, a lábam alá néztem, a nap már alábu-

kott, egy romhalmaz mellett haladtam el, feltornyozott téglák, ládák, gépalkatrészek, amikor egyszerre az ösvény kissé megemelkedett a lábam alatt, nem nagyon, alig, a talaj enyhe domborulata miatt, és mindjárt vissza is süllyedt. Ez elég is volt. Úgy éreztem, a föld mélyéről megcsapott egy hullám, ráismertem a hullámzására, annak váratlan, rejtett rugalmasságára. Állj! Mi ez?! Az ösvény meg-elevenedett? Vagy a föld elevenedett meg? Állj, állj, az istenért, hogy lehetséges, hogy a dolgok egyszerre élők lesznek... de ez esetben *neked kell visszavonhatatlanul élettelen tárggyá válnod!* Hogyhogy? Hogyhogy? Az ösvényen három kis kő hevert, egyik a másik mellett, az vonta magára a tekintetemet... nem lehetséges-e a kozmosznak egy másfajta interpretálása, amely szerint az ő életteleniségük életté válna, az én életem meg halállá? Nem, ez nem jó, túl erőltetett, kész fantazmagória, de – figyelj –, ha az élő világ és az élettelen világ mellett létezne valami harmadik világ – harmadik opció –, ő, amiről eddig nem is álmodtunk, ami megteremti a tárgyak aktivitását, a tárgy átalakulását másik tárggyá? Tekintsük e három kis követ *aktívnak*... Lehetséges lenne hát az aktív tehetetlenség? Állj! Állj! Micsoda badarság!...

Ez az egész azért van, mert túl eszes fickó vagy. Így aztán nincs az a hülyeség, ami fogyaszthatatlan lenne számodra... az intelligenciád és a képzeleted a hülyeség markába lök, hisz neked semmi sem elég fantasztikus... és úgy állsz ott az ösvényen, mint akit egyszerre megszállt az esztelenség, amely ezer év múlva – ezer év múlva, ó, te évezred fia! – könnyen rokonságba kerülhet az igazsággal.

Hétfő

NEDVES ÉS HÁJAS KUTYA. *Egy magas hivatalnok jellemző megnyilvánulása.* A kulturális és művészeti miniszter elvtárs mondta a rádióban (1958 decemberében): „*Van valami abnormális a mai helyzetben. Vegyük például az első esetet: Gombrowicz könyve irodalmi csemege, minden lap recenziót közöl róla, nem is egyet, hanem többet is, miközben a széles olvasótábornak készült könyveket nem recenzálják.*”

S pár percre rá, a kulturális politikáról – vagy ahogy ők mondják, a „kulturpolitikáról” – a Lengyel Rádió mikrofonja előtt folyó beszélgetés során a miniszter elvtárs ismét visszakanyarodik e nyugtalanító kérdéshez.

„*Igenis nagyon sok köze van a kultúrpolitikához annak, hogy a sajtót jellemző helyszűke mellett Gombrowiczról huszonöt recenzió jelenik meg, Wanda Melcerről például egy sem.*”

Értem. Ez már nyugtalanító. Itt valóban akut diétára van szükség. Vége az idillnek.

Micsoda balett! Kár, hogy a nyugati kollégák nem ismerik ezt a saját nemzetükkel járt kontratáncot – hol oda a kályhához, hol el a kályhától. Tíz évig senki sem vagy, majd két év alatt jelentős leszel, így a kultúrpolitika leosztása szerint az egyébként persze nem rossz „irodalmi ínycseck” írója.

Ez az „egyébként” idegesít engem a legjobban. Jobb szeretném, ha vadul és szélsőségesen egyszer és mindenkorra letagadnának, ahogy nemrég ez még ment, égesse el máglyán, vagy húzzanak le a klotyón. A művészet, akár a hit, csak egy dologtól tart: a langyosságtól. Ám ők kultúrpolitikailag. Tervezve. Rendben, lehet

kicsit dicsekedni, hogy ne nézze senki diktatúrának... de ne vigyük túlzásba. Mert ez a „kicsit” is öl, mint a kis adagokban, lassan csöpögtetett méreg.

Szerda

A KUTYÁK A KÁNIKULÁBAN MAGUKAT HARAPJÁK.

Csütörtök

Ha számba veszem réműleteimet, arra a következtetésre jutok, hogy gyenge ellenálló képességem, egyszerűbben szólva, a gyávaságom – ami például meggától abban, hogy belépjek a liftbe, de akkor is elfog, ha villamosra szállok, ami tehát megmérgezi az életemet – a képzeletem azon vonásából (talán modorosságából) fakad, hogy engem főleg afféle alárendelt viszonylatban fog el a szenvedés. Nekem a „megfulladok” nem az a pillanat, amikor a tudóm megreped, hanem ha léghiányom van, noha már javul a helyzet. A lábtörést hajlamos vagyok úgy elképzelni, mint a hátfájást, amikor nem változtathatok a testhelyeztemen, a háború meg, akár a tegnapelőtti tea íze, egy kelés az ujjamon és sötétség. Az efféle vízió szétrágja a bátorságot, mint a rovarok a fát.

Mi köze a félelemnek az ártatlansághoz? A réműlet felsőfoka mégis olyan tiszta számomra, mint... az ártatlanság felsőfoka.

MEGHARAPOTT, SÁRGA, EGYÉBKÉNT ÚJ KUTYA.

Csütörtök

Újév 1959, Tandilban. Innen, a Mauro-villából, ahol olyan lakom van, akár egy királynak, elkényeztetve a háziak vendégszeretetétől, végignéztem a katlanban meghúzódó városka felett a sziporkázó tűzijátékot. Hátral a sötét fenyők magas fala meredeken és némán kúszik a csúcsra, akár egy ló. Jobbra és balra a hatalmas, kinyíló éji messzeségek elvesznek a dombok között. Pezsgőztünk.

Csütörtök

Milyen keveset írtam az elmúlt évben! Egy kicsit naplót, egy kicsit ezt az *Operettet*, de most ismét letettem. Hát még! A betegség! Hadilábon állok az egészségemmel, bár Zellnernek már sikerült lábra állítania.

Mi dolgom van? Írjuk össze, ami érdekes lehet, pontosabban, ami engem érdekel... (A növekvő hírnév persze összekuszálja a perspektívákat: régen világosan különbséget tettem a között, ami az írásaimban unalmas, és a között, ami érdekes, most már valami teljesen unalmas is érdekes lehet csupán azért, mert rám vonatkozik; az „énem”, ahogy megdő, így csak zavart kelt...)

Tehát vegyük számba:

Befejezni a *Napló* alábbi részletét.

Megoldani az *Operett* második felvonását, belevinni a „ribanc anya” szílat, felerősíteni Firulet és Charme szerepét.

Átnézni a *Napló* francia fordítását. Levél Susanne Arlet-nak.

Levelezés: Janusz, Kot, Alicja Giangrande, Giedroyc, *Preuves*, Koszella etc. Alice de Barcza.

Átnézni Heideggerről készített jegyzeteimet, tekintettel az Amigos del Arte klubban sorra kerülő negyedik előadásomra.

Távirat Świeczewskiéknek.

Anyagokat készíteni a rádióknak.

Levelezés a kiadókkal.

Az *Yvonne* francia fordítása (elmozdulni a holtpontról). Fogalmam sincs, hogy ez a felsorolás most unalmas vagy érdekes?

Péntek

„Ő maga sem tudja! Ilyen messzemenően demoralizálja a növekvő »én« súlya, ráadásul a megnőtt »én« egyre jobban összekuszálja a világhoz való viszonyát. Fizikai betegsége mellett, amiről azért beszél, hogy mentegesse magát, mert túl keveset írt, még egy gyenge pontja van, ami ennél is gyötrelmesebb: hogy azzal a Gombrowiczsal, aki egy idő óta feltűnik a külföldi lapokban, és aki lám, nemzetközi, európai, már (szinte) világhírű, jószívrrel nem tud mit kezdeni. E gyengeség annál megalázóbb, mert tipikus gombrowiczi kérdéstről van szó; mi egyéb lenne ugyanis inkább gombrowiczi téma és probléma, ha nem a hírnévtől felfuvalkodó személyiség illetően kiterelvényesedése? De pontosan ez – mert ez kötelez – határozza meg tanácsstalanságát, hisz ennyire személyes, ennyire átélt ügygel nem járhatja a rég kitaposott ösvényeket, meg kell találnia a saját megoldását, és a »hogy legyen nagy ember?« kérdésre teljesen személyes választ kell adnia. Hát nyilván! Csak nem fog már ismert nagyságok végül is sztereotip »megoldásaihoz« folyamodni, nem neki való például, amit Anatol France, az affektáló mester művel... de Dosztojevszkij furfangos és szenvedélyes paraszti nagylelkűségével sem tudna mit kezdeni... egyébként teljesen idegen is tőle. És Goethe Olümposza? És Erazmus vagy Leonardo? És Tolsztoj, ott Jasznaja Poljanában? Jarry vagy Lautréamont „metafizikus dandyzmusa”? Tiziano vagy Poe? Kierkegaard vagy Claudel? Ebből semmi, de semmi nem illik rá, egyik maszk, egyik bíborpalást sem... valami sajátot kell találnia... csak az a baj, hogy a nagyság, ez a vén k... a művészet egyik csalhatatlan mézesmadzaga, tehát már ezerszer elhasználták a legkülönbözőbb változatokban. Ismerjük a patetikus és az alázatos, a bohócsipkás és a cinikus, a rajongó és a brutális nagyságot, meg a keresztényt, a pogányt, a lírait, a szárazat, a matematikait... Hiszen e régi háremhölgyek mind másképp táncolták a maguk táncát.

A nagyság stílusai közül, amit ez a sok-sok mester javallott, valószínűleg az áll hozzá a legközelebb, amit Thomas Mann dolgozott ki hosszú pályafutása során. Mert Mann képes volt – saját kora szellemében – szorosán összefűzni, jobban, mint bárki más, a nagyságot a betegséggel, a zsenialitást a dekadenciával, a felsőbbiséget a lealacsonyodással, a dicsőséget a szégyennel, bizalomgerjesztő őszinteséggel jutva el az ellentéteknek ehhez az örült összefonódásához... e szégyenletes ellentétet pedig nem úgy kezelte, mint ami un-

dorító és megbélyegezendő, hanem szédítő és szenvedélyes jelenségként, ami oly messze-
menően szerethető, hogy a Thomas Mann-i nagy művész is visszataszító és nevetséges
lesz tőle, mégis nagyszerű és vonzó... akár egy szerető. A fény és az árnyék alkalmazásá-
nak e Thomas Mann-i »igazsága«, a probléma megragadásának e mélységes intelligenci-
ája felettébb megtetszett Gombrowicznak, és gyakran hivatkozott az íróra és gyönyörűen
megrájt elbeszélésére, a Tonio Krögerre, amelyből ő, Gombrowicz már korán a saját
hivatását és sorsát olvasta ki. De ahogy múltak az évek, egyre világosabban látta, hogy
Mann az őszinteségével, becsületességével, józanságával csupán az alkalmat kereste,
hogy kokettálhasson és szorgalmazhassa – az őszinteség, sőt az alázat látszatával – a
maga jogcímét a dicsőségre. Valóban, a szenny és nyomor e leleplezője szelet vetett és
vihart aratott, de mint kiderült, csak azért, hogy szolid, időtálló, a valóságra és a tudatos-
ságra alapozott szobrot biztosítson magának. És minél jobban kitereljesedett az életmű,
eme leleplező forradalmi hév mellett súlyos, a saját méltóságteljeségében gyönyörködő,
mesterfogásaival tetszelgő retorikája is hangot kapott, oly magasztos bíborba öltözve,
akár egy kardinális. Ó, Mann, te frivol szabadonc, micsoda kokott lett belőled?!

Mit kezdhetett ezzel Gombrowicz? Lehetséges lett volna magára Mannra támaszkod-
va legyőznie Mannt, és új, egy lépéssel továbblépő Thomas Mann-ná válnia? Egy nem-
zedékkel modernebb Thomas Mann-ná? Egyszóval Thomas Mannhoz való viszonyában
Gombrowicz betölthette volna ugyanazt a szerepet, mint ami Mann szerepe volt az elő-
deihez képest? Dialektikus módon felszámolni a nagyságát, hogy ezzel a tudatosság új,
magasabb szintjén megalapozza a magáét? Mesterjelöltünk nem volt híján a gyors sikert
biztosító ütőkártyáknak, új őszinteséggel, sőt új szégyentelenséggel rendelkezett, ami kö-
vetkezett az ember és formája közti örökös meg nem felelést hirdető eszméjéből, ez pedig
lehetővé tette számára, hogy olyan szabadon közelítse meg e drasztikus kérdéseket, amire
eddig talán nem is volt példa. Naplót vezethetne például arról, ahogy megtollasodott,
ahogy behatolt a történelembe, ahogy a szürke kis szerzőből személyiség lett, mintha nem
is róla lenne szó, mintha ez a diadal csupán az új és nem is túl kényelmes »forma« kény-
szere lenne, amit »vele műveltek«, sőt ami »eltorzította őt«. Hogy van ez? Mit érez ilyen-
kor? Megkettőződik az ember, és melyik az igazi a két személy közül? Kimutathatná (be-
mártva Mannt), hogy a nagyság sohasem hiteles, azaz az ember nem képes megvalósítani
magát ebben a magas dimenzióban, még ha a képességei szerint vitathatatlanul megilleti
is a hírnév és a csodálat. Teljesen szokatlan arcátlansággal bevallva hát nagyvá válásának
minden kicsinyességét, miközben saját növekedése untatja, gyöttri, bosszantja, vallomását
első osztályú irodalmi botránnyá változtathatná, a nagyság nem akármilyen bohócát kre-
álva magából. Ami végül is abszolút megegyezne formafilozófiájával, és alighanem elég
eredeti helyet biztosítana neki a XX. század kultúrtörténetében.

Nyilván érdekes és hálás feladat! Mert egyáltalán nem arról van szó, hogy aszketiku-
san megvetné a nagyságot; épp ellenkezőleg, ez tette lehetővé, hogy teljes mohósággal
odaadja neki magát, dédelgesse magában, megrészegüljön tőle, hivalkodjon vele, abban a
pillanatban ugyanis, ahogy nem azonosult többé a saját nagyságával, hanem úgy tekin-
tette az egészet, mint ami megesett vele, az elvesztette szégyenletes, intim jellegét. Az
önreklám is megengedett lett, hisz e kérdésekről beszélve, el sem kerülhette, és végső soron
ez is kellemes, sőt kényelmes volt számára. Gombrowicz nem volt annyira nai, hogy ne
számolt volna azzal, hogy a nagysággal való nyilvános együttélés nem várt művészi
előnyt jelent, hisz az olvasó szereti a csillogást, a királyokról, hercegekről vagy nagy mű-
vészekről szóló történeteket, míg a cipészek vagy a kishivatalnokok kevésbé érdeklők, az

álmaiban tehát arisztokrata, és ahogy már mondottuk, a nagyság, ez a vén kur...tizán a korosodó urak igen sikeres csalétke és szexepilje, babérkoszorú a homlokukon.

TÉLI KUTYA TAVASZRA. Gombrowicz így tökéletesíthette a Thomas Mann-i problematikát, egyfelől még inkább kompromittálva a nagyságot, másfelől összehasonlíthatatlanul szemérmetlenebbül adva át neki magát, ráadásul minden »mesteri« kürtszó nélkül, ami Thomas Mann gyenge pontja volt. Valami mégis az útjába állt... mi is? Mindenekelőtt kiderült a gyakorlatban (azaz amikor szerzőnk nekilátott, hogy Naplójában megvalósítsa programját, eleinte mérsékelt, apróbb bejegyzéseket helyezve el benne a maga hírnevéről), hogy azt a konvenciót, amely megtiltja az írónak az »öndicséretet«, és amely állítja, hogy az efféle információk »unalmasak«, rendkívül nehéz áttörni, sokkal nehezebb, mintha a szokásos gombrowiczi csevejt folytatná a saját ideáiról (ami úgyszintén gyakran ellenállásba ütközött). Miért reagáltak az emberek ennyire negatívan? Hisz épp fordítva kellett volna történnie. A siker, a hírnév, az érvényesülés, a növekvő presztízs mind nyencfalat, a szürke olvasó szereti az efféle csillámot az A-tól Z-ig kigondolt regényekben, akkor mi a baj, ha valódi sorsot érintő valódi naplóról van szó, ami önéletrajz? De határozottan érezni lehetett a haragot, a húzódozást, az unalmat, még az őszinte szégyent is... teljesen úgy, mintha az olvasó tényleg »nem akarna erről hallani«.

Még furcsább, hogy ezt az olvasói idegenkedést igazolta az író belső idegenkedése, ez az úgyszintén megindokolthatatlan idegenkedés, mert ugyan mitől rendelkezett Gombrowicz a lelki szabadság ilyen tartalékaival? Mindamellet rejtett ebben ellenállás is... valamiféle elégedetlenség önmagával, ami hol a lelkiismeret-furdalásra hasonlít, hol meg a bánatra... keserűség, unalom, sőt bosszúság vagy fájdalom, ami azt súgja, »ne nyúlj hozzá, hagyd, ne szólj bele, maradjon úgy, ahogy van«... Mi történt? Honnan ez a bökkenő? Ez a tiltakozás nem holmi intellektuális kritikából fakadt, sokkal inkább spontán reakció volt... olyasféle, mintha a saját nagyságát lerombolva önmagáról szőtt ifjúkori álmát rombolná le, és mintha végül likvidálná ezt a szeretett, fiatalkori, saját jövőjét illető »projektet«. Itt tehát bizonyos, igen személyes, lírai, bizalmas dolog akadályozta, ami – figyelem! – az ifjúsággal és szinte a szerelemhez hasonló, szégyenletes valamivel kapcsolatos. Az ügy végül drasztikus és fájdalmas fordulatot vett... Nem intellektuális, inkább talán vallási vagy szerelmi természetű kérdésről volt szó... Szerelem? Ifjúság? Lehet, hogy Thomas Mann, noha át volt itatva freudi eszmékkal, és közelebb is állt Freudhoz, mint Schopenhauerhoz, elsiklott az öregek nagyságnak nevezett komplexusa fölött? És ha így történt... akkor mi az, ami itt nem lett végigmondva?

– Rendben – gondolta Gombrowicz –, rendben... Mann-nál a mester vonzó a tanítvány számára. A tanítvány »szereti« a mestert. Ha a fejlődés korábbi fázisában vonzó, elbűvölő a hétköznapióság, akkor a rendkívüliség, a kiválóság a későbbi fázis vonzereje... Ám ha így van, ha a kiválóság vonzó, akkor miért tulajdonítunk neki erőt, és miért nem látjuk gyengének? Hiszen csak a gyengeségnek és az elégtelenségnek van varázsa – és ez olyan igazság, amiről nem szabad megfeledkezniünk –, az erőnek és a teljességnek soha. Freud és Thomas Mann valójában kidomborították a nagysággal együtt járó biológiai nyomorúságot, a nagy férfi betegségeit, eltévelyedéseit, de ami a nagyság, a zsenialitás, a tehetség, az olimposzi szikra, a Sínai-hegy lángja, az náluk hatalmas, a Teljesség és a Virágzás fényében úszik...

Ez pedig nem felel meg az igazságnak (gondolta tovább). Az elégtelenség nem olyasmi, ami a nagysághoz, a felsőbbséghez társul, ez csak a »quid«-je, szubsztanciája. A nagyság – mondjuk ki végül – elégtelenség!

Órült! Órült! Már megint felpattant a lóra! Ahogy a papír fölé hajolt, kiült az arcára a drámai erőfeszítés, keresett valamit, ami alighanem már túl megragadhatatlan volt... Milyen tisztán és logikusan csengett elméletben ez az egész: mert mi is lenne az úgynevezett nagy ember, ha nem a szakadatlan erőbedobásnak, az érettség mesterséges felnagyfításának, a hiányosságok szorgos elüntetésének terméke, erőltetett idomulás más kiválóságokhoz, akik e hamisítást magát életre hívták; ráadásul a nagyság nem »emberközi« termék-e, mint az egész kultúra? Ez esetben pedig, aki a közösségi élet szférájában fel-emeltetik, az személyesen mindig alább kerül... és épp ezért a nagyság, a kiválóság, a méltóság, a mester mi volt elégtelen, éretlen lesz... titkon rokonságba kerül mindazzal, ami fiatal... Mesternek lenni tehát örök kontárkodás! Örök gyengeség és boszorkányság! Igen! De ezek szerint neki, Gombrowicznak miért nem sikerült megfelelő gyakorlatot találnia ehhez az elmélethez, mitől lett elviselhetetlen ez az idea, amikor megpróbálta életre kelteni a Napló lapjain?

Mesterjelöltiünk számára egyre világosabb lett, hogy az ő formulái nem merítik ki e kérdések vitális értelmét... a »puszta« értelmet sem, talán a »fonák« értelmet sem, talán »az önmagának ellentmondó« értelmet sem... Uramisten, ki talál megfelelő kifejezést az elszálló, tovaillelő gondolatra!... És egyre világosabb lett számára, hogy túlzottan nem leplezheti le annak az előadásnak a kulisszáit, amelyben ő maga is részt vesz; a játék itt túl szenvedélyes, a kokettálás túl lényeges, fontos... alap... elemészt...

Kiutat keresett. Valami »megoldás« után nézett. De ha a Naplóban lemondott arról, hogy frontálisan nekiessen a nehéz rejtélyeknek, akkor itt meg arról kell lemondania, hogy meglelje a nagyság új, saját genre-jét. Úgy döntött, hogy vár... Közélebről – amúgy – szemügyre veszi, hogy is alakul az esete ezzel a nagysággal, és végül annak melyik fajtája jut neki osztályrészül: a nehéz, arisztokratikus, a tömeg számára érthetetlen, a beavatottak szerény köréhez szóló nagyság, vagy a populárisabb változat?... Egyelőre csupán arra volt képes, hogy Naplójában megszólaltassa a »másik hangot« – a kommentátor és az életrajzíró hangját –, ami lehetővé tette számára, hogy magáról per »Gombrowicz« beszéljen, mintegy valaki másnak a szájával. Ez az ő felfogásában fontos találmány volt, amely rendkívül felerősítette e bizalmas eszmecserék hűvös műviségét, ennélfogva több őszinteségnek és szenvedélynek adott teret. Ami olyan újdonságnak tűnt, amilyennel nem találkozott egyetlen általa ismert naplóban sem.

Valóban érdekes újítás. Lehet, hogy fontosabb is, mint amilyennek látszik. Gombrowicz már rég megfigyelte, hogy a nagy stílus nem csupán nagy, hanem egyfolytában bökdösi az olvasó oldalát: »figyelj, ne bambulj, nagy vagyok«. A nagy stílusnak megvan a maga ceremóniamestere, de az előadója és kommentátora is. Így aztán e különböző hangokat maga a stílus struktúrája határozza meg, nagyon is a valóságra alapozva. De túl ezen: miféle gyarapodás az, amely egyszerre képes önmagáról első és harmadik személyben beszélni! Hisz aki per »én« beszél magáról, szükségképp annyival kevesebbet tud elmondani, amennyit hamisít; aki viszont per »ő« említi és kívülről próbálja leírni magát, az is csak részigazsággal rendelkezik. Ez az átvitel tehát az »énről« a »Gombrowiczra« (fokozatosan, a »főkéletesítés« és az elmélyülő gyakorlat folytán) érdekes eredményekhez vezetett.

Lehetővé tette, hogy egyszerre dicsérje és leleplezze magát."

Hétfő

Futballmeccs a River Plate stadionban. Harmincezer szurkoló. Tűz a nap. A küzdelem kezdetét váró, türelmetlen, zsidongó tribün fölé felszáll egy luftballon... Egy luftballon? Látja mindenki, hogy ez nem lufi, hanem egy illetlenül hatalmasra felfújott óvszer. Az óvszer-lufi, amelyet a begerjedt publikum hevülete lök a magasba, ott libeg a fejek felett, amikor meg lehull, tréfás kezek még újból felveszik... a többezres tömeg megrészegül a röpdülő botránytól, ami legalább olyan rémes látvány, mint amilyen arcátlan! Csönd. Senki nem mer püssenni sem. Eksztázis. Majd egy *padre de familia* felháborodottan beledöfi a bicskáját a lufiba. És kipukkan.

Fütyty! Üvöltés! Hihetetlen harag szakad fel az emberekből, közel és távol, a rémült „családapa” meg gyorsan elhúzza a legközelebbi kijárat felé. Ezt mesélte nekem Flor de Quilombo (a) Florquilo (a) Coliflor (a) Flor-en-coli (a) Coli-en-flor.

Buenos Aires, 1959.

PÁLYI ANDRÁS fordítása

MIÉRT PONT A SERTÉS?

Első rész

Végre visszatérhetek a sertésügyre – az olvasó legnagyobb örömére, aki türelmesen várja, hogy választ kapjon erre a kérdésre. De mivel ez igen szövevényes, attól tartok, hely hiányában ma nem jutunk el odáig, hogy választ adhassunk a címben feltett kérdésre; ez csak bevezető lesz a probléma megoldásához.

Kiindulásképpen meg kell különböztetnünk három kérdést. Először is, egyáltalán miért vannak étkezési előírások, miért hozták a kasrut törvényeit? Másodsor: miért különösen gyűlöletes a disznó a tisztátalan állatok között? És végül: egyáltalán miért teremtette az Úristen a disznót? Tudomásom szerint eddig még senki sem töprengett el ezen a kérdésen sem a zsidók, sem a keresztények közül. Szent Tamás szerint arra az általánosabb kérdésre adott válaszból következne ez a válasz is, hogy mi okból teremt Isten bármit is, de Szent Tamás aligha gondolkodott el a sertés sajátos esetén. (Ha elgondolkodott volna ezen, alighanem azt mondta volna, hogy mivel a sertés létezhet – márpedig minden jel szerint létezhet, hiszen létezik is –, akkor léteznie is kell, mivel sertés nélkül a világ, amely létezhetne, de nem létezik, nem lenne teljes: nem lenne a lehetséges világok legjobbika, mert hiányozna belőle valami. Nevezetesen a sertés.)

A kóser állatoknak két feltételnek kell megfelelniük: legyenek kérődzőek és párosujjú patások. A disznó patája olyan, amilyennek lennie kell, de nem kérődzik. Ez fontos lesz a második kérdésre adott válaszban. Érdeemes ennek kapcsán emlékeztetni arra – szembe-sülve azzal, hogy Európa különböző országaiban, de mindenekelőtt Angliában egyre inkább hajlamosak arra, hogy lázas sietséggel eltüntessék a disznókat ábrázoló rajzokat és egyéb képmásokat, mert attól tartanak, hogy ezek „sérthetik” a muzulmánokat –, hogy a sertésfogyasztás tilalma pontosan ezt jelenti: nem szabad enni belőle, olyan tilalom viszont nincs sem a judaizmusban, sem az iszlámban, bár egyikben sem engedélyezett a disznóhús fogyasztása, hogy nézni, rajzolni, festeni stb. sem szabad.

A kasrut törvényeit és általában az Ószövetséget rendszerint többé-kevésbé allegorikusan értelmezték a keresztények. Így például azt írja Iréneusz *Az eretnkség ellen* című nagy művében (V.8.3.), hogy a tiszta állatok, amelyek kérődzőek és párosujjú patások, a keresztényeket jelképezik, akik rendíthetetlenül közelednek a hit által az Atyához és a Fiúhoz, és éjjel-nappal Isten igéjén elmélkednek. A tisztátalanok, a nem kérődzőek és nem párosujjú patások olyanok, akik nem hisznek Istenben, és nem is elmélkednek Isten igéjén. Azok viszont, amelyek ugyan kérődzőek, de nem párosujjúak, a zsidóknak felelnek meg, akik „a szájukra veszik Isten igéjét”, de csak az Atyában hisznek. Az úgynevezett Pszeudo-Barnabás (ismeretlen szerző, ő írta *Barnabás levelét* az I. vagy a II. században, állítólag semmi köze a Szent Pál társaként ismert Barnabáshoz), aki szélsőségesen allegorikusan értelmezte az Ószövetséget, azt írja, hogy tévednek a zsidók, amikor szó szerint értelmezik az étkezési törvényeket, mert ezek arra akarnak figyelmeztetni, hogy milyen emberek kerülendőek. Tehát a sertéshústól való tartózkodást ilyen intelemként kell értelmeznünk: kerülendőek az olyan emberek, akik úgy viselkednek, mint a disznók. És itt

---

Az esszé a szerző *Plaga słowików* [Csalogányvész] című kötetében jelent meg (Varsó, 2016).

megint nem tudom megállni, hogy ne iktassak be egy kitérőt (ezzel már reménytelen messzeségbe kerültünk attól a perspektívától, hogy valaha is eljutunk szerencsésen a sertéstéma végéig): Markiónt nemcsak azért ítélték el szigorúan a korabeli egyházatyák, mert elvetette az egész Ószövetséget, hanem azért is, mert szó szerint értelmezte, nem pedig allegorikusan, így a Markiónt támadó vitairatok – a legismertebbeket Iréneusz és Tertullianus írta – egyben a zsidók ellen is íródtak annyiban, amennyiben az Ószövetség szó szerinti értelmezésének elítélésére összpontosítanak.

De néha a zsidó interpretációk is tartalmaztak allegorikus elemet. Egyes rabbik különböző korai keresztényekhez hasonlóan úgy vélték: Isten azért adott nekünk étkezési előírásokat, hogy óvjuk a lelkünk tisztaságát; mások konkrétan értelmezték, szerintük a tiszta és tisztátalan állatokra való felosztás is beleilleszkedik a szeparációt – a *sacrum* és a *profanum* szférájának elválasztását – hirdető általános elvbe, melyen az egész Ószövetség alapul: tiszta–tiszátalan, isteni–emberi, szent–hétköznapi, Izrael–más nemzetek és így tovább. Ezt nehéz lenne tagadni. Az is magától értetődőnek látszik, hogy az étkezési előírások célja a zsidók és a filiszteusok megkülönböztetése volt. És valóban (itt újabb kitérő következik), az izraeli és júdeai dombokon feltárt kánaáni települések kora vaskori leleteiben nem találtak disznósontokat a régészek, miközben a filiszteus településeket feltáró ásatások során nagyon sok került elő, ugyanebből a korszakból.

A kasrut törvényeinek leggyakoribb interpretációja – bizonyos állatok húsa egyszerűen egészségtelen, mert dögökkel és más disznóságokkal táplálkoznak – alaptalannak látszik. A rabbik többsége úgy gondolja, nem kell magyarázatot keresni: nem lehet kifürkészni az Úr szándékait, és nem is kell próbálkozni ilyesmivel. Elég annyi, hogy vannak ilyen törvények, és ha betartjuk ezeket, azzal megmutatjuk, hogy engedelmesek vagyunk, bizalommal tekintünk Istenre.

Második rész

A sertésről szóló fejtegetések első részében a zsidó étkezési törvények, az úgynevezett kasrut törvényeinek különböző értelmezéseit említettem. Arra a változatra is kitértem, amely az újkorban és az ókorban is az egyik leggyakoribb volt. Ez az egészséggel kapcsolatos, azt hirdeti, hogy bizonyos állatok húsa azért nem fogyasztható, mert mocskosak, és dögöt esznek. Pontosan ilyen indoklást fejtett ki a sertéssel kapcsolatban többek között Maimonidész, az egyik legtekintélyesebb zsidó törvénytudó.

Bár a bibliai zsidó jogban járatos tudósok többsége mintha elvetné, alaptalannak tartaná ezt az értelmezést. Van sok más elmélet, de egyiket sem fogadják el mindenütt. Talán az a kijelentés az egyetlen helyes értelmezés – mint az első rész végén sugalltam –, mely szerint e törvényekhez igazodva kimutatjuk azt, hogy engedelmeskedünk Istennek. De mindenkinek, aki szeret erről elmélkedni, megvan a maga kedvenc értelmezése e törvényekről vagy legalábbis egy fontos elemükről, az én kedvencem nemcsak a sertéskérdéssel, hanem a törvény azon aspektusával is kapcsolatos, amely tiltja a tejes és a húsos ételek keverését.

A héber Biblia tiltja, hogy az anyja tejében főzzék a kecskegídját. Ezt úgy értelmezték, hogy általában tilos a tejes és a húsos ételek keverése, de mindig töprengtek a kezdeti tilalom okán. És miközben a kasrut általános törvényének legnépszerűbb értelmezései gyakorlatiak voltak, az egészséggel kapcsolódtak, itt igen gyakran sugallják azt, hogy az ok erkölcsi volt: szörnyű, kegyetlen, embertelen és visszataszító dolog megfőzni az anyja tejében egy állatot.

A disznóról is lehet hasonlóan beszélni. Számptalan módon indokolták azt, hogy miért tilos a sertéshús fogyasztása, a kedvenc változatom szerint az Úristen valami rosszat – kegyetlent, embertelent – látott ebben: csak azért tenyésztettek egy állatot, hogy megöljék.

Más állatoknak, például a háziszárnyasoknak más hasznukat is vesszük: adnak tejet, tojást, gyapjút. A disznónak viszont csak a húsát és a bőrét használjuk.

De miért gyűlölik ennyire a disznót? Erről végtelen sok feltételezést fogalmaztak meg évszázadok alatt. Egyesek úgy gondolták, hogy a sertéshús egyszerűen túl finom, ezért kerülni kell, nehogy a falánkság bűnébe essen az ember. Woody Allen azon viccelődött, hogy az Úristen arra gondolt, csak bizonyos éttermekben kell kerülni a disznóhúst. De a Talmud néhány helyén érdekes és mulatságos, inkább erkölcsi, nem pedig gyakorlati magyarázatok is találhatóak, amelyek a sertés galád természetét okolják mindezért. Amikor ugyanis elfekszik a sertés (írják a rabbik), kinyújtja a lábát, párosujjú patáját mutogatva. Emlékeztetnem kell e helyt arra, hogy a kóser állatoknak két feltételnek kell eleget tenniük, azaz párosujjú patásoknak és kérődzőeknek kell lenniük. Így amikor a sertés kinyújtja a lábát, meg akarja tévesztetni az embereket a látvánnyal – állította néhány hajdani rabbi –, meg akarja győzni őket arról, hogy kóser, noha nem az, mert nem kérődző. Tehát a sertés patáját a csalással és a tisztességtelenséggel hozták kapcsolatba. A patán keresztül pedig magát a sertést is: kósernek néz ki, de nem kóser. Állítólag innen ered az a régi mondás, hogy „kóser, mint a disznó patája”: az illető csak ájtatosnak mutatja magát, de valójában nem tartja be a kasrut előírásait (és más törvényeket sem).

De felmerül a címben meghatározott kérdés, ahová most már végre eljutottunk: ez esetben miért teremtette az Úristen a disznót? Galád és tisztességtelen, nem szabad megenni, drága a tartása, és nincs semmi haszna.

Sok választ találhatunk erre, különösen az egyházatyáknál. Szent Tamás, mint mondtam, azt felelné, hogy a lehetséges világok e legjobbjának definíciójából adódóan tartalmaznia kell mindent, ami létezhet. Beleértve a disznót és a krokodilt is. De a krokodil – ezt ki merem jelenteni – nem teljesen ugyanaz, mint a disznó. Vonatkozik ez, hogy úgy mondjam, a léte okára is. A krokodil kegyetlen, de ilyen a természete; Jób könyvében (40, 25 – 41, 22) mérhetetlen büszkeséggel beszél róla az Úristen, joggal jegyzi meg, hogy „tüsszentése nyomán világosság ragyog” (41, 10). (Isten nem minden megjegyzése illik ilyen tökéletesen a teremtményekre, így például az a kérdés, hogy „Az íbiszbe vajon ki ad bölcsességet, s kinek köszönheti értelmét a kakas?” [Jób 38, 36] talán a kevésbé szerencsések közé tartozik.) De a disznó – ha elfogadjuk a sertéshúsfogyasztás tilalmának azt az indoklását, amelyet a legjobban kedvelek – kegyetlenségre buzdít minket; mondhatni, a disznó pusztá léte is kapcsolódik az emberi kegyetlenséghez.

A „buzdít” kifejezés érdekes nyomra vezet minket, de a krokodilról szóló kitérő miatt megint csak nincs helyünk erre.

A harmadik és utolsó rész

A sertésről szóló fejtegetést azzal fejeztem be, hogy rákérdeztem egy különös dologra, nevezetesen arra, hogy mire – miféle kegyetlenségre – buzdít minket a disznó, és hogyan buzdít erre. Mivel váratlanul az utamba akadt a krokodil, meg kellett szakítanom ezt a szálat, de most megint felveszem a fonalat, abban a reményben, hogy kanyargós utakon végre elvezet a sertésről szóló eszme-futtatás szerencsés végéhez – vagyis megpróbálok választ adni arra a kérdésre, hogy egyáltalán miért teremtette a disznót az Úristen.

A buzdítás mozzanatát látom kulcskérdésnek ebben az egész problémában, ez vezet minket érdekes nyomra. Vagy legalábbis a legérdekesebbre, amelyet érdemes követnünk – már csak a tiszta élvezet kedvéért is, amely sosem marad el, ha a héber Biblia lehetséges értelmezéseit fejtjük ki.

Tehát miféle kegyetlenségre buzdít minket a sertés? Már volt szó arról, hogy mihez kapcsolódik ez a kegyetlenség: ezt az állatot csak azért tenyésztjük, hogy megöljük. Azt

sugalltam korábban, hogy az Úristen valami rosszat – kegyetlent és embertelent – látott abban, hogy csak e célból tenyészünk egy állatot, ezért megtiltotta a fogyasztását. Ez esetben viszont fölmerül az a kérdés, hogy egyáltalán miért teremtette a sertést. Mivel sertés már van – hiszen létezik –, a puszta létével is tenyésztésre buzdít, méghozzá kizárólag a céllal, hogy megöljük és megegyük. Esetleg csináljunk belőle bőröndöt vagy övet.

Hisz bármilyen okból teremtette is az Úristen a sertést, tudta, hogy pontosan így lesz. Ha pedig elfogadjuk azt, hogy azért nem szabad serteshúst fogyasztani, mert kegyetlen dolog csak azért tenyészteni egy állatot, hogy megöljük, akkor az Úristen tagadta ezt az elvet, amikor megteremtette a sertést. Hisz ha tudta, hogy így lesz, mégis megteremtette, az nem ugyanolyan kétes-e erkölcsileg, mint ebből a célból tenyészteni? Másrészt szabad akaratot adott az embernek, és azt is tudta, mi lesz... Ezenkívül az isteni erkölcs kicsit más, mint az emberi, és nem nekünk kell megítélnünk.

Tegyünk hát fel egy másik kérdést: kinek teremtette a sertést az Úristen? Nem a zsidóknak, mert a teremtés idején még nem léteztek. Ádámnak és Évának? Talán később jött az a gondolat a tilalommal együtt, hogy kegyetlenség tenyészteni, és csak a zsidókra vonatkozott? A filozófusok és a teológusok Istenének – az Abszolútumnak, aki kívül áll az időn, akiben eggyé vált az intellektus és az akarat – nem lehetnek ötletei, amelyek egyszer csak eszébe jutnak. Az Ószövetség Istene viszont – az az Isten, aki tárgyjal Ábrahámmal, változtat a véleményén, sőtál a paradicsomban, és élvezetet talál az egészen elégő áldozat illatában – simán megteheti. Egyébként kezdettől fogva lehetett ilyen szándéka. De lehet, hogy nem ennivalónak teremtette a sertést, hanem meghatározott cél nélkül, mint a kígyót és a krokodilt, talán egyszerűen csak azért – mint Jób könyve sugallja –, hogy elragadtatásba essünk, csodáljuk Isten művét?

Vagy mégis a zsidóknak, a választottjainak teremthette? És ha igen, milyen értelemben teremtette nekik és milyen célból? Magától kínálkozik az a válasz, hogy a sertés puszta léte egyfajta teszt vagy kihívás – mivel a sertés bűnre csábít minket, nemcsak a tisztességtelenségével, hanem (mint egyesek állítják) a jó ízével is? Ha elfogadjuk a serteshús fogyasztását tiltó törvény erkölcsi indoklását, feltesszük magunknak ezt a kérdést, és úgy érezzük, hogy pontosan ilyen kihívásról és próbatételről lehetett szó. Az is lehetséges, és nem áll ellentétben a fentiekkel, hogy az Úristen meg akarja mutatni, hogy amit szabad neki, azt nem feltétlenül szabad az embernek? És azt is, hogy nem kell próbálkoznia ilyesmivel, nem kell kifürkészni a tilalmak okait, hanem bízni kell Istenben, engedelmesen, és nem kell kérdéseket feltenni? Ilyen Ábrahám és Izsák történetének egyik értelmezése, de említhetnék számos más bibliai történetet is. És van még egy lehetőség, ez nagyon szép és a maga finomságában, érzésem szerint, igen jellemző az Ószövetség Istenére, nevezetesen az, mely szerint az Úristen azért is teremtette a sertést, hogy elgondolkodjunk az okain, és pontosan ilyen következtetésekre jussunk? Másként fogalmazva, nevelő céllal is teremtette az Úristen, hogy így szoktasson minket engedelmességre?

Mindez ahhoz a kijelentéshez vezethet, hogy a sertés létezése figyelmeztetés és emlékeztetés egyszerre; figyelmeztet arra, hogy ne tegyünk fel hülye kérdéseket, érzük be annyival, hogy engedelmeskedünk Istennek; és emlékeztet arra a fontos elvre, hogy „Quod licet Iovi, non licet bovi”. Itt végződik a sertésről szóló eszmefuttatás.

PÁLFALVI LAJOS fordítása

Hold on

regényrészlet

Ebből a jelenlegi nagy békéből, tántoríthatatlan nyugalomból visszagondolva, higgadtan átértékelve az eseményeket, úgy gondolom, életem legjobb döntését hoztam meg, amikor elfutottam. Egyike volt ez azon ösztönös cselekedeteknek, amelyek később nyerik el az értelmüket.

Hazatuszkoltak volna engem is, megmentették volna az életemet, a Földön lennék, azt nem tudom, hol, mert a lakásomat eladtam, mielőtt a Holdra költöztem. Összességében valószínűleg furcsa, mesélni való kaland lenne az itt eltöltött öt év. És egzotikus, mesészerű színezet benne az űrben lebegő Apáti Anna. Ha a számításaim nem csalnak – most már csak a megérzéseimre hagyatkozhatom –, szilveszter napja van, vélhetően tehát év végi ivászatra készülődnek, visszafogott lerészegedésre, hogy aztán szeretettel köszöntsem a beköszöntő 2051-et. Egyben a királyság kikiáltásának huszadik évfordulóját.

Egy kráter mélyén bújtam el, száználmas féregként takargatva magam a reflektorokkal embereket kereső athlete-ek és repülő-ek elől. Józan ésszel nem feltételezhettem senkiről, hogy a Holdon kívánna maradni, de azért kötelességszerűen ellenőrizték a telepek területeit. Névsorolvasásra nem volt idő, mindenki rohant, ahogy tudott, senki nem akart lekésni. Rajtam kívül.

Részint azért ért véget a futásom, mert kifulladtam, részint mert hirtelen értelmetlen ostobaságnak éreztem, amit csinállok. Visszaindultam, hátha rá tudok venni valakit, hogy szálljunk fel űrrepülővel, keressük Annát, vagy nézzük legalább a radarokat. Mit élhet át, csak erre tudtam gondolni, mi lehet a fejében, mikor vehette észre, hogy eloldódott – innen már csak egy kis lépés volt, hogy letaglózzon a gondolat: talán én rontottam el mindent azzal a hátpaskolással. Meglazulhatott valami a csatlakozásnál. A szakfandercserét is én találtam ki.

Azzal nyugtatgattam magam, hogy végighallgatta a felkészítést, figyelt, megjegyezhetette, adott esetben hogy tudja leállítani az anyagcseréjét, az űrruhában ott vannak a megfelelő szerek a korábban értelmetlenné látszó svéd ötletnek köszönhetően. Tudja, melyik hangparanccsal indíthatja be az adagolást. Ez azt jelenti, hogy időt nyerhet. Ha akarja, akár hibernálni is tudja magát, persze miért tenné, míg van egy csepp reménye, hogy rátalálnak. Nem hallhatott a balesetről, az evakuálásról, kapcsolatba se tud lépni senkivel. Egyelőre vár. Várja a segítséget. Mennyi idő után dönt úgy, hogy elaltatja magát? Én ezt választanám? Összevissza cikáztak a gondolataim, az egyik kioltotta a másikat, egymással ellentétes verziók kavargtak a fejemben. Hosszú ideig lebeghet, hogy pontosan meddig, az nincs kipróbálva, de a keresésére induló expedíciónak előbb-utóbb rá kell találnia.

Amikor közeledtek a reflektoros keresők, beugrottam a legközelebbi kráterbe, onnan próbáltam leskelődni. Bár inkább csak hallgattam, mi történik. Sorban szálltak fel az űrhajók. Nem kellett kifutópályák, kilövők, sem a landolás, sem a start nem igényel már különleges körülményeket. Ezzel együtt megdöbbenően gyorsan zajlottak az események. Perceken múlik az élet, azt sugallta minden. Sok ezer ember élt a kolóniákon, azt hittem, tovább tart majd a menekítés, napokig esetleg, meglepett, mennyi munkába állítható űrhajó van a közelben. Rekordsebességgel ürültek ki a lakott helyek. Ez folyhatott mindenhol? A másik oldalon is?

Egészen addig a mélyedésben kellett maradnom, míg meg nem szűntek a hangok. Tudtam, hogy öngyilkosságot követek el. Nem borzasztott el a gondolat. Az időre viszont – ha valamikor, akkor most érvényessé vált a gondolat – nehéz lett volna nem ellenséggé tekinteni. A gyakorlatban igazolódott az elmélet. Minden elvesztegetett pillanat csökkentette Anna előkerülésének az esélyét.

Majdnem tíz órán át bujkáltam. Perceket alhattam közben. Feküdtem vagy ültem, és rettegtem. Úgy éreztem, közel kerültem az éhhalálhoz, bár igazán elviselhetetlen kínokat a folyadékhiány okozott.

Amikor végre beállt a csend, kimerészkedtem. Olyan kihalt volt a Hold felszíne, mint az ember előtti idejében. Üres pusztaság mindenütt, néma, súlyos, sötét élettelenység. Elindultam hazafelé.

Visszaértem a buránkhoz, beléptem a kapun, átmentem a biztonsági beléptetőn, ráálltam a mozgójárdára. A civilizáció mementója. Működött. Minden olyan volt, mint korábban, csak a lényeg hiányzott. Az ember életet hozott erre az égitestre, aztán szokása szerint elbászott mindent. Sikerült olyan kísérletet végrehajtani, amely miatt lakhatatlanná vált a meghódított Hold.

Olyan érzésem támadt, mintha személyesen nekem építették volna fel a díszleteket. Leszálltam egy szökőkútnál, mert nem bírtam tovább víz nélkül. Belecsaptam a fejemet, és mohón ittam. Aztán visszaléptem a járdára, haladtam tovább. Filip jutott eszembe, nemrég együtt utaztunk ugyanitt. Nem volt lehetőségem elbúcsúzni tőle se.

Akkor még nem tudhattam biztosan, hogy egyedül vagyok, más telepeken maradtak-e rajtam kívül, de miután a következő hetek során nem találkoztam senkivel, lassacskán megerősödtem ebben a tudatban. Micsoda kitüntetés, kiválasztottság, e tekintetben is első vagyok az emberiség történetében. Soha senki nem tartózkodott még egyedül a Holdon. Ha írnak egyszer rólam – előfordulhat, amennyiben a lázárszigák beváltják a hozzájuk fűzött reményeimet –, így kezdik majd: Laád Szabolcs, biokémikus. Született: Budapest, 2005. december 16. Meghalt: Tehetség Tengere, évszám ismeretlen.

A lelkiismeretem szempontjából biztosan a legjobb döntést hoztam meg, amikor a maradás mellett határoztam, ugyanakkor nyilvánvalóan nem a legokosabbat. Felmértem a helyzetet, végiggondoltam a lehetőségeimet: ha jön a rengés, valószínűleg nem élem túl. Ha mégis, akkor a nukleáris szennyezés öl meg. Am ha valami csoda folytán mindent túlélek, védőfelszerelésben maradok, amíg csak szükséges – honnan tudnám, meddig az? –, és bejutok az élelmiszerraktárakba, étel és ital éveken át a rendelkezésemre áll majd.

Figyelhetem az esetleg működőképesen maradó radarokat, ez lesz a fő tevékenységem, kérdés persze, hogy megyek el Annáért, ha megtalálom. Hogy él-e

vagy sem, ebből az egyetlen szempontból mellékes, mindenképpen keresni fogom, ezt elhatároztam, ha kell, a halálomig percéig. Ez lesz a küldetésem, életem értelme, megint, úgy, mint régen; akkor az emberek, most a csillagok között. A Földön nem találtam meg, ő bukkant rám a Holdon, úgy volna igazságos, ha most fordítva történe. Romantikus elképzelés, nem is nagyon okos, tudtam a megfogalmazásakor, de azt is, hogy nem tehetek másként.

A lakásom tele volt Anna cuccaival. Ez valami furcsa megnyugvást adott. Az asztalon ott hevert a fésűje, a körömlakk, a rúzs, az ékszerei, a szekrényben a ruhái, többek között a rövid zöld, amiben először megláttam az ajtóban.

Eszembe jutott, hogy az üres úr bámulásán kívül tehetek valami hasznosat is: folytathatom a kutatást az idegen életjelek után. Persze csak akkor, ha nem mennek tönkre a műszerek. Akár a kísérletemet is folytathatom. Életpályamodellnek nem olyan rossz. Megnyugvásról szó nem volt, de eltöltött egy kis elégedettséggel, hogy észnél vagyok, logikusan gondolkodom.

Ami a kolonizációt illeti, azt előlről kell kezdenie az emberiségnek, majd, valamikor, komolyabb biztonsági garanciákkal. Évtizedekig is eltarthat a telepek felépítése.

Muszáj volt ennem és innom valamit, de csak pár falatot és néhány kortyot, mert nem akartam vesztegetni az időt. Rendeltem egy athlete-et. A legközelebbi központba szállítottam magam. Megrázott a látvány, az emberek jelenléte nélkül, látszólag értelmetlenül működtek különféle elektronikus eszközök, radarok pásztázták az eget, minden irányban keresgéltek. Csend volt, üres képernyő, semmiféle jelet nem észleltek. Apáti Anna, most tudatosodott igazán és végérvényesen, valóban ellebegett az ismeretlenbe.

Vagy más történhetett? Le is zuhanhatott. Nem, abban a magasságban nincs vagy nagyon gyenge a gravitáció. De van vagy nincs? Nagyon nem mindegy. Tudhatnám, ehhez nem kéne fizikusnak lennem. Mit jelent az, hogy gyenge? A közelben maradhatott? Ez lenne a lehető legjobb eshetőség. Esetleg pályára állt a Hold körül? Röhögne, ha hallaná. Vagy ha pályára állt volna.

Nem kis nehézségek árán összeköttetést létesítettem a radar és a telinfóm között. Azért tettem, hogy azonnal értesítést kaphassak fekete mindenemre, ha valami fontos történe. A Hold körül keringő műholdak is segíthettek, csak tanulmányoznom kellett a működésüket, főként azt, hogyan tudok adatokat nyerni tőlük. A legközelebbi, ellipszis alakú pályán mozgó példány koordinátáit ismertem, a felszínhez legközelebb harminc kilométerre jön, a legnagyobb távolság több mint kétszáz kilométer; ez az információ nem segített sokat.

Hazavittem magam. Mielőtt a lakásomba léptem volna, benéztem a magyar részleg néhány nyitva maradt lakásába. Kapkodás nyomai látszottak mindenütt. Feldúlt szobák, rendetlenség. Aki tehetett, igyekezett magával vinni tárgyakat, emlékeket. Míg én a holmijaikat nézegettem, ők száguldottak a Föld felé. Anna talán látta is az úrhajókat.

Bízott bennem, ez lett a végzete. Kémnek nem lenne szabad bízni senkiben.

A bizalomról eszembe jutott a tangó. Viktória, a lett lány, a táncunk. Teljes testtel egymás felé fordulás, követés tűzön-vízen át, büszkeség és alázat. Nem, nem ez a lényege. A bizalom a legfontosabb. A nőnek lojálisnak kell lennie, vakon kell bízni abban, hogy jó felé vezeti őt a férfi.

Az én ötletem volt a ruhacsere. Én paskoltam meg Anna hátát. Akkor állítódhatott el valami. Anna bizalmát támasztja alá legutolsó emlékképem róla, a szemem. Nem árultam el őt, csak éppen kidaszítottam a végtelenségbe.

Nem tudtam, a Hold melyik részén történt a robbanás, azt nem mondta el Miklós. Talán a másik oldalon. Azt se tudtam, mikorra várható a rengés megérkezése. 3500 kilométer az átmérő, nem egy nagy test, jöhetett bármelyik pillanatban. Értelemszerűen nem aludtam éjszaka. Mintha mordult volna egyszer valami, de lehet, hogy csak képzelődtem.

Hajnalba kiültem a szabad ég alá. Nem borította milliárdnyi fényes, tomboló, vakító csillag az eget, ez még nem az a kiülés volt. Még nem voltak mellettem a lázárzsigák se. Pittyegett a telinfóm. Ránéztem a kijelzőre, Földről érkező üzenetről értesített a készülék. Erre is gondoltam előző nap, a magyar részlegre érkező esetleges hívásokat átírányítottam.

Nem hallottak volna engem, ha beszélek, én viszont őket igen. Horváth Katát keresték. Azt kérték, ha hallja a hívást, jelentkezzen. Mindössze néhány óra kellett a képbe kerüléshez, máris felfedezték, hogy a sok ezer ember közül kettő nem tért vissza. Micsoda véletlen egybeesés, éppen két magyar. Egy nővérke ott felejtődött, elkóborolhatott valamerre, egy biokémikus pedig szerencsétlen baleset következtében kirepült az űrbe. Utóbbi nem keresték, csak Horváth Katát szólították szüntelenül.

*

Olyan emlékek törnek rám, olyasvalamikkel kapcsolatban önt el nosztalgia, olyan ételek, színek kezdenek hiányozni, amelyeket nem is szerettem különösebben.

A sötét ég alatt egyszer csak a semmiből érkezik, a semmiről jut eszembe a gesztenyefagyi íze, de úgy, annyira erősen, mintha egy másodperccel ezelőtt nyaltam volna bele. Gesztenyefagyi. Életemben talán ha kétszer ettem. Aztán elém kerül a mályva képe, élesen látom magam előtt a hamvas lila virágot, ami szintén megmagyarázhatatlan: sem a gesztenyét, sem a mályvát nem kedveltem különösebben, mégis itt vannak, megelőznek szívemhez közelebb álló ízeket és színeket, mintha mutogatni akarná valami belülről, hogy ők voltak az igaziak, őket kellett volna észrevennem, választanom, felfedeznem, míg még lehetett. Képek, ízek, hangulatok kötnek oda egy régi, elvesztett, másik élethez, amelyhez nincs és nem is lesz már közöm. Mályvát látok, nem cseresznyefavirágzást.

Eszembe jut anyám hangja, tőle ugyancsak egy nem jellemző mondat, elhangzott, de miért vésődött belém? Körülbelül tízéves lehetek, megyünk az utcán, apám kezét fogom, anyám lemarad, mögöttünk jön, azt hiszem, a táskájában matracot, de azért észreveszi hátulról, amikor a zsebkendőmet nem a megfelelő szelektív hulladékos szemetesbe dobom.

Jó lenne, ha környezettudatosabb lennél, Szabikám. Ezzel öled a Földet.

Apám megszorítja a kezemet, jelzi, hogy nyugalom, a Földet azért nem öled, mozdulatától cinkosok leszünk, jólesik, nagyot dobban a szívem, fontos férfiszolidaritás, nem mintha ne értene egyet a feleségével, nem mintha ő rossz helyre szemetelne, vagy helyeselné, ha én azt teszem. Vajon anyám apám árulásának értékelte volna, ha tud a kézszorításról?

Bekúszik egy kép, csak szemlélődő vagyok, nem szereplő, nem tudom, emlék-e, vagy az agyam dolgozza össze a felmenőimet, anyám és apám szerelmesen, egyben szemérmesen ölelik egymást, szemben vannak velem, apám rám néz. Azt hiszem, ilyen nem volt, ez inkább csak képzelet. Sunyi, gonosz gondolat érkezik: nem volt nagyon meggyőző Anna, amikor rákérdeztem, tud-e valamit a szüleim sorsáról. De hát miért hazudott volna?

Érdekes, Filippel se kerültek később szóba a húszas évek végi események, mintha még a Holdon is tabunak éreztük volna a téma boncolgatását, pedig nagyon hasonlóak, tulajdonképpen azonosak a traumáink. Csak ennyit tudtam meg tőle, hogy ugyanazt élte át, mint én, mindketten fáradtnak bizonyultunk a nekifutáshoz, nem forszíroztuk a feldolgozással, egyáltalán a történetekkel kapcsolatos dialógust.

A múlt vissza-visszahullámzik, ez így marad most már, természetes a jelenlegi, speciális élethelyzetemben; megoldások nincsenek, csak kétségek, válaszok nem adhatók, nincs is kitől várnom, a kérdésekből fakadó fájdalmak percről percre válnak egyre érdektelenebbé.

A Föld hívását vettem tehát, de minthogy válaszadásra nem volt módom onnan, ahol voltam, elindultam visszafelé. Egy pillanatra sem gondoltam, hogy visszajönnek egy otthagyt magyarért, túl drága és túl veszélyes lenne az út, azt viszont szerettem volna tisztázni, valójában ki tűnt el és ki maradt önszántából a helyszínen. Azt is el akartam mondani, hogy a jelek szerint elhamarkodottan húzott el mindenki, semmiféle rengés nem ért el a magyar részleghez. Talán nem is fog. Károk nincsenek, legalábbis láthatóak. Bízom benne, hogy informálnak majd, mi történt, nem mellékesen pedig arról, hogy hol.

Félúton járhattam, már a burán belül, amikor ismét mordulást hallottam, jóval nagyobb, mint éjszaka. Meghatározhatatlan helyről érkezett, valahonnan a Hold gyomra felől. Levettem a sisakomat, hogy jobban halljam a zajt, és ezzel újabb komoly hibát vétettem, sikerült tetézniem előző ballépéseimet, a különbség annyi volt, hogy ezúttal magamat sodortam bajba.

Sietni kezdtem, de nem voltam elég gyors: két további, apróbb morajlás után egy hatalmas rázkódás irdatlan erővel szaggatott szét mindent körülöttem. A mozgójárda leállt, a földre kerültem. Hanyatt fekvemben láttam, ahogy a bura megreped. Felálltam, futni kezdtem, amikor valami berobbant. Felnéztem: a burán lyuk tátongott.

Felvettem a sisakomat, nem tudatos, inkább ösztönös mozdulat volt, helyes, csak az volt a kérdés, nem késtem-e el vele, nem ért-e sugárzás. Egyelőre azzal foglalkoztam, hogy mentsem a bőrömet. Úgy ítélt meg, a laboratóriumomhoz közelebb vagyok, mint a lakásomhoz, ezért inkább azt vettem célba.

Telinfómmal kinyitottam az ajtót, beléptem és körülnéztem. Úgy láttam, minden a helyén van, nem keletkeztek károk. Amint ezt megállapítottam, minden korábbinál erősebb hangrobbanás rezegtette meg a levegőt. A rengések, úgy tűnt, a múltam emlékeihez hasonlóan hullámokban érkeztek, egyre nagyobb bajokat okozva. Törték a törékenységek, dőltek a dőlni képes tárgyak, a labor felszerelésének nagy része darabjaira hullott. A plafon beszakadt, a magasban óriási repedés keletkezett a bura ezen részén. A holdpor finom szemcséi örületes kavargással szálltak, én is tele lettem egykor erre száguldó meteoritdarabokkal.

Tudtam, hogy ha megsérülök, ha bármi bajom lesz, nem fordulhatok senkihez segítségért. Akkor csúnya, lassú halálra készülhetek. Azt gondoltam, az lenne a legszerencsésebb végkifejlet, ha lesújtana valami, azt kívántam, vágjon sziklát hozzám a végzet, vagy ájuljak el, mielőtt rám dőlné egy nehéz tárgy.

A rengéseknek váratlanul vége szakadt.

Ebben a pillanatban meghallottam egy egészen másféle hangot. Szirénázás jelezte, hogy bekapcsolt a másodlagos védelmi rendszer. A sérült buraszakaszok mentén az anyag újraépült, hermetikusan lezárta azokat a részeket, amelyeknél rés keletkezett. A folyamat nem tartott sokáig, úgy tűnt, tökéletesen működött a rendszer, de eldönthetetlen volt, bejött-e már radioaktív szennyeződés, és ha igen, milyen mennyiségben.

Teljes lett a csend.

Két másodperccel később halk sóhajt hallottam. Aztán egy nyöszörgésszerű hangot. A földön feküdtem, nevetséges módon a legkisebb asztal alá kuporodva, azt tekintettem fedezéknek. Azt hittem, hallucinálok, de azt sem zártam ki, hogy a túlvilágra kerültem.

Tisztán hallottam a hangot.

A sóhajok egyre határozottabb formát öltöttek, emberi hangok voltak, nem lehetett kétséges. Igyekeztem magam nyugalmi állapotba hozni. Most már nemcsak levegővételeket, apróbb zihálásokat, hanem egy férfihangot is hallani véltem. Néhány értelmetlen szótag után a következő ütötte meg a fületem:

– A folyó ezeregyszáz méteres magasságban ered, a Júliai-Alpokban. Forrása ismert turistalátványosság volt. Dél felé folyik Bovec, Kobarid, Tolmin, Nova Gorica és Gorizia városokon keresztül, majd Monfalconétól öt kilométerre délre ömlött az Adriai-tengerbe.

Kikászálódtam az asztal alól. Elöttem állt, a teste tele volt porral. Tüszentett.

Amikor már semmim nem maradt az életemen kívül, mire mindenemet elvesztettem, ott állt előttem a teremtményem. Rám nézett, kedvesen, mintha ezer éve ismernék egymást. Udvariasan biccentett, és folytatta a kiselőadását.

– Az első világháború alatt itt vívják a híres isonzói csatákat, szám szerint tizenkettőt. Érdekesség, hogy az Isonzó Európa egyik legszebb vadvize volt, a Föld egyetlen folyója, amely teljes hosszán csodálatos smaragdzöld színben pompázik.

Pár centiméterről hallgattam őt, a hangja a megszólalásig hasonlított apám barátjáéra, elég durván keverte a múltat, a jelent és a jövőt, és ki tudja, milyen megfontolásból beszélt Isonzóról; egy ember állt előttem, aki úgy viselkedett, mintha iskolában felelt volna.

Utoljára azért döntöttem a kísérlet pihentetése mellett, mert az egyetlen hiányzó adalékot sehogy nem tudtam megtalálni. Hiába próbáltam összekotyvasztani ezt-azt, képtelen voltam rájönni, mi kellene ahhoz, hogy életre keljen. A rengés, a robbanás felkavarta a holdport, ami a bura és a laboratórium plafonjának megsérülésekor beszivárgott a helyiségbe. Csakis ez indíthatta be a folyamatot, más magyarázatot nem találtam. Maradt még a csoda. Vagy Isten. Az alienek.

Amikor a tervezés korai fázisában azon gondolkodtam, nőt alkossak vagy férfit, nem tudhattam még, hogy mire aktuálissá válik a dolog, Robinsónként tengődöm majd. Úgy döntöttem, a női jelleg zavaróan hatna. Apám barátja miatt

Zsigának neveztem el magamban a születendő valakit, aztán amikor fohászkoztam neki viccesen, hogy keljen fel és járjon, a Lázár nevet is ráagattam.

Androidok léteznek, a klónozás sem újdonság. Az én kísérletemnek más volt a lényege. Nem robotot akartam létrehozni, nem is klónt. Olyan valakit terveztem, akibe beépíthető az emberiség enciklopédikus tudása, azonfelül azonban érzések közvetítésére is alkalmas. DNS-ből és megfoghatatlanságból készült, anyagból, tudásból, gondolatokból és érzelmekből álló emberre vágytam. Saját érzésvilágú, önálló döntésekre képes egyedre. Aki azonban nem okosabb nálam. Még akkor se, ha lexikálisan többet tud.

Az Encyclopaedia Britannica aktuálisan utolsó kiadása volt az alap, azt szántam váznak, speciális magyar tudnivalókkal fűszerezve. Az agyában ott volt a teljes Wikipédia, nyilván a tévedésekkel együtt. Úgy gondoltam, ettől csak emberibb lesz. Érdekes, a tudás beépítésével adódott kevesebb gondom, az érzelmek és a gondolatok betáplálása bonyolultabb feladatnak bizonyult. Végső soron minden készen állt rég, a „kiöntés” is, egyedül az életre keltés volt hátra. És amikor meglegyintett a halál szele, és már nem bízhattam semmiben, egyszer csak ott volt előttem.

Csöndben álldogált már vagy fél perce. Pislogott, nézett körbe. Vizsgálta a környezetét. Aztán újra tüszentett.

– Egészségedre, lázárzsiga! – mondtam.

Kíváncsian vártam, hogy reagál.

– Köszönöm. A por miatt van – válaszolta.

Nem tudtam, mit kezdjek magammal. Boldogságot éreztem, eufóriát, de közben elkésettiséget, hiábavalóságot és sajnálatot is, mindent egyszerre. A lázárzsiga működött, élt, reagált, kommunikált.

– A smaragd az egyik legrégebben ismert ásvány, Szabolcs. Az ókori görögök, perzsák, inkák is ismerik. A szó eredete a görög „smaragdos”-ból származik, aminek e jelentése zöld kő lesz. A legidősebb smaragdok 2600 millió évesek voltak.

Szabolcsnak szólított, ezen meghökkenem kissé. Eszembe jutott egy nagyon fontos dolog: a bal füle mögé nyúltam, ellenőrizni akartam az elrejtett idegvégződést, amelynek megérintésével pihenő üzemmódba helyezhettem. Kellemetlen érzés volt odatenni a kezemet, mégiscsak egy öntudattal rendelkező férfi füle mögött matattam, furcsállta is, elhúzta a fejét, de azért megtaláltam a gombot. Benyomtam, mire becsukta a szemét. Állt tovább, lélegzett, de lelassultak az életfunkciói.

Miután egy ideje nem történt sem robbanás, sem újabb rengés, otthagytam őt, és rohanni kezdtem a központ felé. Fel kellett vennem a kapcsolatot a Földdel. Ha miattam nem is, a lázárzsiga miatt érdemes visszatérni egy úrhajónak. Nem beszélve Apáti Annáról. Én lettem a harmadik számú, a legkevesbé fontos túlélő.

Tíz perc alatt odaértem. Messziről látszott, hogy nagy a baj. Majdnem minden megrongálódott. Próbáltam, nem sikerült: megszakadt a kapcsolat. Semmi nem kötött többé össze a Földdel. Egyetlen műszer működött, a radar, amely szaka-datlan figyelemmel pásztázta az eget, de jelet továbbra sem rögzített.

Visszaindultam a laboratóriumba. Útközben Laád Bulcsú üzenete jutott eszembe, amelyet egykori különös látogatóm közvetítésével juttatott el hozzám: porból lettünk. Sehogy nem tudtam elhessegetni a gondolatot: ő már akkor tudta, miről beszél, ahogy azt is, miért emlegette az utókort, a jövőt és bárkit, akinek füle van rá.

Új világ kezdetéről szónokolt, a jövő vadhajnaláról. És egy önmaga újratemtésére képes replikátorról – ezt azonban egyelőre nem tudtam mire vélni.

*

A replikátor Richard Dawkins evolúciós biológus meghatározása szerint nem más, mint egy önmásoló parancssor. Az evolúció pedig a másolás során bekövetkezett hibákból eredő, a túlélést és a további másolást elősegítő tulajdonságok véletlenszerű kifejlődése. Dawkins munkássága korábban ismeretlen volt előttem, a Holdon bukkantam rá a nevére, nem ő volt a keresőszó, hanem a replikátor, annak kapcsán botlottam bele. Olvasgatni kezdtem az egyik művét. Az embert és az állatot gének alkotta gépnek nevezte, a sikeres gén egyik legmeghatározóbb tulajdonságának pedig a könyörtelen önzést tartotta. Önmagáról másolatot készítő molekulákról beszélt, az emberről pedig mint túlélőgépről értekezett. Szórakoztatott, aztán mégis másfelé kezdtem kalandozni. Dawkins érdekes módon Clarke-hoz hozta meg ismét a kedvemet, megint kézbe vettem a *Profiles of the future-t*.

A röntgensugarak felfedezése volt az első behatolás olyan birodalmakba, ahová addig az emberi elme nem merészkedett, írja benne Clarke. Itt leragadtam egy kicsit. Igen, kétségtelenül határátlépés volt, fontos lépcső, de vajon mit szólna ez a zseniális ember ahhoz, ami azóta történt? Ami most történik például: azt hiszem, külön boldogság töltené el attól a mellékesnek tűnő körülménytől, hogy éppen a Holdon született meg az első lázárzsiga. A katasztrófa után napokig eszembe sem jutott, hogy írt egy *A Fall of Moondust* című regényt is, amelyet magyarra *Holdrengésnek* fordítottak; a dolgok kezdtek egyre félelmetesebb mértékben egymásra tekeredni, egymásba gabalyodni, egymással összefüggni.

A laboratóriumba érve visszaállítottam a lázárzsiga normál életfunkcióit. Két apró pislogással jelezte, hogy ismét százszázalékos állapotban van. Utána lenézett a testére, elpirult, akkor tudatosodott benne, hogy meztelen. Túl már az ámulaton, tökéletesen bízni akartam benne, ehhez pedig minél gyorsabban meg kellett tanulnom a gondolkodását, meg kellett ismernem a viselkedését. Mindenekelőtt fel akartam mérni, mennyire önálló. Fogalmam sem volt, mihez kezd például, ha arra kérem, segítsen rendet rakni.

– Tegyük helyükre a leesett dolgokat – indítványoztam próbaképpen.

– Szívesen – felelte készségesen. – De adj egy ruhát, kellemetlen így.

Ráterítettem egy fehér köpenyt. Az elég volt egyelőre.

Profi takarítónak bizonyult. Felállította a földre hullt műszereket és egyéb tárgyakat, tökéletesen csinálta, összeillesztette, amit össze kellett, tudta, minek hol a helye. Továbbra sem érzékeltem benne semmiféle robotjelleget, ellenkezőleg, ráadásul kifejezetten szórakoztató társnak bizonyult. Ha szóltam hozzá, általában frappánsan reagált, sőt ő is kezdeményezett beszélgetéseket. Megdöbbenett, mennyire pontosan tisztában van azzal, ki ő.

– Csinálsz belőlem többet is? – kérdezte váratlanul. – Testvért.

Testvért. Tudja egyáltalán, mi az?

– Úgy érted, még egy lázárzsigát? – kérdeztem.

Felelte a két tenyerét.

– „A testvéri szív szintiszta gyémánt, gyöngédsége határtalan.”

– Ez mi?

– Idézet a testvérségről. Honoré de Balzac. Honoré de Balzac 1799. május 20-án születik Tours-ban, ősei dél-franciaországi parasztok voltak. Édesanyját hozzákényszerítik a nála két évtizeddel idősebb Monsieur Balssához, a kis Honoré házassági kötelességből született gyermek, anyja sosem szerette. Apai nagybátyját gyilkosságért kivégezték, apja emiatt nevet változtat, az író Balssa helyett ezért hívták Balzacnak. A realista regény megteremtője, aki...

– Állj, állj, elég.

Működött a két lábon járó lexikon-jelleg, amit alapnak szántam. Leültettem.

– Figyelj rám, el akarok mondani valamit.

Nehezen lendültem bele, de aztán elmeséltem mindent, amit fontosnak tartottam vele kapcsolatban. Ismertettem a hosszú éveken át tartó teremtési folyamat részleteit, az ötlet megfogadásától a megvalósulásig. Türelmesen hallgatott, bár úgy láttam, unja kicsit.

– Szolgáltam valami újdonsággal? – kérdeztem tőle.

– Nem.

Tudott mindent.

– A szomszédomban fogsz lakni, a mellettem lévő lakásban, hacsak el nem pusztulunk egy következő rengéstől. Valamit tudnod kell: ha tudnánk mérni a sugárzást, meg lehetne állapítani, veszélyes mértékű-e a levegőben lévő szennyeződés. Csak remélhetjük, hogy nem ért nagy dózisu radioaktivitás. Ha van egyáltalán. Nem tudhatom biztosan.

Rémületet láttam megvillanni a szemében, és ez – bármennyire visszatetsző – kis örömmel töltött el. Az érzelmei is emberiek voltak, a halálfélelem meglétét egyértelmű bizonyítéknak tekintetem.

Először nem az én lakásomba, hanem korábbi szomszédoméba léptünk be. Átlagos figura élt mellettem az evakuálásig, középkorú, rövid hajú, alapvetően semmilyen férfi. Egyetlen hobbija volt: állandóan klasszikus zenét bömböltetett. A hangerő időnként zavart, de a minőség rendben volt. A Straussokat szerette. Mindet. Túl sok mindent nem tudtam meg róla ezen kívül, legfeljebb annyit még, hogy Dániel a neve, és fizikus. Alig beszélünk az évek során, ha találkozunk, mosolyogva köszöntünk egymásnak, ennyi.

Első dolgom volt, hogy ruhát keressek a lázárzsiganak. Szerencsére a méretek rendben voltak, két perc sem telt el, és már sárga ingben, kék nadrágban álldógált mellettem.

Erotikus magazinok heverték egymás hegyén-hátán a fizikus asztalán, ezt valahogy nem gondoltam volna, meglepett. A lázárzsiga szórakozott arccal lapozott bele az egyikbe, először visszahőkölt, azután figyelmesen nézegette, úgy láttam, nem ütközött meg a látottakon, sőt tetszettek neki a képek. Nem kérdezett semmit, csak kacscintott egyet felém, majd megnézegetett egy másik újságot is. Közben némi betörő-feelingem támadt, ahogy rakosgattuk el a fizikus dolgait a szekrényébe. Úgy vettem észre, új társamat nem gyötörték ilyen jellegű lelkiismereti problémák.

Javaslatomra végül tiszta ágyneműt húztunk fel. A lázárzsiga meglepően ügyesen munkálkodott. Amikor végeztünk, rávetette magát az ágyra, és megdi-

csérte a rugózását. Élete első fekhelyén terpeszkedett. Majdnem elmagyaráztam neki, hogy alváshoz le kell venni a ruhát, aztán elszégyelltem magam, hogyne tudná, mindent tud.

Zárni nem lehetett az ajtót, de erre nem is volt szükség. Nem kellett illetéktelen látogatóktól tartanunk. Arrafelé egyébként kisebb rombolást végzett a természet, mint a laboratórium környékén, azt persze nem tudhattuk, meddig tart a viszonylagos nyugalom.

Átmentünk a lakásomba. Úgy éreztem, el kell mesélnem Apáti Anna teljes históriáját, ami, kis túlzással, az életem története volt. El akartam mondani a Holdra kerülésem okait, a megélt, majd elvesztett, végül megtalált szerelmet, az újabb elvesztést, a lebegést, amely talán jelenleg is tart, mindent. Hozzá is kezdtem, de pár mondat után kedvesen leállított.

– Bocsánat, Szabolcs. Szívesen végighallgatlak, de tudtam mindent. Az emlékeid bennem vannak.

– Minden emlékem?

– Azt hiszem, igen.

Pár pillanatig gondolkodott.

– Kívülről voltak bennem az emlékek, ismerem őket, de nem éreztem úgy, mintha velem esnének meg.

– Hogy kerültek beléd?

– Ezt neked kéne tudnod.

Igaza volt. De végső soron az lett volna logikátlan, ha minden logikus. Egymáshoz kapcsolódhattak az érzékszerveink, a gondolataink, ez az egész a gondolatátadással függhetett össze. Mennyi mindennel lehetne és kellene még kísérletezni, ha a körülmények megfelelőek lennének!

– Muszáj volna eljuttatnom téged a Földre – mondtam. – De még csak kapcsolatot se tudok létesíteni. Nem tudom, mekkora az élettartamod, nem ismerem pontosan a képességeidet. Felnőttként születél, teljes, felvértezett tudással, de voltaképpen próbaverzió vagy. Egy prototípus.

– Megtiszteltetés.

Megint kacintott. Ilyet én nem szoktam csinálni. Mondtam is neki, széttárta a kezét.

– Nem téged másollak. Úgy viselkedem, ahogy az ösztöneim diktálták.

– És mi ez az időkeverés? Egy mondaton belül használsz múltat és jelent. Néha jövőt.

– Éreztem, hogy ez zavaros, nem tehetek róla. Ne haragudj.

– Tudnod kell, hogy olyan gazdag tudású, ennyi mindenhez értő ember, mint amilyen te vagy, valószínűleg nincs több a világon. Isonzó, smaragd, Balzac, és gondolom, minden más... Bármiről, ami szóba kerül, annyi mindent tudsz, és olyan részletességgel, mint senki más.

– Nem tudom, ember vagyok-e.

– Igen, ez nagy kérdés.

– Szerintem inkább igen, mint nemigen.

Megint kacintott.

Harmsziádák

Egy rejtélyes ügy

Mentünk hétfőn a volt férjemmel a szociális kifőzdébe, mint rendszeren, az injekció után. Hétfőnként általában csontleves van, meg grízes tészta, én már nagyon megéheztem. Csak azon csodálkoztunk, hogy egyedül vagyunk, máskor félórába telik, míg a sort kiálljuk.

Meg is jegyezte a volt férjem, hogy neki itt piszkosul bűzlik valami, én se értettem a dolgot egészen. És nem is a kövér Kati néni szolgált ki, hanem valami ügyetlen szőke kislány, nagy, barna szemekkel, olyan bamba ábrázatú. Sokáig pizmogott, ez a volt férjemnek eleve gyanús volt.

De amikor otthon kezdtem kitalálni, akkor ért csak az igazi meglepetés. Mert az éthordó színültig volt hússal, rántottal, pörkölttel meg sülttel, némelyiknek a nevét se tudtam, plusz királynőburgonya. És: kókuszgolyó, csokis minyon, albán krémes. Meg se bírtuk enni az egészet, még vacsorára is maradt.

Másnap reménykedve indultunk a kifőzdébe, még az utcán kanyargott a sor, a kövér Kati néni mérgesen kiáltozott, hogy kuss legyen, az is olyan paraszt néha, hogy a lábujja közt felszalad a tyúkszar.

– Ki volt az a barna kislány, aki tegnap kiszolgált? – kérdezte a volt férjem, mikor sorra kerültünk.

– Tegnap? – vágott vissza Kati néni. – Tegnap nyitva se voltunk, bogárintás volt az intézményben.

A debreceni Nagytemplom

A bájos alföldi városkát, Debrecent sújtó, a Mercalli-skálán mért kilences fokoza-tú földrengés következtében összeomlott a település szimbóluma, a messze földön híres Nagytemplom.

A helyreállítási munkálatok végeztével, melyet természetyszerű korrupció tar-kított, a debreceni cívisek elmentek, hogy szemügyre vegyék városkájuk (ó, kálvinista Róma!) újjászületett ikonikus büszkeségét.

Álltak-ácsorogtak, tanakodtak, nézték a monarchia-sárgára pingált épület-monstrumot, s ott ahelyt nyomban megoszlott a véleményük.

Egyesek szerint az óratornyok (a templom szarvai) eredetileg sokkal távolabb voltak egymástól, mások amellet kardoskodtak, hogy sokkal közelebb. Akadtak, akik jóval alacsonyabb óratornyokra (szarvakra) emlékeztek, míg mások sokkalta magasabb szarvakra (óratornyokra).

A debreceniek végül csak annyiban tudtak megegyezni, hogy már a Nagy-templom se a régi.

Perspektíva

Az érdemdús Lord Montgomery of Clingon-Heart, az ismert vadász és Afrika-kutató legújabb kalandja:

Dzsipemmel a szuahéli sivatag felé száguldottam, mikor megpillantottam az elefántot. Valóságos monstrum volt, kolosszális példány. A dolgát végezte éppen. Fékeztem, és fegyveremmel a hátamon, hason csúszva közelítettem meg. Azonban néhány yard után be kellett látnom, megcsalt a szemem, s valójában egy orrszarvú iszik ott a Zambézi partján. Még közelebb merészkedtem, hát nem is orrszarvú volt az, hanem egy békésen legelésző törpeantilop. Óvatosan célba vettem azt a sivatagi békát, hisz az volt, illetve csak egy sáska, ami hirtelen fölreppent, és eltűnt a szemem elől.

Különleges növényeink: porcelánfa

A porcelánfa egész évben terem, s évszakoktól függően ontja változatos terméseit.

Télen zúzmara üli meg a tájat, fagyosan süvítő szél cikázik a lombok közt, s a távoli puszták felől zord farkasüvöltés tapasztalható. Ám a porcelánfa ilyenkor is rügyben áll, s a sápadt hajtások ákombákom nippekké, színes bolondos baba-porcelánná fejlenek. A lombok közt apró, kecses lakásdíszek bújnak meg, vigadó juhászok, finom mívű meissenai csészealjok, festetlen gyűszűk, csöngettyűk csilingelnek.

Éjjel még ködök gomolyognak a völgyvidéken, de pitymallik már a tavasz, élénkül a növényi nedvkeringés! A porcelánfa ágai közt a szorgos méhecskéket is megtévesztő pompázatos árnyalatú főúri teáskészletek, tejszínes, mézes kiöntők a jellemzők, és az értő természetbúvár olykor Cauldon, Wedgwood vagy Spode ritkaságokra is bukkanhat.

A nyár már a derű, a színpompa jegyében telik, s a boldog kiteljesedés, vastagodás, gömbölyödés ígérését hordozza! Komplet esküvői szervizek, komoly akadémiai ceremóniák kellékei, jubileumi emlékplakettek Kossuth vagy Széchenyi arcásával díszítve mind megtalálhatók. Csipkézett szélű sültes tálak, pörköltkínálók, szószos kelyhek, folytathatnánk a sort.

Az őszi már maga a mesevilág, a történelmi összevisszaság. A porcelánfa titkos rejtekén embermagas kínai vázák hintáznak, a langyos napsugár irdatlan tejtartó tálakat, szecessziós posztamenseket s a hozzájuk tartozó mellszobrokat himbálja.

Az új év új csodákkal kecsegtet.

Marcell és Juci

Egy oviba jártak. Mikor Marci első osztályos lett, elfoglalt szülei rátestálták a feladatot, hogy sulis után hozza haza a kishűgát. Ment is ez így rendesen két-három éven át, de akkor Marcell egy napon kijelentette, hogy többet nem hajlandó elhozni a Jucit, mert folyton csacsog.

Mit volt mit tenni, az apukája az elhozásért fizetett neki napi egy százast.

Jóval-jóval később Marcell belátta, hogy neki is vannak kötelességei a család felé, nem csak jogai.

A viharos egyetemi élet, majd a pályakezdés, családalapítás buktatókkal teli időszakában sem volt rest, minden áldott nap hazavitte a gyereket.

Teltek, múltak az évek, Marcellt kinevezték egy globális kereskedelmi hálózat regionális igazgatójává. Mehetett volna tovább Szingapúrba vagy Brazíliába, följebb és följebb, de hiába kecsegtették, ő hű maradt eredeti vállalatához.

Közben volt egy helyreállító gerincműtéte, akkor másfél héten át kivételesen a sofőrje furikázta haza a cserfes kislányt.

Már jócskán hetven fölött járt, amikor az éves rutint követően ráírt a belgyógyásza, s tömör formában rossz hírt közölt. A bulvárlapok szerint ekkor Marcell úr mindenkit kizavart, és magára zárta a tárgyalót. Odakintről csak annyi hallatszott, hogy sírva kiabálja: „Ki fogja hazavinni a kislányt, ki fogja elhozni Jucit?”

Régi sztori

Egy embernek volt egy pofás kis telke lent, vidéken. Nem is olyan kicsi, végeláthatatlan, kőfállal körülvett, örökölte egy nagybácsikájától.

Az ember jól elvolt abban az ingatlanban, no meg a hozzá tartozó kényelmes kerti lakban, fűrt kút, gázcsanak az utcán.

Gondozta a madarakat, fűvet kaszált, takarosra nyírta a bokrokat, gondja volt a rózsákra és a zsenge fokhagymahajtásokra is, tormát és borókát ültetett. Sokáig elüldögélt ott az árnyékban, és eltelt a nap. Még nem mondtuk, hogy kicsit nagy feneke volt.

A sarkon túl akadt egy kerthelyiség öreg gesztenyefákkal, és abban személyzet egy rendezett anyagi helyzetű, takaros özvegyasszony, azzal összejöttek. Picit sokat bujálkodtak ugyan, no, de semmi baj, a négy fal közt művelték, válják egészségükre! Nem utasítgatta őket senki, hogy melyik fa gyümölcsseit fogyaszthatják, melyikét nem.

Onnantól együtt élegettek békében, míg meg nem haltak.

Ezzel ér véget a történet, hogy mindketten meghaltak!

Éhezőművész

Barátunk az ismert Kafka-novella által ihletett Éhezőművész című performanszára készült lelkesen. A projekt lényege, hogy ő, egy ferencvárosi, dohos, vén pince mélyén, rozsdás vascsövekből összerótt ketrechen negyven napig ne egyen semmit. A felsőbb művészeti körökben nagy feltűnést keltő, a Guinness rekordok könyvébe is beválogatott produkció után, melyből – hisz nem is ez volt a cél – természetesen egy fitying haszna sem volt, sőt tetemes adósságai keletkeztek, barátunk visszatért eredeti foglalkozásához, a kalandorsághoz.

Eltelt egy hónap, talán kettő is, amikor megkereste őt N., a Kortárs Művészeti Alapítvány kurátora a kéréssel, hogy a három napos Ijubjanai Akcio Radical feszt

tiválon hazánkat performanszának tömörített változatával képviselje. Az eredeti ketrec szállítását, az utazás költségeit s a minimális honoráriumot a magyar állam fizeti. Barátunk igent mondott, két és fél napon át decensen éhezve öregbítette a Magyar Köztársaság jó hírnevét.

Nem sokra rá újabb felkérést kapott. Az Attention könyvkiadó a világ éhezőről készült fotóalbumának bemutatójára hívták, itt teljes két órán keresztül kellett ketrecébe szigorúan bezárva, művészetének erejével illusztrálnia a szomorúan aktuális témát. A happening végeztével természetesen jól belakmározhatott a maradék szendvicsekből és sajtos rudakból, s nem elhanyagolható összeg is ütötte a markát.

Legutóbb pedig az egyik kereskedelmi televíziótól kapott visszautasíthatatlan ajánlatot. A szerződés szerint egy müzlireklámban kell szerepelnie, ahol mintegy másfél másodpercig mutatnák, amint karját esélytelenül nyújtogatva próbálja elérni az áhított reggeli ingyencsemeget. S mindezért akkora összeget kínáltak, amekkorát életében nem látott még.

A nagy hajdúszoboszlói élelmiszerválság

Szociológusi körökben föltűnést keltett az eset, amit a lapok a nagy hajdúszoboszlói élelmiszerválság felcím alatt táaláltak. A városka egy apró, technikai jellegetű hiba miatt nyolc és fél hétre elszigetelődött minden utánpótlástól, úgy általában a civilizációtól. A boltok a pánikszzerű felvásárlási hullám eredményeként gyorsan kiürültek. A városvezetés lemondását követelő, erőszakba torkolló tüntetések során a lakosság szembesült a nagy kérdéssel: mit eszünk holnap?

Eltelt egy nap.

Aztán még kettő.

Aztán egy hét.

A tüntetési hullám kifulladásig látszott.

A Kossuth és a Széchenyi utcán keresztbe-kasul éhes emberek heverték, s a síró anyák előzőleg megrágott, könnyel-nyállal kevert fakérget és füvet csócsáltak felpuffadt hasú gyermekeik szájába.

Utolsó erőfeszítéssel rándult, vonaglott még a város, sóhaja az egekbe tárult.

A textilipar néhány képviselője, akiknek rafinéria-hányadosa az egeket nyaldosta, ébredt először. Az emberek táplálkozzanak ezentúl ruhával! Verseny-tárgyalást tartottak, ahol indult a Bahama's Univerzális Mosószer és Féregirtó Konzern helyi lerakata és az Alföld Könyvkiadó Szindikátus tömött raktárházlózata.

A legtöbb szavazatot a ruhaipar zsebelte be. Só és fűszerek közt, a kirakatokban a következő jelszavak sorjázta, „Egyen ruhát!”, „Egyen egyenruhát!”, „Nem a ruha teszi az embert, hanem az ember eszi a ruhát”, „Vörösboros póló”.

Itt is megmutatkoztak persze a társadalmi különbségek, cobolyprém bundától a felmosórongyig. Ki mit eszik, annyit ér.

Végre április elsején megérkezett a várva várt krumpli, az étolaj, a liszt, a cukor, a farhát, a lekvár és a halva. A divatos fürdőváros apraja-nagyja ekkor végre kedvére jól lakhatott, és csodás nudista ünnepet tartottak.

Endogén konfliktus

Egy, a vastagbél hátsó traktusában képződött lerakódás az éjszaka folyamán véletlenül erősen megbökte a szomszédos ősrégi felmaródást. A lerakódás életkora nem volt pontosan megállapítható, a hosszas kórházi tartózkodás eredményeként, a kezelések, gyógyszerek és infúziók hatására időlegesen felszívódott, ám a helytelen életmód következtében megint és megint kiújult.

– Mi van, kisfiam, mit akarsz, nem látsz a szemedtől? – sziszegte élesen a felmaródás.

– Kisfiad neked a fekete rák! – vágott vissza eléggé agresszívan a lerakódás.

A határvitában fellángolt indulatok indulatokat szültek, a felek egymásnak estek, dulakodtak, elkezdődött az adok-kapok, a haddelhadd.

Kissé arrébb egy sorvatag bélpolip s egy gyufafej méretű csont-tüdő áttét is tanúja volt a jelenetnek, de ők kizárólag magukkal voltak elfoglalva. Nem így egy pár hetes plakk a közelben, aki roppantul élvezte a kibontakozó balhét.

– Mi van, vén szarok, csókolóztok, vagy baszni is fogtok? – rikkantotta oda nagy vidáman.

– Kussoljál, kisköcsög! – fordultak feléje egyszerre határozottan mind a ketten. Ebben a helyzetben a plakk jobbnak látta, ha befogja a pófáját. És ezzel helyre is állt a béke a vastagbél hátsó traktusában.

Anyátlan születés

A jelentős fokban mozgáskorlátozott Dr. Helmut Windischgrätz, a filozófiai tudományok professzora, az alsó-szászországi Parapszichológiai Akadémia alapító elnöke, az *Anyátlan születés* és a *Biblia mint életmódmagazin* című népszerű bestsellerek szerzője Münchenből utazott Bécsbe, hogy megtartsa előadását, melynek témája szerint az agy nem a gondolkodás szerve, hanem arra való, hogy a szíven átáramló vért lehűtse. Az expressz már félúton járt, amikor a professzor érezte, hogy torka kiszáradt, és csillapíthatatlan szomjúság gyötri. Víz nem lévén nála, mankóira támaszkodva az illemhelyre ment, s a csapot megnyitotta. A cérnávkonyon csorgó, mozdonyízú vízből, hat-hét perc alatt, miközben valaki odakint-ről részint dörömbölt, részint a kilincset veszettül rángatva ordibált, sikerült is jól teliinnia magát.

A császárvárosba megérkezve a professzor kicsiny bőröndjével a szomszédos peronról Párizsba éppen indulni készülő szuperexpressz mellett nagy elánnal tört előre a West Bahnhof kijárata felé, hogy mielőbb taxit foghasson a Mariahilferen. Ekkor azonban két markos francia szerzetes atya, Saléze és Bonbeuf, mivel azt gondolták, hogy a bicebóca idegen az ő vonatukra szeretne felkászálódni, derékig kihajoltak az ablakon, és egyetlen mozdulattal a kupéjukba rántották a szóval és tettel egyaránt hevesen tiltakozó boldogtalant. A vonat már száguldott, s meg sem állt a fények városáig.

Tanulság: ha vonatra szállsz, mindig legyen nálad egy palack kristályvíz!

A clavicula-epizód

Ehelyütt nincs rá mód, hogy részletekbe menően feltárjuk és elemezzük a „ruhák lázadása” néven elhíresült tragikus eseménysorozat kirobbanásának okait, az incidens lefolyását, a vérzivataros ütközeteket, s a renitens öltözékek fölött aratott végső, diadalmas győzelmet.

Történetünk idején a ruhák már megkaparintották a város főbb intézményei és közlekedési csomópontjai fölött az ellenőrzést, és bevezették a rögtönítélő bíráskodást, a statáriumot. Az emberi faj képviselői ezalatt sötét erdők mélyén, ingoványos mocsarakban, huzatos pincékben bujkálva próbálták meg átvészelni a sanyarú időket.

E vészterhes napokban történt, hogy az ezer esztendő s koronázási palást, az eredetileg harang alakú misemondó ruha – clavicula –, melyet még I. István királyunk és Gizella királyné készíttetett és adományozott a székesfehérvári apátságának, elérkezettnek látta az időt, hogy átvegye az események fölötti irányítást.

A Nemzeti Múzeum tárlójából alkalmas órán kiszökvén egyenesen a Kossuth térre sietett, ahol illatosított gallerú, kifogástalan eleganciájú, nemzeti kokárdával ékített, sportos Armani, Gant és Hugo Boss öltönyök tartották fönt a rendet, akik arisztokratikus közönnyel hallgatták a palást ikonográfiai fejtegetéseit önön mintázatáról, a gonoszon győzedelmeskedő angyalokról, aranyszálas hímzéseiről, a főhatalomhoz való természetes jogáról, ám válaszra se méltatták.

Innen a sértett méltóság dühével, a böjti szelek szárnyán egyenest az Oktogonra libegett át, ahol tömött sorokban cirkáló Fruit of the Loom, illetőleg Adidas, Nike és Angelo Litrico ruházatok előtt kezdett el szónokolni, úgymond osztotta az észet, próbálta megmondani a tutit. Szent pátozzsal követelte a jogait, hivatkozott múlhatatlan érdemeire, dicső történelmére.

Hatalomátvételi kísérlete itt is kudarcba fulladt, rövid úton kiakolbóltították.

Szárnyalt tovább, míg az Orczy teret el nem érte.

E külvárosi körzetet már second hand bandák, tescós pólók, piacos pongyolák, elnyűtt, pörköltzsaftos otthonkák tartották uralmuk alatt. Ám alig nyitotta ki a száját, mindannyian üvöltve estek neki, tépték, marcangolták, ahol érték.

– Húzzál anyádba, kisköcsög! – dörrent rá egy ujjatlan izomtrikó.

Legjobban egy fél pár lukas Devergo zokni fenekedett, fel s le ugrándozva azt ismételte, hogy *öreg buzi, szaros bugyi...*

Apró foszlányokra szaggattatva végül felkapta a szél, és szertesodorta a négy világtáj felé.

Keserű víz

Amikor Veres Benő komlósvai, később nagykorpádi református lelkész Szlavóniába, az ó- és római katolikus igazhitűség eme rég elsáncolt és befalazott földjére irányzott, immáron harmadik missziós útja alkalmából – amit az Úr ottani, szétszórva és pásztor nélkül tengődő nyájának egybegyűjtése és legeltetése céljából tett – 1866. október 29-én, biztosan tudjuk, hogy egy hétfői napon Csélics, Sobrica és Budanica vegyes magyar, német és rác községek érintésével Szlánavodára érkezett, maga is szíve legmélyéig elkeseredhetett az ott tapasztalt állapotok láttán. Ekkor az átéltek hatására Veres joggal gondolhatott magára úgy, mint egy új Kolumbuszra vagy egyenesen új Noéra, aki ezen az Istentől elhagyottnak tűnő telepen, itt a végtelennek tűnő rengetegben is talált lelki tápot, mennyei mannat, vagyis az Úr ígését éhező, és ama lelki kősziklából kibuzgó örök italt szomjúhozó, jámbor keresztyén atyafiakat. Különösen azt követően hatotta meg a mintegy tíz-tizenkét családfő és a házuk népét alkotó asszonyok s gyermekek buzgó odaadása, hogy az előző napon a trezováci országos vásár miatt szent harag tűzéből ömlő lángszavakból volt kénytelen ostort fenni a sátrakban és bódékban árulók és Úrnapján árulni engedők ellen, akik bűnös hívségüknél és mohó haszonszerzésüknél fogva meggátolták a híveket az Isten ígérének meghallásában és az Úrvacsorához járulásban. Persze annak az öt nőnek és nyolc férfinak a kivételével – Veres kocsisát is beleértve –, akik minden gátló körülmény és a világi hiú csábítás ellenére is részt vettek a verőcei, Isten szabad ege alatt tartott istentiszteleten.

Pedig a telepen nem is jelent meg mindenki a fogadására, mert a többség kihasználva az október végi kivételesen jó időt éppen kukoricát tört Jankovich László, Somogy megyei főispán birtokaihoz tartozó irtványföldeken az Úr kegyelmének bizonyosságát elnyerendő és megélhetésük biztonságát szolgálendő. Meg különben is – mint fentebb már említettük – biztosan tudjuk, hogy hétfő, vagyis egyszerű munkanap lehetett, ami még annak ellenére is arra kellett sarkallja a munkaképes híveket, hogy kötelességük után nézzenek, ha mégoly hosszú és reménytelen várakozás után Isten szolgája látogatott is el hozzájuk. Azt nem tudni, hogy a lelkész-misszionárius által emlegetett tíz-tizenkét családfő miként maradhatott odahaza mégis, hacsak nem éppen Veres Benőnek, az Úr igaz szolgájának üdvözlésére, és a távollévők keserves panaszainak és reménybeli kívánságainak tolmácsolása céljából. (Vagy talán betegek, esetleg túl öregek lehettek a munkához, bár ezt – mint annyi minden mást ebben az elmondandó történetben – sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudjuk a rendelkezésünkre álló adatok alapján, mert azt mégsem hihetjük, hogy az új világ ígéréstével útra kelők között túl sok öreget találnánk, akik már semmiképpen sem valamiféle új élet

reményét, hanem rendre a kintől és fájdalomtól ment, méltóságteljes elmúlás vágyát dédelgetik magukban.)

Ahogy az Verestől viszont tudjuk, szegények sírva kérték, hogy gondoskodjon lelki életük táplálékáról és gyermekeik valláserkölcsi képezteséről. Igazából, egyfajta gyermeki, bizalmas könnyenhívóséggel abban reménykedtek, hogy mostantól mindig velük marad, vagy legalább a jövő tavaszra egy képzett tanító közékük küldésével őket megvigasztalhatná a jövőre nézve. De körültekintve a rengetegben, és mégoly szegényes, oly rendezetlen sorsukat látva, s belegondolva abba is, hogy számos inséges év után a magyar evangéliumi reformált egyetemes anyaszentegyház még az otthoniaknak se adhat kielégítő segílyt, nem tehetett egyebet, mint a szebb jövő reményével tartotta bennük a lelket. A gyermekes szülőket pedig azzal biztatta, hogy a darányi evangéliumi reformált egyháznak egy régebben Kálmáncsán tett felajánlása szerint, amíg Szlavóniában élő hitrokonaiknak iskolája létesülhetne, ők évenként négy szlavóniai szegény gyermeknek ingyen iskoláztatását és táplálását elvállalják gyülekezetiileg.

Azzal Veres is tisztában volt, hogy mindez az adott körülményekhez képest nem volt ugyan túlságosan bőkezűnek és főleg kézzelfoghatónak mondható ígéret, és a megilletődött tiszteletes látta is a bizodalmat nyomtalanul eltörő csalódottságot eluralkodni az arcokon. De mégis – akkor persze ezt senki sem sejtette – ez a vállalás alapjaiban határozta meg néhány család jövőjét, kései leszármazottjaik sorsát, mondhatni hetedízigen, amennyiben a lelkész fogadására összegyűltek között minden bizonnal ott találhatjuk azt a Szalai Józsefet is, aki ekkoriban ugyan becslésünk szerint nagyjából még csak kétesztendő lehetett, már amennyiben igaz, hogy az 1945-ben bekövetkező egészen különös halálának idején jócskán a nyolcvanas éveit taposta.

Ez a Szalai József néhány évvel később ugyanis, nem utolsósorban Veres emlékezetes látogatásának köszönhetően, egyike lett annak a négy szlavóniai református gyermeknek, akit az a megtiszteltetés ért, hogy mikor arra lelkiekben és szellemiekben érettnek találta a hitközség, a darányi református egyház szeretetfelajánlásának kedvezményezettjeként a Dráván túlra küldje, hogy ott végezhesse el az elemi iskolát, megismerkedhessen az írás-olvasás, valamint a számolás nemes tudományának alapjaival, és nem mellékesen az Úr által rendelt üdvözítő tanok tanulmányozásának szentelhesse magát. Persze ezt akkor biztosan nem érezte sem kitüntetésnek, sem jutalomnak, amikor szegényes, toldozott-foldozott, de tüntetően tiszta ünneplős ruhájába öltöztette az anyja a nyár utolsó napjainak egyikén, amikor a hegyek felől esténként már borzongatóan hívős szelek ígérték a hamarosan beköszöntő őszt, és megérkezett érte a szekér, amin már ott ült másik három, különböző gyülekezetekből való kiválasztott, akiből éppenséggel szintén nem a kiválasztottságból fakadó megtiszteltetés öröme és büszkesége sugárzott, sőt a hálának még nyoma sem látszott a könnytől és némi takonytól piszkos arcukon. Pedig ez lehetett az az első út, amit aztán karácsonyi szünetekkel együtt – amikor legnagyobb örömeire időnként csilingelő, lovas szánon lehetett megtenni – még vagy nyolcszor ismételt meg persze odavissza számolva, amin majd nyolcvan év múlva az egész család elindul visszafelé, menekülve a kézzelfogható közelségbe tolakodó halál elől. Egyszersmind mintha kétségbeesett igyekezettel vissza akarták volna forgatni az idő kerekét oda, arra

a kezdőpontra, ahonnan az első telepések elindultak az Isten háta mögé, igaz, egy jobb élet reményének – később az idő kegyetlen világossággal megmutatta – hamis ígéretével lelki szemeik előtt. Olyan volt, mintha még két generációval később is a nagyravágyás bűnébe esett őseik miatt lennének kénytelenek vezetni, s szégyenszemre, beismerve a korai vállalkozás kudarcát, maguk mögött hagyni mindazt, amit addig annyi keserves fáradozással fölépítettek. Bár erre akkor nem gondolt senki, erre a visszaforgatás meg vezeklés dologra, legfeljebb a krónikás képzelet mondatja velünk az ilyen súlyos szavakat. Inkább úgy lehetett, hogy csak ezt az egyetlen járható útirányt gondolták valamelyest ismertnek a sok ismeretlen közül, vagy mert a majd száz év előtt ebből az irányból érkezett alapító ősök emlékezete éledt újjá keserves vándorlásukban, vagy mert – és valószínűleg ez tűnik a racionálisabbnak – az akkorra már pátriárkává öregedett Szalai Józsefnek ez az útvonal égett be a – úgy mondanánk, ha éppenséggel nem regényt, hanem értekezést készülnénk írni – *mentális térképébe*. Nem nagyon van ugyanis egyéb észszerűnek tűnő magyarázat arra, hogy a hol a halálos fenyegetésekkel sarcoló Tito-partizánok, hol a magyarfaló usztasa szabadcsapatok zaklatásai előtt a sok lehetséges irány közül miért pont efelé az ismeretlen felé indultak el, ahol aztán rövidesen – a végzet egyfajta keserű tréfájaként, mely egyben fojtogatóan a nyakuk köré hurkolta a történelem egészét – a háború legborzalmasabb poklába csöppenjenek, ami előtt éppenséggel menekülni szerettek volna.

Szóval akkor senki sem gondolta, maga az akkoriban csak hat- vagy legfeljebb hétesztendőss Szalai Józsi biztosan nem, hogy annak az évnek – számításaink szerint 1869. vagy 1870. nyár vége lehetett, pontosabban források híján nem nagyon állíthatunk – az össze miféle előre nyilvánvalóan nem látható, mégis messzeható következményekkel jár majd mind a szűkebb családjára, mind a közösség egészére nézve.

Talán éppen a végzetes tévedésének belátása, vagy legalábbis annak kínzó sejtelme készíthette a családtól elszakadt öreget nem sokkal utóbb aztán arra, hogy gyakorlatilag a közeledő frontvonalal párhuzamosan elinduljon vissza, az elhagyott faluja felé, zsebében némi dohánnyal, amit papír és pipa híján már csak rágni tudott, bár úgysem volt neki mit ennie már azokban az utolsó napokban. (Igaz, amikor megtalálták, sem nagykabát, sem bakancs nem volt rajta, így lehetséges, hogy a pipáját is a portyázó szovjet katonák vették el tőle, azt már csak remélni merjük, hogy halála után.) Bár a családi emlékezet inkább az elhatalmasodó agylágyulás következményének tudta be elkóborlását, ami végső soron legalább valamiféle elfogadható magyarázattal szolgált a némiképp megnyugtató magyarázatok után sóvárgók számára, még ha valahol tudták is, hogy valószínűleg semmi köze sincs ahhoz a valósághoz, amit ő maga élhetett át, míg csak csendesen el nem aludt egy romos ház szobájának dórlepte kályhája mellett, kicsit hozzá is simulva a meleg hiányához, arcán a fagyhalált szenvedettek nyugalmas mosolyával, amiből tisztán kivehető volt, hogy akkor és ott ő nyilvánvalóan és a szó legszorosabb értelmében hazaérkezett. Abban a nagy zűrzavarban, amiben kénytelen volt elszakadni testvér a testvértől, anya a gyermekétől, csak abban lehetett biztos, hogy dél felé kell tartania, át a Dráván, amin annyiszor átkelt gyerekkorában, le egyenesen a messze sötétlő hegyek irányába. Mert valahol a lelke legmélyén azt is tudta, hogy mégsem kellett volna annyira kapkodva, szinte mindent, az addigi teljes életüket hátrahagyva elindulni az ismeretlen felé,

hogy még egy kicsit ki kellett volna tartani – legalább amíg csitul ez az újabb zúrzavar, ahogyan azt a korábbi is sikerült Isten segédelmével túlélniük –, meghúzva magukat föntebb az erdőben, hiszen úgy ismerte a rengeteg minden medvéket kínáló barlangját, ember nem járta szurdokvölgyét, mint a tenyerét.

Látva leplezetlen csalódottságukat Veres a továbbiakban éber lelki gondoskodással igyekezett megnyugtatni őket s bekötözni az anyagi nyomor okozta, de a testnél fájóbb lelki sebeiket. Különbösen arról is megbizonyosodott, nem kis meghatottsággal szívében s némi megnyugvással a lelkében, hogy vasárnaponként minden nyomorúság ellenére egy tágasabb sátorban istentiszteletre összegyűlnek, s ott a rengetegben visszhangozva zengik a magyar evangéliumi egyház sioni énekeit.

Veres nagy valószínűség szerint Kelecsényi Mihály és Mányoki Imre 1865 tavaszán tett nagy missziós útján felbuzdulva indulhatott el maga is, hogy szerény képességeihez mérten foganatosíthassa az alsó-baranyai egyházmegyének erkölcsi és némi anyagi támogatás reményében a dunamelléki egyházkerület elé tárt határozatát, minekutána a magyar koronához tartozó Szlavónia óhitű és katolikus lakosai között elszórtan, de szép számmal találhatni hitsorsosokat, kiknek hitbéli táplálékáról az egyháznak kötelessége gondoskodhatni. Ezen nemes elhatározásra a korábban az oláh- és moldvaországi, minden tekintetben sikeresnek mondható, mert az Úr áldásának számos tanújelét magán viselő missziójának sikerén felbuzdulva juthattak, minthogy a hitterjesztő munkásság az egyházban élő hit és vallásos buzgóságnak legcsalhatatlanabb hévmérője. Mert az ember annak mással való közlésére érzi magát bensőleg ösztönözve, ami lelkét nem szokott érdekeltséggel tölti el.

Veres Benő tehát nem csupán hitsorsosai iránt érzett felelősségérzettől hajtva, hanem önnön benső készletésétől, vagyis a Szentlélek kegyelméből fakadó elhívás által indíttatva, valamint azon erkölcsi felháborodástól ösztökélve indult útnak, amit az egyes óhitű, de főleg magyar katolikus plébánosok erőszakos hittérítése váltott ki belőle. Mintha csak a középkor legsötétebb idejét élnénk, írta Nemes, nem kevés keserűségről téve tanúbizonyságot. Már Kelecsényi és Mányoki emlékiratából is értesülhetett azokról a visszaélésekről, melyek az evangéliumi reformált egyház távollétében egyes katolikus papok ármánykodásának következtében megestek hitsorsosaikkal. Mint például azon szegényletes eset, ami egy a Daruvárhoz közeli faluban történt meg Nagy József és Tóth Juliánna ifjú református egyénekkal, kiket a római katolikus lelkész úr a nélkül, hogy a háromszori hirdetésről szóló bizonyítványt tőlük követelte volna, megeskette az ő bálványozó szokásai szerint, és ezzel leendő gyermekeiket a katolikus hitben való keresztségre kárhoztatta Isten evangéliumi közösségét fosztva meg ezen reménybeli új és ártatlan lelkektől.

Veres Benő komlósi, majdan nagykorpádi református lelkész utazása során felháborodása csak nőttön-nőtt látván a szinte magukra hagyott hitsorsosaik lelki ínségét és mindennapi küzdelmeit az őket minden irányból körülvevő és szinte fojtogató pogányság árja ellen. A katolikus merénynek kitett, ráadásra szláv tengerben sýnylódó kis magyar szigetek segélykiáltását hallván, emlékiratában imaházak építését, elemi iskolák alapítását, vagy legalább református tanítók állandó jelenlétét tartotta volna szükségesnek, ami nélkül reménytelennek látta Isten ezen igaz és evangéliumi tanúságtevőinek jövőbeni megmaradását.

Erről a szóban forgó és a Szlána patak partján elterülő, méltóságos Jankovich László Somogy megyei főispán úr birtokán lévő telepről, mert falunak még akkoriban aligha volt nevezhető, mondhatni egy véletlen folytán szerzett tudomást. Éppen az emlékezetes verőcei istentisztelet után helyezte volna biztonságba az Úrvacsora kellékeit, amikor odalépett hozzá egy az Úrnapja méltóságához képest tisztába öltözött, mégis minden látható igyekezet ellenére is meglehetősen toprongyos atyafi, aki arra kérte a tiszteletes urat, hogy látogatná meg szűkebb pátriáját is, ahol több tucatnyi keresztyén lélek szomjazza az evangélium szavát egy arra hivatott személy szájából. Talán ezzel is magyarázható, hogy harmadik útjának lezárásaként még a reformáció emléknapja előtt, amit azért gyülekezetének körében kívánt megünnepelni Komlósdon sokéves szokás és szívének hő vágya szerint, mintegy úti tervének kiegészítéseként jutott el ide, ahogy ő maga fogalmazott: az ősfáktól szegélyezett nyomorúságos telepre, ahol még a víz is sós, ami, mint később megtudta, a helyiek által egyenesen keserűnek nevezetik.

Azt Veres Benő nem ellenőrizhette le sajnálatosan rövidre szabott látogatása alatt, hogy valóban ennyire élvezhetetlen vagy egyenesen ihatatlan-e a kis telepet kettészelő patak látszólag kristálytisza vize, melynek északi, a síkvidék felé eső partján már gondosan művelt földek határában sváb katolikus közösség élte mindennapjait csinosnak mondható, egyenes sorokba rendezett meszelt falú házaikban, melyek nagy szorgalmatosságról és valamiféle szigorú fegyelmeltségről árulkodtak, míg a déli, a nagy erdő felé eső oldalon találta azokat az általa legnagyobb jóindulattal is inkább csak kunyhóknak mondott viskókat, melyek alig-alig különültek el az őket körülölelő és elnyeléssel fenyegető rengetegtől. Itt találta azt a becslése szerint ötven-hatvan hitsorsost – Veres emlékiratából nem dönthető el, hogy csak az üdvözlésére egybegyűlteket vette-e számba, vagy hozzáadta a kukoricatőrésen dolgozók létszámát is –, kik kitörő szívbeli örömmel és hitbeli reménységgel fogadták. Egyszóval minthogy a Szentlélek vigasztaló igéjével érkező Veres Benő meríthetett a telep szemmel láthatólag féltőn óvott, majdhogynem újnak mondható kútjának tiszta vizéből, hogy szomját oltsa, s ezért nem volt kénytelen inni a patakából, így aztán – ahogyan azt utólag megfogalmazta – inkább az itt talált egykori szegénységük elől újabb nyomorúságukba menekülő magyar testvérek szűkebb hazájukba való visszavágyódásának képes kifejezését látta abban, hogy itt még a víz is keserűnek mondatik. Igazság szerint ugyanis elgondolni sem tudta, mitől lenne sós, ne adj' Isten egyenesen keserű egy a hegyekből eredő patak vize ennyire messze a végeláthatatlan és valóban csak az epééhez fogható ízű tengertől.

Ekkor még Veres nem tudhatta, hogy az első családok megérkezése után – aminek pontos idejéről nincs tudomásunk, legfeljebb csak éppen a misszionárius által ott talált és igen-igen kezdetlegesnek mondható állapotokból következtethetünk arra, hogy néhány évnél nem lehetett korábban – nem sokkal a Takácsék idősebbik fia, aki mindig is nyughatatlan természetével kísértette az Istent, elindult felfelé, a folyásiránnyal szemben egymaga, hogy megkeresve a nem túl bőhozamú patak forrását, megfektse annak a különös íznek az okát, ami, ez a későbbikben azért világossá vált mindenki számára, ha nem is egészen ihatatlanná, de legalábbis élvezhetlenné tette a vizet.

A Takács gyerek különben csak hónapok múltán tért vissza egy riadt szemű, szinte még a gyerekkorból alig-alig kiserdült lánykával, akiről azt állította, hogy

a hegyi rácok elől szöktette meg, amikor kénytelen volt végignézni egy bosnyák falu fölégetését. Borzalmas vérengzésnek volt szemtanúja, úgy mesélte. A minden emberségükből kivetkező vad rácok házról házra jártak, és minden fiúgyermeket – mert nem tudta, miért, de erejük teljében lévő férfiakat nem látott a faluban –, minden aggastyánt baltákkal, vasvillákkal felkoncoltak, a nőket, lányokat pedig rendre megerőszakolták. A Takács gyerek – legalábbis a saját elmondása szerint – egy szomszédos hegy tetejéről nézte végig a borzalmas kegyetlenkedést, amikor észrevette az erdő felé, éppen az ő rejtkehelye irányába menekülő lányt, akinek megmentését keresztyényi kötelességének érezte, még ha tudta is róla, hogy ő is csak amolyan mozlim, pogányhitűek közé tartozhat, akik fordított esetben nem biztos, hogy megsegítenék őt. De – tette föl a kérdést a Takács gyerek – vajon a magukat ugyan óhitűnek mondó, de mégiscsak Krisztusban hívő rácok, akik ilyen borzalmakat képesek véghez vinni, méltóbbak-e az istenarcúságra, mint ez a szerencsétlen teremtés, aki még csak nem is nagyon hallhatott Krisztus urunk önkénytes haláláról. És amikor körülnézett a Takács gyerek a vásárnapi istentisztelet után a közösségi sátorban összegyűlt embereken, látta, hogy nyert ügye van, és hajlandó a kis közösség legalábbis megtérni, ha nem is rögtön és minden feltétel nélkül befogadni ezt az elveszett báránykát azzal a feltétellel, hogy a Takács gyerek Krisztus hitére téríti, megtanítja neki a katekizmust, és néhány hónap múltán önkénytesen aláveti magát a keresztségnek.

Később persze azt mondogatták, hogy dehogy mozlim, egyszerű kis cigánylány volt az Anica, akivel aztán a Takács gyerek minden előzetes fogadkozása ellenére annak rendje s módja szerint bűnös parázناسág végett össze is állt, az Isten és az emberek előtt tett házassági eskü nélkül, fertőben élve a többi háztól távolabb – mert azért a megesett szégyen és bűn súlyát ő maga is érezhette – épített kis kalyibában, amit minden segítség nélkül ácsolt maguknak az erdő széléhez közel. Akkor már mindenki lemondott a Takács gyerekről, Isten bocsássa meg nekik, de még a saját szülei is. Nemcsak az Istennek nem tetsző, a parázناسág homlokára égő szégyenbélyege miatt, hanem főleg mert olyasmiket mondogatott az utóbbi időben, amik bizony nem nagyon voltak összeegyeztethetők Krisztus követésének evangéliumi tanításával. Ezt még ők is megbotránkozással és némi nem tudni, honnan fakadó borzadállyal voltak kénytelen belátni, nem kellett hozzá az Isten tanult szolgájának tanúbizonysága.

De hogy az események egymásutánját össze ne zavarjuk, egyelőre még ott tartunk, hogy letelepedésük első heteiben mindenki, emberek, állatok egyaránt annyira legyengültek a folyamatos és semmi szerrel sem orvosolható hasmenéstől – amit nem egészen alaptalanul a víznek tulajdonítottak, amiből ásott kút híján kibírhatatlan íze ellenére nap nap után inni voltak kénytelenek mégis –, hogy joggal hihették az Isten büntető kezének súlyát testükön s lelkükön, amiért olyan felelőtlenül, mőhő nagyravágyástól elvakulva odahagyták ugyan igen szegényes, mégis biztonságos megélhetést nyújtó szőlőföldjüket, ott messze Somogy vármegyében.

Akkoriban fordultak először mindannyian előljárójuk – Veres lelkesült szavakkal egyenesen a kis közösség Mózesének mondta –, Géci József ellen, akinek szemére hányták, hogy hamis szavakkal előttük új Kánaánt festve, szép és termékeny földek, gazdag legelők ígérétevel kecsegtetve idecsalta őket, és vissza nem térhetvén régi otthonukba – mert hiszen a gyakori láztól felzaklatott elméjükkel úgy kép-

zelték, hogy azóta ott már csak a perzselt szél forog, és semmi sem maradt abból, amit egykori életüknek mondhattak – itt kell elpusztulniuk állat módjára, nyomorultul a saját híg szarukban. Csak ezekben az emberpróbáló időkben vetették föl néhányan azt az eddig is köztudalomban forgó, mégsem elegendő gyanakvással és óvatossággal kezelt tény, hogy Géci József ráadásul még csak nem is falubeli volt, és valójában nem is ismerték, mielőtt megkörnyékezte volna a családfőket a nagy tervvel, csupán a mindent látó és mindeneket megítélő Isten tudhatja, hogy honnan s miképpen keveredett középük. De akkor, ott az ismeretlenben kínzó hasgörcsöktől szenvedve, közben állandó szomszúságtól gyötörve biztosak voltak benne a családfők, hogy hamis prófétaként nagyravágyó kevélységük végett az Úr csakis meglec-kéztetésükre, ha nem egyenesen a vesztükre küldhette rájuk.

Ráadásul az ígért, gazdagon termő földeket sem találták sehol, hiszen csak itt vált világossá sokuk számára, hogy csak az lehetett az övék, amit saját kezükkel az ősengeteget kiirtva hódítanak meg a természettől, amivel persze elsősorban Jankovich méltóságos úr birtokait s jószágát növelik, bár az egyezés szerint a visszahódított és termékennyé tett földekből harmadrészben maguk is részesülhetnek. De mindeközben azzal is tisztában voltak, hogy ezek az irtványföldek, melyek a buja vegetáció évszázados, ha nem éppen évezredes áldásának hála ugyan igen termékenynek bizonyultak, az első esztendőben csak kukoricával vethető be. A ki nem ásott tuskók, gyökerek, nehezen kiirtható buja aljnövényzet ugyanis lehetetlenné tették a föld rendszeres és szakszerű, a nemesebb gabonafélék elvetéséhez elengedhetetlenül alapos megmunkálását. Bár az is igaz, hogy a tuskók kiásásával szinte korlátlan és ingyen fűtő- és tüzelőanyaghoz juthattak mindannyian, amivel viszont, igen nehéz munka lévén, nagyon lassan haladtak, hiszen ráadásul előbb a kidöntött fákat kellett Jankovich méltóságos úr számadói számára legallyazni, megfelelő méretűre darabolni, majd szállítható stószokba felhalmozni.

Kétségtelen az is, hogy a hosszú évtizedekre szóló adómentesség ígérete mellett – és ez mindenképpen Géci javára volt írható – az első években mind ingyen vetőmaggal, mind a táplálásukra elegendő, az éhhalált elkerülendő ingyen gabonával ellátta a kis telep lakosait a Somogy megyei főispán, ami nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy Géci a nagy hasmenésjárvány alatt nem lincselték meg sovány, alig-alig tejlő tehénkéik, csonttá fogyott és legyengült lovaik állapotát tehetetlenül szemlélő dühös apák és gyermekeik sorvadása miatt tetlen kétségbeeséssel aggódó anyák. Az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy nem nagyon volt más választásuk, mint Géci szavára hagyatkozni, aki a somogyi főispán magtáraiból mégiscsak maga szállította az életbe maradásukhoz szükséges kenyérnek valót.

Abban sem lehetünk biztosak, hogy a már egy-két emberöltő óta ott élő svábokkal állandó feszült viszony, ami időnként majdhogynem nyílt ellenségeskedésig fokozódott, nem éppen innen, a nagy hasmenés járvány idejéből datálódott-e. Nehéz elképzelni ugyanis, hogy Géci, aki egyrészt félte a maga bőrét, másrésztől homályos indíttatású vállalkozásának sikerét, ne próbált volna, legalább ideiglenes, míg kutat nem ásnak maguknak a felvégen, itatási lehetőséget, valamint tiszta iható vízvételi alkalmat kérni a svábok kútjaiból az állataik és az emberek számára, amit ők azonban megtagadtak az újonnan érkezett és betolakodó csürhének minősített magyaroktól. Nyilvánvalóan abban reménykedtek, hogy a Szlána

vize megteszi a magáét, és elüldözi innen ezt az éhenkórász bandát – ugyanúgy, ahogyan már az itt szerencsét próbáló rácokkal is megtörtént, akik azért időről időre visszaölalkodtak a végeleáthatatlan erdőben rejlő lehetőségek csábításának ellenállni nem bírván vagy mint fuharosok, vagy mint favágók, akik okkal reméltek jó üzletet a fakitermelésekből, ha már, néhány családot kivéve, nem is akartak az új területek megtisztítása révén saját termőföldre jutni, mert még a síkvidéki rácokról is köztudott volt, hogy nem nagyon értenek a föld megműveléséhez. Szóval Géci azt állította az emberek előtt, hogy ő megpróbált beszélni ezekkel a fukar és bálványimádó népekkel, de rá se hederítettek, sőt egyenesen kigúnyolták, és csak azt hajtogatták, hogy boldoguljanak maguk, ahogyan tudnak, annak idején nekik sem segített senki, vagy hordják el magukat innen, hiszen amúgy sincsen itt semmi keresnivalójuk. Az rontott csupán az előljáró szavahihetőségén, hogy tudta róla mindenki, a katonai vezényszavak ismeretén túl nem beszél, vagy nem hajlandó beszélni a német nyelvet, viszont nem engedte azt sem – de úgy képzeljük el, hogy még a hasmenés járvány legsötétebb időszakában sem –, hogy bárki, mint például a Szűcs Laji, aki viszont kiválón bírta a németet, újabb próbát tegyen a svábok megnyerésére. Nem tudni, mi lehetett ezzel a célja Gécinak, talán csak a germán népelem iránt érzett olthatatlan ellenszenvre kerekedett fölül a józan megfontolásán, amit a közelmúlt véres eseményei csak újfent igazoltak nemzeti büszkesége előtt.

Magáról Géciről, pontosabban múltjáról nem sokat tudunk mondani mi sem, ahogyan Veres sem, azt azonban bizton állíthatjuk, mert ezzel szűkebb körökben sokszor, szinte fennhéjázva kérkedett, hogy maga is ott harcolt a szabadság véres csatáiban, és egészen Világosig kitartott a nemzeti kormány mellett, aminek következtében a bukás után Észak-Itáliában volt kénytelen szolgálatot teljesíteni egy büntetőszázadban vagy három évig szinte megalázott rabszolgaként szolgálva a sátán birodalmának gonosz érdekeit. Kétszer is megpróbálkozott a szökéssel: először még 1851 körül fellopózkodott egy kereskedelmi hajóra azzal, hogy áthajózva az óceánon a szabadság földjén szolgálja az Egek Urát, másodsor pedig a hegyek közé szökve, hogy az itáliai felkelők közé állva harcoljon az elnyomó pogányok ellenében, de mindkétszer elfogták, és nem tudni, hogy valójában mi mentette meg a kivégzéstől, de tény az, hogy meghagyták az életét még ezek után is. Sokan – bár erről a szlánavodai telep lakói mit sem tudtak – azt beszélték róla, hogy cserében az életéért információkkal látta el a tábori csendőrséget a kényszersorozottak hangulatáról, szökési terveiről, miegymásról. Ezt a vádat azonban, ha hűek akarunk lenni az igazsághoz, vagy legalábbis ahhoz, hogy csak olyasmit fogadjunk el ténynek, amiről konkrét bizonyítékunk van, semmilyen formában sem tudjuk sem cáfolni, sem megerősíteni Géci kapcsán. Csak annyi bizonyos, hogy Géci József jócskán az ötvenes éveiben járhatott ekkoriban, de még mindig erejének teljében volt, aminek – bár ezt nem szívesen látta be senki – nem kis része volt tekintélyének megkérdőjelezhetetlen fenntartásában.

Aztán, nem tudni, mert hozzászokott-e a szervezetük a Szlána, amúgy kis adagokban a belső hasi szervekre jótékony hatású, már-már gyógyerejű vizéhez, vagy mert még idejekorán a teleptől nem egész egy órai járásra az erdő mélyén rábukantak arra a kristálytisztá vizű, iható forrásra, ami a kút kiásásáig a falu éltetője lett, mindenesetre rövidesen megszűnt a hasmenés. Sőt még azok az állatok is, amelyek azért jobbra továbbra is patakból ittak – képtelenség lett volna annyi vizet

ekkora távolságban szállítani a forrástól, amennyi az állatok itatására is elegendő lett volna, nem lévén elegendő edényük sem –, lassanként új erőre kaptak.

Valószínűleg úgy lehetett, hogy az az erdei forrás segíthette túl őket a kezdeti nehézségeken, mert a nem kis fáradság árán – később arról is beszéltek, hogy még emberéletet is követelt a munka, amikor egy nagyobb eső után beszakadt az akna fala, és maga alá temette az idősebb Kozma Mihályt –, de még időben kiásott kút, ott távolabb a patakmedertől, az erdő szélén, hogy a láthatatlan, föld alatti ereken esetlegesen átszivárgó víz véletlenül se keserítse meg szájuk ízét, és gyötörje tovább hasi szerveiket, csak odaérkezésük után jó néhány hónappal később készülhetett el. Annyit biztosan tudunk, hogy amikor Veres ott járt, a kútnak már készen kellett lennie, ugyanis a falu szerkezete jól mutatta, hogy a fából emelt, házaknak csak nagy jóindulattal nevezhető kunyhóik, amelyek csak jóval később épültek újjá égetett vályogtégeléből, e köré a kút köré sugaras elrendezésben települtek, amely így mintegy a köldökét képezte a kis, kezdetleges településnek. Azt azonban semmiféle forrásból sem sikerült beazonosítania még Veresnek sem, hogy pontosan mikorra ásták ki a majd tíz méteres mélységet is meghaladó kutat, hogy később is a legféltettebb kincsként évről évre együttes erővel tisztítsák és védjék az esetlegesen belekerülő szennyeződések, iszap, békalencse és egyéb természetes poshadás ellen. A gémeskút boltozatát közeli kőlelőhely híján, kettéhasított, hántolt tölgyrönkök alkották, melyeket nem volt nehéz a közeli rengetegből kitermelniük, és aminek hatására még évtizedek múltán is kristálytisza és friss vízzel látta el a lassacskán faluvá növekedő telep lakosait úgy, hogy alig kellett a bordázaton javítani, ami a beomlás ellen védte a víznyerőhelyet.

Annyit mond csak Veres, hogy vélhetőleg maga Géci jelölte ki a területet, ahol az ásáshoz fogtak, bár nem sok gyakorlata lehetett a kútásásban, mert honnan is lett volna, ha csak baka korából nem, de nem volt más választása, mint úgy tenni, mint aki tudja, mit csinál. Éppen a fenti megfontolások alapján maga is kezdett hozzá a munkához első napon térdig, majd napról napra egyre lejjebb süllyedve a szerencsére legalábbis az első métereken könnyen engedő talajban, míg a harmadik napra már egyáltalán nem látszott ki a gödörből. Tudta, hogy viszonylag széles kútra van szükségük, ha az egész közösséget lábas jószágaikkal együtt ezzel akarják ellátni, márpedig nemigen volt egyéb kilátásuk, ha maradni akartak, így erős karót leverve egy folyondártól sűrűn benőtt, persze előbb megtisztított hely kellős közepébe, gondolván, hogy a dús vegetáció nagyobb talajnedvességet takar, vagy két méteres kötelet kötöttek rá, és vigyázva, hogy állandóan feszes maradjon a kötél, kirajzolták a kút kerületét. Először maguk is megriadtak a négy méter átmérőjű kör nagyságától, és főleg attól a leromlott állapotukhoz képest irdatlan és várhatóan keserves munkától, amivel ennek a kimélyítése járt. (Már az is érthetetlen, hogy Géci miért ragaszkodott a kút kör alaprajzához az egyszerűbbnek tűnő téglalap helyett, amely mind az ásást, mind a későbbi bordázat, mind pedig a káva kialakítását könnyebbé tette volna.) Persze annyit mindannyian tudtak, hogy lefelé szűkülnie kell az aknának, már csak a beomlás veszélye végett is, de igazság szerint valahogy elképzelni sem tudták, hogy az Úr megengedje nekik, hogy valaha is vizet találjanak itt, ezen az elátkozott földön, a semmi közepén.

Voltak, akik már a kezdetektől sem vettek részt a munkában, mondván, hogy istenkísértés, amit művelnek, és inkább a forrásból nyerhető víz napi rendszeres

szállításának megszervezésében látták a megoldást, így aztán nap nap után – persze az erdőben végzett munkájuk végeztével – ölbe tett kézzel figyelték az egyre mélyülő gödröt, amelyet egyre inkább valamiféle gennyesedő sebként szemléltek, és a nem sokkal messzebb a kitermelt földből felhalmozott dombocska növekedését. Később Géci elárulta, hogy a kútból kiásott földből növekvő dombra tervezte a majdani istenházának a helyét, amely így valamelyest kimagasodhatott a házak közül, de tudomásunk szerint ennek fölépítésére végül nem került sor.

Nagy, vesszőből font kosarakat erősítettek egy hosszú kötél két végére, hogy míg az egyiket a felszínen kiürítik, addig a másikat a mélyben dolgozók lapátolták tele a napok előre haladtával és az akna mélyülésével már egyre biztatóbban nedves földdel. (Később, ahogy óhatatlanul is összeszűkült az akna, már csak Géci fért el egymaga az aljában, már csak ezért sem valószínű, hogy Kozma Mihály itt lelte volna halálát. Nem akarunk senkit, különösen nem egy felkent lelkészt, babonasággal, ne adj' Isten, pogánysággal vádolni, de abban a mendemondában, miszerint a kút emberáldozatot követelt volna, mintha valami ősi és abban a szélsőséges léthelyzetben, amibe valószínűsíthetően mindannyian belekényszerültek, a legzsigeribb ösztönvilágból újra feltörő atavisztikus hit kísértene, miszerint valakinek muszáj elpusztulnia, hogy a közösség felvirágozhassék. Különb is úgy tudjuk, Kozma egy szerencsétlenül dőlő, döntés közben megcsavarodó óriás cser törzse alatt lelte a halálát, már jóval a kút elkészülte után.) De a biztató kezdetek ellenére, amikor a megfeszített munka mellett még a második héten sem fakadt tiszta és iható forrás a mélyben, a hasmenéstől amúgy is legyöngült és egyre elkeseredettebb férfiak sorra csatlakoztak azokhoz, akik Isten akaratát látták a kudarcban, és hagyták magára a makacs megátalkodottsággal és fanatikus hittal ásó Gécit, már annak okán is, hogy a kútásás elvette idejüket az irtástól, ami így hátrányt jelentett a családjuknak a földhöz jutásban a többiekkel szemben.

Azt nem tudjuk, hogy Géci mennyire keseredett el, de azt valószínűsíthetjük, hogy amikor az ásója fémes koppanással sziklát ért, maga is földadni készült hiábavalónak tűnő próbálkozását. Sokáig mozdulatlanul ült a gödör aljában kinyújtott lábbal, mert a lefelé túlságosan is szűkülő akna – ami némiképpen azért Géci hozzá nem értésének bizonyítéka is lehetett egyben – alja már csak akkora volt, amiben egy felnőtt férfi félig fekvő helyzetben elférhetett, csak hurutos köhögése volt hallható, amit a felszín és a mély közötti jelentős hőmérsékletkülönbségből adódó meghűlésével magyarázhatunk, aztán sokáig nem történt semmi. Úgy lehetett ő akkor ott, írta Veres talán kissé eltúlozva az esemény jelentőségét és benne Géci szerepét, mint ama bibliai József, akit a testvérei a száraz kútba vetettek, Istentől s embertől pont annyira elhagyottan. Nem mert leszólni a mélybe neki senki. Meg az az igazság, hogy nem is nagyon volt mit mondaniuk. A munkából önmagukat Isten akaratára hivatkozva eleve kihúzó némi kárörvendő öngazolást sem nélkülöző pillantással néztek össze, és a dolguk után siettek, míg a mindvégig kitartó, már csak néhány hitsorsos leroskadt a még némi nedvességet mutató földkupacra, és csak egyre bámultak maguk elé kifejezéstelen tekintettel. Úgy érezték, legyőzte őket az Úr másodjára is. Nem tudni, meddig tartott ez a szinte katatón állapot, de egyszerre csak arra kapták föl a fejüket, hogy a mélyből fémes karistolás, sűrű koppanások zaja szűrődik föl, és amikor lenéztek, látták

Gécit, amint szinte eszelős és persze tökéletesen hiábavalónak tűnő igyekezettel ássa körbe a mozdíthatatlan és már minden földtől megtisztított – elmondása szerint csontfehér, bár főntről a mélység homálya miatt kivehetetlen színű – sziklatömböt. Már annyi volt csak a terve, mondta később, hogy tökéletes munkát végezve megtegye, amit még megtehet – célozva a sziklatömb, amiről később úgy beszélt, mint a falu köldökcsonkjáról, teljes megtisztítására, mintha bármi értelme is lett volna fáradozásának –, bár akkor inkább úgy tűnt, mintha a hiábavaló igyekezetének és a kétségtelen kudarcnak köszönhetően egyszerűen csak végleg elment volna az esze. Aztán napnyugta környékén, amikor a túlságosan kis szögben beeső fény immár nem tudta a gödör mélyén uralkodó homályt eloszlatni, fölkiáltott, hogy húzzák föl, és azon piszkosan, sárosan és némiképp zavart elmére utaló jelektől terhelten, senkire rá nem nézve, és senkihez hozzá nem szólva a házába sietett, mint aki menekül önnön lelke és az emberek vádló tekintete elől.

Másnap csak annyit üzent – maga nem mutatkozva – a legkitartóbbaknak, hogy várjanak egy hetet, aztán visszatemethetik a gödröt megelőzendő, hogy halálát lelje benne valami óvatlan gyermek vagy elkóborolt lábas jószág. Aztán talán három nap múltán – bár a bibliai hármasszám használata mindig gyanakvásra kell, hogy készítse a krónikáirót az adatközlő tényszerűségére nézve, különösen, ha Isten szolgája az illető – megtörtént a *csoda*, ahogyan mindenki, aki tanúja volt az eseményeknek, nevezte, mert mi egyébnek, ha nem az Úr közbenjárásának tulajdonították volna, hogy víz fakadt a fehér szikla alól, amely lassan, de biztosan szivárogni látszott, ekkorra már majdnem ellepve magát az alapot képező követ is. Az emberek Gécéért küldtek, aki azóta ki sem lépett kunyhója ajtaján, hogy jöjjön gyorsan, mert az Úr, aki megmentette Izrael sivatagban boljongó népét a szomjhaláltól, most rájuk is kiterjesztette végtelen irgalmát.

Veres közel sem megbízható leírása szerint – hiszen nem volt szemtanúja a történeteknek – Géci úgy rontott ki a kalyibájából, mint valami háborodott, az Úr tekintete és hívása elől piszkos vermek mélyére búvó próféta, bőrén még az azonmód rászáradt sárral és iszappal, a véres sebként kirepedezett ajka, izzadt, fejbőrére tapadt haja a kiállt szörnyű lázról tanúskodott, még mindig ugyanabban a szakadt és koszos ruhában, amelyben három napja – fogadjuk el az egyszerűség kedvéért – abbahagyta a munkát, a kúthoz rohant, és kötéllel leeresztett ivóedénnyel merített a zavaros, de leginkább agyagsárga vízből. Olyan mohósággal emelte szájához az edényt, mint amilyen türelmetlen mohósággal járulhatott egykor Izrael népe a sziklából fakasztott tiszta és frissítő forráshoz, és aztán csak itta-itta azt a piszkos, saras vizet, mintha az élete múlt volna rajta.

Az ezek szerint tehát *háromnapos* szomjúságát csillapítva, csendesén, szinte látható ragyogással a szemében – legalábbis ezekkel a lelkesült szavakkal mesélték még két generációval később is –, mint aki Isten áldó kezét érzi önmagán és cselekedetein, csak annyit mondott a körülötte álló és egyre türelmetlenebb kíváncsisággal várakozó embereknek, hogy ez nem keserű. De ezt tényleg olyan ünnepélyes megfontoltsággal mondta ki, mint ahogyan az Úr választhatta el a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizeket egymástól.

Mi volt ma?

Azután, hogy hetekig zuhogott a város az esővel együtt valahova lefelé, aznap hajnalban földet ért. Károly fényképezni való fényekre ébredt. Az ágyból felkelve rögtön szembeállt az ablakkal, s miközben nyújtóztatta a hátát, átnézett a szemközi folyosóra, a Szomszéd Nő lakása felé. Nem látott semmi mozgást. Nem is láthatott volna sokat, ha például megmozdul a függöny, azt nem érzékelte volna az ablaktábláról visszaverődő fény miatt, legföljebb azt, ha a Nő kinyitja az ajtót. Néha megteszi, kirak egy kis csomag szemetet, aztán valamikor leviszi, de Károlynak sosem sikerül rajtakapni, illetve egyszer látta, ahogy a lépcső felé indult, kezében a zacskóval, de semmi ürügye nem volt, hogy kilépjen a lakásból. Nem szólította volna meg, csak eljátssza, hogy neki is éppen le kell mennie. Talán ha idenéz, átköszön neki, talán, ha utoléri a lépcsőn. De nem talált okot arra, hogy elhagyja a lakást, a postaládát már ellenőrizték, a szemetet nem szokta csak úgy kikapni a kukából és levinni, Kutyát megsétáltatták, mit mondana a feleségének, hova megy. Most nem volt mozgás a szemközi lakásnál, egyébként is, ahhoz még korán van. A nap dolgozott, ahogy csak a nyári szünet utolsó napjaiban szokott. Károly azt képzelte, hogy a Szomszéd Nő szája félálomban elhúzódik, az ablakán beeső fények belopakodnak az ébredésébe, jókedvre derítik még azelőtt, hogy kinyitná a szemét. Nem is nyitja ki, inkább a másik oldalára fordul, benne marad a puha öntudatlanságban, sötét haja tekereg a párnán.

Kutyával az első gyors sétát Károly még szinte félálomban tette meg, persze az állat ébren volt, csodálatos gyorsasággal tudott lusta hempergésből izgatott szimatolásba váltani. A reggeli séta egyébként a gyerek dolga lett volna a szünetben, de most nyaral a nagymamájánál. A lakásba visszaérve úgy gondolta, még elolvassa a könyvet, amit már egy hete próbál befejezni. Elrakott két poharat az asztalról, felsöpörte alóla a felesége sietős reggelijének morzsáit. Nyáron péntekenként nem járt be, ma mégis bement, összejöttek a dolgok, mondta, de egyáltalán nem tűnt kedvetlennek. Már nyolckor nyári ruhában ült az asztalnál, vajazta a pírítósát, mire Károly és Kutya visszaértek, nem volt otthon.

A nagy fotelban, kényelmesen, lábtartóra felrakott lábbal akarta elolvasni a könyv hátralévő részét, de a fotel tele volt holmikkal. Egy póló, a lánya egyik táskája, néhány összetűzött papír. Hogy a fenébe lesznek mindenütt holmik. Cuccok. Dolgok. Az *extra kényelmes fotelban* is. Ez volt a címkéjén az IKEA-ban. Először Károly ült bele, aztán a felesége, aztán megbeszélték, hogy elférne a sarokban a lakásnak abban a helyiségében, amit étkezőnek használnak, tulajdonképpen egy átjáró, három ajtó nyílik belőle, ezek rendszerint sarkig tárva állnak, a maradék falfelületeken plafonig könyvespolc, szóval ott, a nappalihoz vezető ajtó mellett épp volna neki hely. Kicsit drága, de tartósnak tűnik. Extra kényelmes fotel, lábtartóval. A lábtartó plusz tizenkétezer. A plusz tizenkétezeren most

egy törölköző punnyadt. Károly kidobta a szennyesbe. Inkább az asztalhoz ült, nekifogott az olvasásnak, forgatta egy darabig a lapokat, de az utolsó tíz oldalhoz nem volt türelme. A szokottnál korábban, fél tizenegykor kezdett nekikészülni, hogy újra levigye Kutyát. Végül is ráérnek egybefolyatni a délelőttöt a délutánnal, ő ma szabadnapos, Berti péntekre nem tett értekezletet. Bőven elég lesz hétfőn, mondta az öreg, bölcsességéért áldotta a tantestület.

Ellenőrizte a fényképezőgép akksiját, az objektíveket, a 28-300-as a gépen, a nagylátószögű a táska erre a célra kialakított puha tokjában. Kutya, attól fogva, hogy a fotós táska előkerült, az előszobában járőrözött, halk nyüsszentéseket hallatott, néha megcsóválta a farkát, elsétált a szobaajtóig, aztán vissza a bejárathoz. Egy rendes vakkantást is eleresztett örömeiben, amikor Károly felvette a cipőjét. A levegő melegedett, az ég házak takarta részén már készült valami, Károly a lusta fényekből sejtette, hogy talán ma is esni fog, de nem törődött vele. Nem a kis park felé indultak, elmentek a Városligetig, ott aztán elengedte Kutyát, elővette a fényképezőgépet. Egy varjút vett észre a földön, két terebélyes fa árnyéka között, éppen napon állt. A varjú is nézte őt. Vajon melyikük kezdte előbb figyelni a másikat. El is felejtette, hogy fényképezőgép van nála, a gép súlya megszkott tartozéka a kezének, így a kép a lombok árnyéka közötti fényfolton álldogáló madárról soha nem készült el. Lett viszont lámpaoszlopon ülő galamb, lámpaoszlop magában a fáradték égen, a liget néhány napsütésben fürdő szobra, amiket már vagy százszor lefényképezett. Nem is annyira maguk a szobrok érdekelték, szerette ugyan őket, de néha jobban izgatta a kontraszt, amit a környezetükkel alkottak, néha pedig éppen a tökéletes illeszkedésük. És azok az apró részletek. Fények éleken és domborulatokon. Meg a kikezdheterlen tartás, essen rajtuk bármilyen rongálás. S aztán a megnyugtató varázslat, ha hónapok vagy néha évek múltán a város titkos munkásai, a láthatatlan, jól-rosszul működő rendszer kis fogaskerekeit tekerő lények helyreállították az eredeti állapotot. Eltűntették a festéknyomokat, visszaillesztették a füleket, orrokat.

Hogy kifárassza, kis faágakat hajított el Kutyának, az meg néha visszahozta, de többnyire csak elrohant értük. Ha megtalálta, félútig visszacammogott velük, de már közben is azt leste, mikor dob el egy újat. Károly már régebben rájött, hogy Kutya számára a játék lényege nem az az ostobaság, hogy visszahozzon valamit az embernek. Azt a részét élvezte, amikor az ember is játszik, amikor elhajít valamit, azt a pillanatot, amikor mindketten a repülő fadarabra szegezik a tekintetüket, és ő kirobbanhat, megmutatva, hogy képes követni, képes gyorsan reagálni, sebesen nekivágni a térnek. Kutya számára bőven elegendő volt, hogy eljátszották, hogy játszanak. A visszaszolgáltatás nem tartozott a játékhoz. Sosem idomították rendszeren, ahogy a kutyás könyvek, honlapok meg televíziós műsorok ajánlják, egyszerűen csak próbáltak vele játszani, kommunikálni, egy-két alapvezényszón kívül semmit nem tanítottak neki, ettől valahogy szabadabbnak tűnt a többi kutyához képest, kevésbé aláztosnak. Károly ezt tulajdonképpen szerette benne. Amikor már többet lihegett, mint futott, lazán pórázra fogta, elindultak a Dózsa György út felé.

Az ég a liget fölött lassan belesimulni látszott valami egyetemes szürkébe, de a házfalakon a fények ettől csak vonzóbbak lettek. Az árnyékok kontúrozódtak, a repedt vakolatok ritka leletek színét öltötték, a légnyomás emelkedett, az árnyalatok melegedtek.

Bekeveredtek a Szondi utcába, jóformán Kutya irányított, arra mentek, amerre szimatolni való volt. Befordultak egy sarkon, csak hogy egy fölösleges kört leírva ugyanoda térjenek vissza, aztán tovább-megállás-tovább. Andalgás, jutott eszébe a nevetségesen oda nem illő szó, ahogy követte a bambán szaglászó állatot. A túlsó járdán sápadtsárga hámló vakolat előtt egy ember állt, lehetett munkás vagy hajléktalan, ráncosodó nyaka redőiben kosz vagy öregség ült. Az a fajta, aki elnyűtségében többnek tűnik a valós koránál, öregember, de nem lehet kitalálni, hány éves. Ötdecis üveget tartott a kezében, lógó nadrágja oldalsó zsebéből kemény dobozt kotort elő, benne készen kapható hüvelybe töltött cigaretta. Károlyt gyomorból induló undor öntötte el, hirtelen nem tudta, mi dagad benne nagyobbra, a viszolygás vagy a döbbenete afölött, hogy ilyesmit érez. Keze lassan elindult saját ráncosodni kezdő nyaka felé, bizonytalanul a tarkójára tette a kezét, aztán végigsimított a fején, öntudatlan, berögzült mozdulat, amivel a kopaszodó férfiak ellenőrzik, van-e még valami a fejükön.

Kutya megrántotta a pórázt, aztán meg is állt, de arra elég volt, hogy kizökkenjen a pillanat, vagy éppen hogy vissza, a lődörgésbe. Esőcseppek jelentek meg a járdán. Károly sietve elrakta a gépet, és tekintetével kutatni kezdte a helyet, ahol meghúzhatnák magukat. Kutyát a termete miatt nem sok helyen látták szívesen, pedig alig ér térd fölé. Kis, hónalj alá szorított ebekkel a nők szinte bárhová bemehtek, ő viszont inkább kösse meg kint, vagy jöjjön vissza egyedül. Még dél sem volt, munkanap, a vendéglátóhelyek bizonyára szinte üresek, de hol van ilyesmi ezen a környéken egyáltalán? Azon a sarkon, ahová korábban már egyszer visszatértek, most a másik utca felé vették az irányt, hátha ott lesz valami. A fekete pöttyök sokasodni kezdtek a betonon, az ég tömör masszává állt össze, távolról dörgés hallatszott. Nagy eső lesz, nem tenne jót se a gépnek, se Kutyanak. A dohány a zsebében végül is nejlonos csomagban van. Legföljebb a cigarettapapír ázhat el. A sarok után két kapuval, a ház aljában boltíves kirakatok, mellettük nyitott ajtó, mi lehet ez. Ja, igen, egy antikvárium, valaha járt itt, úgy emlékszik. Kocogva értek oda, s meglepve látta, hogy kávézó. Vagy mégsem. Az üvegen át belesve körös-körül könyvespolcokat látott, ott állt egy pult ismerősen, rajta mintha kávégép lenne, de nem volt ideje bámészkodni, mindjárt nagyon rákezdt a zuhó. Lenyomta a kilincset, mire a nyomorult állat, ahelyett, hogy illedelmesen megállt volna, leszaladt a két vagy három lépcsőfokon, ráadásul meg is rázta magát. Túl hosszúra hagyod neki a pórázt, szokta mondani a felesége.

Károly zavarba jött, elnézést kért a pult mögött ülő nőtől, és felkészült rá, hogy sietve távozzon, abba is beletörődött, hogy megáznak, Kutya irgalmatlanul бүdös lesz. A táska csak nem ereszti át annyira a vizet, hogy a gépnek baja legyen tőle.

De a nő nemhogy nem háborodott fel, még mosolygott is. Károly megtorpant, mit is mondjon most, hogy nem kell mentegetőznie. Igazán kedves arca volt, fáradt, megállapíthatatlan korú, legalábbis Károly úgy vélte, csak annyi bizonyos, hogy nem tinédzser. A mosoly határozottan fiatalította, farmert és pólót viselt, a rövidujjú alól kilátszó karja árulta el talán a legtöbbit, negyvenes lehet, haja öszszefogva a tarkóján, vékony lánc a nyakában, olyasmi, amit a nők sosem vesznek le, a mosoly fölött ábrándos tekintet, vagy talán szomorú. Az ábrándozásban persze mindig van valami szomorú. Nyugodtan vegye le róla a pórázt, mondta.

Kutya beszaladt a pult mögé, a nő megsimogatta, vizet adott neki egy mély porcelántálkában. A hely teljesen üres volt, Károly szerencsétlen megoldásnak, sőt a nővel szembeni sértésnek érezte volna, ha nem a pulthoz ül. Az egyik magas székre, aminek karfája is volt, a fotóstáskát tette, a mellette állóra felkapaszkodott. Mindig kicsit bizonytalanul érezte magát az ilyen székeken, ráadásul ott állt a polcok előtt egy sokkal hívogatóbb füles fotel. Olyasmi, mint otthon az extra kényelmes, pontosabban ez olyan régi fotel volt, amilyenről azt mintázták.

Körbenézett a könyvgerincek elsőre feldolgozhatatlan során, foltokban a saját könyvtárát meg az öreg Berti otthoni óriási gyűjteményének darabjait látta viszont, belevegyülve egy másik rendszerbe. A nő türelmesen megvárta, amíg tekintete visszatért hozzá. Károly kávéért kért, mindjárt duplát, mert a mérgekkel nem érdemes finomkodni. Úgy kezdtek beszélgetni, mintha mára ez lenne az egyetlen feladatuk. A nőn nem érződött, hogy csak a munkáját végzi, azt a benyomást keltette, mintha kizárólag azért ült volna itt, hogy Károly ma megmeneküljön. Mintha az egész, vendég nélküli könyvtár az erős, kellemesen keserű kávéjával csak ezért jött volna létre az előző pillanatban. Ha kilépnék, gondolta Károly, és visszafordulnék, lehet, hogy nem lenne itt semmi, csak a ház bezárt kapuja. Vagy fal.

Úgy emlékeztem, hogy ez egy antikvárium, mondta aztán, és a hangja valahogy puhábban szólt, mégis zengett ebben a térben, mire a nő nekifutott egy hosszú mondatnak arról, hogy tényleg az volt, de abban a formában halálra lett volna ítélve, az apja még ellavírozott vele, de amikor meghalt, ő nem akarta eladni, inkább *egy helyet* csinált belőle. Így mondta, helyet, s ez tetszett Károlynak. Éppen ez az, mondta, ez egy jó hely. Mosoly. Milyen más fénye lesz tőle egy emberi arcnak. Ha a nő mogorva lenne, már kitalált volna valamit, hogy elmene-küljön, vihar ide vagy oda. A hosszú mondat afféle összefoglalónak tűnt, s a legtermészetesebben vezette át egy kérdésbe, azt sugallva, hogy nem szívesen beszél, de szívesen hallgat. Fényképez?, kérdezte a táska felé biccentve. Egy perc múlva Károly már mint egy nem túl távoli ismerősnek mutogatta a mai képeit a gép hátsó kis kijelzőjén. Jók voltak a fények a vihar előtt, így persze jobban mutatnak, mint majd otthon a monitoron. Azután jutott csak eszükbe bemutatkozni. Zsuzsa tehát. Ez jó, mert Ágit vagy Szilviát is el tudott volna neki képzelni, de például Ildikót semmiképp.

A berögzült mozdulatok rutinjával tette a pultra a dohánycsomagot, és sodort egy cigarettát a beszélgetés közben. Zsuzsa le-lepillantott a kezére, Károly elnevette magát, elnézést, nem akartam rágyújtani, csak megszokás. Jó illata van, mondta a nő, egy pillanatig hallgattak, aztán Károly átnyújtotta a kész cigit, próbálja ki. Pillanatok alatt megsodorta a másikat magának, nagy szükségben fél kézzel is képes volt rá. A nő nem mentegetőzött, elfogadta, aztán egy hatalmas, faragott nyelű fekete esernyőt húzott elő a bejárat mellől. Kiálltak az ajtó mellé, a nagy sötét ernyő alá, és rágyújtottak. Elfelejtett szólni neki, hogy elsőre ne szírpantson olyan nagyot, mint a gyári cigikből, de Zsuzsa csak egyet köhintett, nevettek, a dohányról kezdtek beszélni. Közben kisomfordált Kutya, a nő mellé állt, lábának kissé nekidőlve, védelmező póz, kedveli magát, mondta Károly, és kicsit megsértődött Kutyára, akinek a gazdája mellett volna a helye, ráadásul így mégiscsak vizes lesz. Az eső egyre kegyesebben kopogtatta a vásznat, szinte el-

állt, mire visszamentek. Nézzen csak körül nyugodtan, mondta Zsuzsa, nem múzeum, bátran olvasson bele a könyvekbe, ha kedve tartja.

Károly szeme azt a területet kereste ki, ahol a legtöbb ismerős kötet sorakozott, ahogy idegenben is mindig valami, legalább halványan az otthonra emlékeztető kiindulási pontot keres. Láta a saját könyveit, ugyanazok a kiadások, csak más rendbe illesztve. Nem olyan, mint egy könyvtár a maga szigorú betűrendjével, itt valami más elgondolás húzódott meg, az alsóbb polcokon kifejezett rendezetlenség, mintha nem jutottak volna még a végére, az egész mégis otthonos volt. Ahogy a saját könyvespolcán is messze kerüli az ábécérendet, itt is csak nyomokban lelte fel, a felső sorokban a tematikus kapcsolat dominált, egy másik polcon inkább a kiadások kora, megvolt az egész padlótól-plafonig rendszernek a maga logikája, amely csak részleteiben mutatta magát, az olvasóra bízva a megfejtést vagy talányban hagyást. Ez művészet, Borgestől tudja jól, ha más nem, ez biztosan az. Szerette volna tudni, milyen ennek a nőnek az otthoni könyvtára, de nem kérdezte meg. Talán el sem hitte volna a választ. Négy kis polc az óriás nappaliból felfelé futó kovácsoltvas korlát alatt. Fiatalkorának ifjúsági regényei, egy-két klasszikus és a polcok alján néhány művészeti album, ennyi az egész. Halványan megérezhette, hogy minden itt van, hogy itt van minden. Legközelebb talán mégis megkérdezi. Mert jönni fog máskor is, nem ígéri meg, nem mond fizetéskor semmi erre utalót Zsuzsának, abból, ahogy elköszön, valószínűleg úgyis tudja. Egyszerűen csak elhátározza, ha lesz szabadnapja a tanévben, ha idén is sikerül úgy alakítani az órarendjét, hogy legyen üres délelőttje, akkor jönni fog, issza a csodálatosan erős presszókávévét, már csak azért is, mert arra a feketére emlékezteti, amit élete első nyugati útján Bécsben ivott, beszélgetnek, elszívznak kint egy cigit, aztán leül majd abba a fotelba, amit most nem próbál ki, hogy várja itt valami.

Kilépett a tócsatükrös városba, Kuttyára visszacsatolta a pórázt, esze ágában sem volt rövidebbre fogni. Érezte, ahogy a szája fülig szalad, ez egy mosoly, amire nem volt felkészülve. Hogy magában sétáljon és vigyorogjon. Aztán hagyta mégis. A mellkasa nagyot tágult, beszívta az eső utáni párát, nem zavarta a pólójára tapadó nyirkosság, könnyű lett, ahogy a kellemes titkok töltik ki a testet a talptól a tenyérig súlytalansággal. Talált egy helyet.

Amikor hazaértek, a felesége már otthon volt. A laptopja előtt ült az asztalnál, azon a széken, amin reggel, amin minden reggel. Nem nézett fel, csak köszönt. Károly hozzá lépett, csókot nyomott a feje búbjára. Mi újság, milyen napod volt?, kérdezte szokatlan lelkesedéssel, a nő vállat vont. Semmi különös. És neked?, kérdezett vissza anélkül, hogy a tekintete elszakadt volna a monitortól. Semmi, csak sétáltunk.

Poharak

*Abroszkockákon finom poharak
a sötét kezd még álmos volt a nap
sőt mint aki alszik is még kicsit
egy éjszakát vesztettünk el mi itt*

*s ez az egy többre nőtt és megkötött
valami fényt a köztes úr között
így volt s a játszmának vége szakadt
tán csak nem tudtuk a szabályokat*

*valami mozdulat egy poharat
lesodort már csak ilyen ez a sakk
mondják s hogy másképp nem is lehetett*

*volna még párálltak a cserepek
átlátszottunk egymáson két alak
mintha néztél volna s én láttalak*

Innen oda

*Egymásnak oly szépen adogatják
a játszótéren azt a labdát
ívben röpi a hold a nap
a képzelet hintára kap*

*innen oda lengnek az esték
panel ablakok hunynak ki
panel naplementék
kezén a járdakő*

*köközön fű lépte évelő
csordulnak csappal a reggelek
hátán házával csiga gyerek*

*száll buszra kettő szorozva öttel
kézen az ujjak az utcák
azok meg ott csak adogatják*

B A B I C Z K Y T I B O R

Dél

*Ahogy felnyílik két szemed,
fordul a reggel délbe át,
szórt fény zuhog, s mint ócska smink
az álom árnyéka járom-
csontodon szétkenődik épp,*

*én fekszem mozdulatlanul,
semmi más nem látok ebben
a ritka szövésű, árva
ragyogásban, csak téged, és
tudom, hogy nincs bennünk halál.*

Forrásvidék

*Alig látszik a túlsópart. A vízparti fák
közt a kompikötő fehér épülete.
A rámpa. Az üres öböl. Elefánt
formájú viharfelhő az égen.
A víz színén, szemben a folyásiránnyal,
két összekapcsolt uszály halad.*

*Mint kiborított kőzúzalék, hever a világ.
A gépházban halvány fény ragyog.
Az irányítófülkében élettelen homály.*

*Evickélnek a lomha
teherhajók a folyón fölfelé.
Hullámot vet a víz, mikor már messze*

*járnak, túl az utolsó hídon is.
A kígyó elhagyja fészket, majd visszatér.
Valahol a forrásvidéken
a hajók lerakják terhüket. A kövek
megszólalnak. Mennydörög.
Az eredet nem megközelíthető.*

Átokkalendárium

X.

Szürkésfehér az ég, a folyóban
fuldokolnak a gallyak.
Megremegett egy fűszál a parton,
az élén megrémült a harmat. Felszökött
a kézfejemre, onnan a kabát ujjába
törlöm. Nyomokat hagy a szürke ég,
fekete nyomokat a földön.
Mögöttem túl halk az erdő.
Nem fordulok meg,
hogy lássam. A cseppek,
ha indulok, ha nem,
jönnek utánam.

XI.

Jól érzi magát a bőrében a ránc,
ahogy uralkodik az arcon.
Vetélkedik a kivilágított
pogácsák barázdáival.
A kalácsok előtt toporogsz,
kilépvé a buszmeleg szélből,
ami a lábszárad fonta be. Hallgasd
végig a kezekben csörgő aprót.
A csarnok zajait utánozzák
az emberek, de többnyire túl
lassúak. Túl nehezek. Ott, a fal
mellett viszont megtalálsz
a legkönnyebbiket. Ahol
nappali álmában pléddé
változik egy hajléktalan.

XII.

Vasútállomás faliórával. Tányérján
elférne egy kisebb család összes feje.
A nagymutatót kirázza a hideg,

*ha ugrik egyet. A kismutató
merev. Előtted átlagos tempóban
távolodik egy himbálózó ököl.
Valódi férfiban folytatódik, akit térdig
beborít a barna kabát. Kezében talán
fogak, amiket a sínre sorban kirak,
mint gyerek az aprót. Ki kell hallanod
az indulásból a roppanásokat.*

P E T R I K   I V Á N

A tegnapi szobákban

*felpúpozódott tapéta kin kérhetné számon
a savanyú ragasztó orrbamászó illatától
megfájdult álmos kisvilágot,
piruló romlékonyságot A virágpöttyös
falak mintázatában hajnaldidergésig
már nem jutok túl messzire,
pedig a leszakadt kép tisztán maradt helye
olcsón és harmadosztályon oda- és vissza-
röptíthetne, ahol már semmi sem romlik el
pont ugyanúgy Salétromos az ég, és száraz, halott közönnyel
sok szerethető „rém” üldözni kezd, de még
nem jöttem rá, hogyan, és miért nikotinfüggőségként
Vagy nem, még csak az sem. Nem így. Nem.
Persze kin kérhetném számon,
hogy aprómintás poros színeibe vágyom
a folyóparti szállodának, ahol egykor
üres zsebekben kotorásztam nappal
és óvatlanul elpazarolhattalak
minden éjjel*

*Mert inkább én kérhetném számon
azon a pár ánizs-ízű estén, hogy
jószerével meg sem történt,
vagy a sosemvolt magabiztosságot másnapi iszkoláson,*

s ezt az iszkolást csótöréses mellékutcákon,
vagy a beázást lakatlan hálósobákon:
ágy mellett csak szék,
s az üres fal néz farkasszemet
az ablakból jól látható gáton kóborló emberekkel
Akik közül egyet, egyet talán
még megismerhetek... ja, nem,
az lehetetlen, nem, nem ő az Hiszen ez már rég' nem Párizs

Elúszó szalmaszál a Szajrán, amit sokáig
néztem a hóhullás
puha egyenletté olvadó napján:
egyből egy az ennyi – meg egy kis
ácsorgás a négyzeten Buszok, szél,
szempillaforgácsok és szorongások:
mind ámuló női hangra komponálva
az első érthető felismerésig meg-megállva a folyóparton
Felcsendülő olcsó konyaknevek neveltettek
és megvalósult álmok
álnok kolomphangjára hátrálok
egyre messzebb
Amíg még
lehet

TÁJKÉP IKAROSZ BUKÁSÁVAL

A leíró filmnyelvi politikai funkciója Tarr Béla életművében

„én akkor sem hiszem, hogy a filmnek az a lényege, hogy elmeséljen egy történetet, hanem az, hogy elmesélje, mi van a világban, és mi van körülöttem. És itt a valódi nagy döntés az, hogy mit hagyysz ki a képből.”

Tarr Béla

Amennyiben a *leírás* kérdéskörét a kortárs filmművészet területén vizsgáljuk, akkor a magyar és a nemzetközi kontextusban egyaránt Tarr Béla munkássága tűnik az egyik legrelevánsabb kutatási területnek. Tarr filmjeit a kezdetektől határozott antinarratív elköteleződés jellemzi, életműve második szakaszának filmjeiben az irodalmi leírásokhoz hasonló filmnyelvi eljárásokra ismerhetünk.

Tarr filmnyelvét olyan, nem cselekmény-központú ábrázolási logika határozza meg, mely a helyszínek és a szereplők bemutatására különösen nagy hangsúlyt fektet. A rendező több vele készült interjúban is bírálja azt a kortárs gyakorlatot, mely az egész filmet a „sztori”, vagyis a történet elsődlegességének rendeli alá.¹ Az egyik ilyen beszélgetésében Tarr azt állítja, hogy rendezőként többet tanult zeneszerzőktől és festőktől, mint más filmrendezőktől, és az idősebb Pieter Bruegel *Tájkép Ikarosz bukásával* című képét nevezi meg „filozófiai és dramaturgiai” mintájaként.²

Érdeemesnek tűnik alaposabban megvizsgálnunk, hogy Tarr miért épp ezt a festményt jelöli ki munkásságának „filozófiai” és „dramaturgiai” előképeként. Ahhoz, hogy ezt megértsük, szemügyre kell vennünk magát a képet és annak különböző interpretációit. Tanulmányomban Bruegel festményének, valamint Tarr Béla egyik rövidfilmjének (*Prologus*, 2004) komparatistikai szempontú összehasonlítására vállalkozom. E két, meglehetősen távoli mű összekapcsolásával és párhuzamos értelmezésével egy lehetséges politikai magyarázatot kívánok adni a leíró filmnyelvi jelentőségére Tarr Béla életművében.

A Bruegel-probléma

Nem egyértelmű, hogy a *Tájkép Ikarosz bukásával* cím említésekor melyik képre gondolunk pontosan. Egyrészt létezik egy ilyen című festmény, mely jelenleg a brüsszeli Királyi Szépművészeti Múzeumban található, másrészt létezik egy ehhez nagyon hasonló, többek által szintén az idősebb Bruegelnek tulajdonított kép, az *Ikarosz bukása*, mely az előbbinél jóval kisebb méretű, valamint számos ponton eltér a korábban kanonizált festménytől. Egyik festmény esetében sem biztos, hogy maga Bruegel festette, könnyen lehet, hogy mindkét esetben másolatról van szó. A Tarr-interjú alapján biztosra vehetjük, hogy a rendező melyik festményre gondol: arra, amelyiknek címében a „tájkép” szó szerepel.

¹ http://magazin.apertura.hu/files/2009/07/tarrmp3_2.mp3 – 8:17–9:00 (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.).

² <https://www.youtube.com/watch?v=HPpJoTmIeuc> – 7:30–8:31 (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.).

Ami a kép szemlélésekor rögtön szembeötlő, azt a szakirodalom gyakran „Bruegel-problémának” nevezi. Kenneth C. Lindsay és Bernard Huppé összefoglalásában a probléma abban áll, hogy Bruegel képei sokszor azt a feladatot róják a szemlélőre, hogy hosszan keresse a képek „ikonográfiai középpontját”, vagyis olyan kompozíciós eljárást alkalmaznak, mely „elrejtja a képek jelentését”.³ A szakirodalmak a *Tájkép Ikarosz bukásával* mellett rendszeresen példaként említik a *Keresztvitel*, a *Pál megtérése* és *A Háromkirályok imádása* című festményeket, melyek esetében a képek központi figurái kimondottan marginális pozíciókat foglalnak el.

Lindsay és Huppé általános magyarázatot kínál erre a gyakorlatra: szerintük a módszer oka a középkori allegória-felfogásban és az ezt megalapozó esztétikai elméletben keresendő. A szerzőpáros Szent Ágoston *A keresztény tanításról* című szövege alapján mutatja be azt a szemléletet, mely szerint a kép által kiváltott esztétikai hatás annál erősebb, minél több erőfeszítésbe kerül annak megfejtése a befogadó számára.⁴ Mint látni fogjuk, ezt az értelmezést a *Tájkép Ikarosz bukásával* későbbi interpretátorai többnyire elutasítják.

Léteznek más magyarázatok is arra, hogy Ikarosz miért kapott ilyen kevés helyet a festmény jobb alsó részében. Karl Kilinski arra hívja fel a figyelmet, hogy az ábrázolás sok részletét tekintve hűségesen követi Ovidius szövegét: a tenger itt is „smaragdzöld”, és az *Átváltozások* említi a szántóvetőt, a pásztort és a halászt, akik Ikarosz bukásának szemtanúi.⁵ Fontos eltérés az ovidiusi történethez képest, hogy az ott épp csak megemlített figurák Bruegel képén központi szerepet kapnak, és szemmel láthatóan nem veszik észre Ikarosz bukásának eseményét. Ennek a magyarázata a legtöbb értelmező szerint egy német közmondásban keresendő, mely szerint „egy ember halála miatt nem áll meg az eke”: valószínű, hogy a közmondásokra nagy figyelmet fordító Bruegel ezt a mondatot tartotta szem előtt a *Tájkép Ikarosz bukásával* megfestésekor, és ezért ismerhetünk a kép bal oldalán szereplő bokrok között egy holttest fejére.⁶ Kilinski szerint a kép központi témája a szenvedéssel szembeni közömbösség, Ikarosz történetének ilyen jellegű ábrázolását pedig Horatius ódái inspirálhatták.⁷

Lindsay és Huppé értelmezésében a kép témája a legkevésbé sem a mások szenvedése iránti közöny, ők úgy vélik, hogy Bruegelre sokkal inkább a korszak emblémás könyvei hathattak, vagyis Ikarosz történetének keresztény moralizáló feldolgozásai.⁸ Ezekben az interpretációkban Ikarosz bukása Lucifer bukásával mutat párhuzamot, maga Ikarosz pedig a hiúság bűnét testesíti meg.⁹ Értelmezésükben tehát a kép erkölcsi példázat: az előtérben látható figurák helyes magatartásuk miatt kapnak kiemelt jelentőséget az allegorikus szerkezetben, Ikarosz pedig a bűnei miatt válik jelentéktelenné.

Egy harmadik lehetőséget kínál Lycke de Vries tanulmánya, aki szintén a keresztény moralizáló Ikarosz-interpretációkat veszi alapul, de értelmezésében figyelembe veszi a korszak festészetének tágabb kontextusát is.¹⁰ De Vries kitér arra, hogy noha a '70-es években a berlini művészettörténetés hallgatók tanulmányai az elnyomott tömegek és a kizsákmányolt parasztok oldalára álló Bruegel méltatásával voltak tele, szinte egészen biztos,

³ Lindsay, Kenneth C. – Huppé, Bernard: Meaning and Method in Brueghel's Painting, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 1956/3., 376–386., 377.

⁴ Uo., 377–379.

⁵ Kilinski, Karl: Bruegel on Icarus: Inversions of the Fall, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 2004/1., 91–114., 92.

⁶ de Vries, Lycke: Bruegel's „Fall of Icarus”: Ovid or Solomon?, *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 2003/1–2., 4–18., 12.; Kilinski, i. m., 103.

⁷ Kilinski, i. m., 104–105.

⁸ Lindsay – Huppé, i. m., 382.

⁹ Uo.

¹⁰ de Vries, i. m., 4–18.

hogy a festőt nem ilyen intenció vezette.¹¹ De Vries bemutatja, hogy Bruegel idejében a parasztokat többnyire kétféleképpen ábrázolták: civilizálatlan rétegként, akiknek erkölcs-telen viselkedéséből a szemlélődő okulhat; vagy pedig olyan pozitív színezetű alakok-ként, akiket a kemény munka erénye nemesít.¹² Mindez ugyanakkor a *Tájkép Ikarosz bukásával* esetében nem releváns: miként arra de Vries rámutat, a képen látható földműves nem paraszti ruhát visel:¹³ a földműves sokkal inkább allegorikus alak, aki a neki rendelt feladatot erényesen végző „átlagembert”, a *common man*-t testesíti meg, szemben a nagy-ravágyó Ikarossal.¹⁴

De Vries ugyanakkor mindezt kiegészíti azzal, hogy a festmény elsősorban nem allegória, hanem tájkép, még pontosabban – Walter Gibson terminusával¹⁵ – „világ-tájkép”, mely sok rokonságot mutat az idősebb Bruegel kevésbé allegorikus tájképeivel, de amely allegorikus elemeket is felvonultat.¹⁶ Innen szemlélve a *Tájkép Ikarosz bukásával* az előtérben elhelyezkedő figurákkal egyszerre ábrázolja a mezőgazdasági feladatokat, a korszakban a legkorszerűbbnek számító kereskedőhajó ábrázolásával a virágzó kereskedelmet, a vidék és a város jelentőségét, és mindezekkel egy harmonikus és jól működő világot.¹⁷ A harmadik olvasat alapján tehát Ikarosz bukásának eseménye azért jelentéktelen, mert a kép koncepciója szempontjából valóban jelentéktelen eseményről van szó: egyfajta marginális megjegyzésről, mely nem bír központi jelentőséggel.

A tájkép és az allegorikus kép ilyen jellegű szembeállításából de Vries a tájképet hozza ki győztesen. Az ellentét kontextusát Svetlana Alpers magyarul *Hú képet alkotni* címmel megjelent, eredetileg *A leírás művészete (The Art of Describing)* című művészettörténeti klasszikusa vizsgálja.¹⁸ Kötetében Alpers a 17. századi németalföldi festészetet élesen elhatárolja a festészet korabeli itáliai, reneszánsz paradigmájától. Vizsgálata során meglehetősen ritkán említi az idősebb Bruegelt, melynek oka valószínűleg az, hogy a festő a két bemutatott festészeti paradigma határán helyezkedik el, és bár festészete számos sajátosságát tekintve illeszkedik Alpers érvelésébe, magán viseli a reneszánsz paradigma jellegzetességeit is. Jól illusztrálja ezt a kettősséget az az Alpers által is hangsúlyozott élettörténeti tény, hogy a későbbi németalföldi festőkkel szemben az idősebb Bruegel még elutazott egy hosszú itáliai tanulmányútra, de idejét nem az olasz művészet tanulmányozásával, hanem tájképek, városképek és topografikus kikötőképek festésével töltötte.¹⁹ Bruegel festészete már nem pusztán a képek felszíne mögött meghúzódó textuális jelentésre helyezi a hangsúlyt, de esetében még nem annyira hangsúlyos a képek tisztán leíró vizualitása, mint Alpers fő példái esetében. Ezt látjuk a *Tájkép Ikarosz bukásával* esetében is, mely ugyan deskriptív jellegű, de itt még nagyon is látványos a *narratív* nyoma. Az idősebb Bruegel helyzetének ez a kettőssége az interpretációk konfliktusának fő oka: a *Tájkép Ikarosz buká-*

¹¹ Uo., 10.

¹² Uo., 10–11. Ezt a képet árnyalja Svetlana Alpers Bruegel parasztábrázolásáról szóló tanulmánya: Alpers rámutat, a festő képei a parasztság életmódjának a korszakban egyetlen más festőhöz sem foghatóan alapos ismeretéről tanúskodnak. Alpers szerint abban sem lehetünk biztosak, hogy Bruegel elsősorban a morális ítékezés céljai vezették volna zsánerképei elkészítésekor, ehelyett a korszakban megélnéül etnográfiai érdeklődésre, valamint a képek komikus jellegére helyezi a hangsúlyt. Alpers, Svetlana: *Bruegel's Festive Peasants, Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art, 1972–1973/3–4.*, 163–176., 167.

¹³ de Vries, i. m., 11.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Gibson, Walter S.: *„Mirror of the Earth”: The World Landscape in Sixteenth-Century Flemish Painting*, Princeton, Princeton University Press, 1989.

¹⁶ de Vries, i. m., 11.

¹⁷ Uo., 9.

¹⁸ Alpers, Svetlana: *Hú képet alkotni* (ford. Várady Szabolcs), Corvina Kiadó, Budapest, 2000.

¹⁹ Uo., 153–154.

sával egyszerre értelmezhető a festészet korabeli itáliai, és valamivel későbbi németalföldi gyakorlata felől, és annak a folyamatnak a koronatanújaként is interpretálható, melyben a leíró logika átveszi a vezető szerepet a figuratív és a narratív logikától.

Nem okoz nagy értekezést, hogy az utóbbi olvasatot összekapcsoljuk Tarr Béla filmjeinek poétikájával, a narratívától a leírás felé történő elmozdulás tényével. Érdekes ugyanakkor szemügyre vennünk a festmény modern olvasatait is, melyek nem foglalkoznak a festő eredeti intenciójával és korának kontextusával.

W. H. Auden *A Szépművészeti Múzeumban*, Michael Hamburger *Sorok Bruegel Ikaroszáról* és William Carlos Williams *Tűzkép Ikarosz bukásával* című versei egyaránt ezt a „modernné olvasást”²⁰ példázzák. Mindhárom vers arra a feszültségre épít, mely az esemény horde-reje és képen betöltött marginális szerepe között feszül. Ezt a viszonyt a költők egyszerre tekintik *ironikusnak* és *tragikusnak*: a legnagyobb és legmagasztosabb emberi vállalkozás végső kudarca észrevétlen marad az átlagemberek számára, és maga az észrevétlenség eredményezi a valódi tragikumot.

Ez a modern értelmezés elsősorban talán azzal a szemlélettel állítható párhuzamba, melyet Krasznahorkai László Tarr Béla filmjeinek alapjául szolgáló regényei képviselnek. Krasznahorkainál az ember végső bukása csak a művek háttérét jelenti, miközben a regények fókuszában többnyire azok állnak, akik számára mindez nem felismerhető, pusztán a romok között próbálnak életben maradni.²¹

A Prológus

Az eddigekkel még mindig nem merítettük ki a kérdést, hogy Tarr miért ruházza fel ilyen komoly jelentőséggel Bruegel festményét. Láthattuk, hogy erre a kérdésre adható egy *poétikai válasz*, mely a leíró logika narratívával szembeni elsődlegességét emeli ki; és egy *kvázi-metafizikus magyarázat*, mely az ember bukását a művek expliciten nem ábrázolt háttereként jelöli meg. Emellett úgy vélem, hogy adhatunk egy harmadik, politikai választ is, melyet nem feltétlenül kell élesen elkülönítenünk az előbbi két magyarázattól, és mely értelmezésben elsősorban a poétikai magyarázathoz kapcsolódik szorosan. Ehhez a politikai válaszhoz Tarr Béla *Prológus* című rövidfilmjének vizsgálatával juthatunk.

Tarr Béla 2001-ben beszélt Bruegel festményéről, az interjú után három évvel jelent meg a *Prológus* című rövidfilmje. A film az *Európa-képek (Visions of Europe)* című, holland szervezésű nemzetközi projekt keretében született.²² Ez a szkeccsfilm huszonöt európai filmrendező rövidfilmjét foglalja magában, Tarr Béla mellett – többek között – Fatih Akin, Aki Kaurismäki és Peter Greenaway alkotásait. Az *Európa képek* születésének apropója az Európai Unió huszonöt tagúvá bővítése volt: a szervezők minden tagországból egy-egy filmrendezőt kértek fel arra, hogy egy rövidfilmmel kommentálja az eseményt.

A szkeccsfilm rövidfilmjei jobbra öt-öt és fél percesek. Ebből következtethetünk az időtartamra vonatkozó korlátra, mely minden bizonnyal komoly kihívás elé állította azt a rendezőt, akinek életművében az átlagos snitthozs filmről filmre folyamatosan növekszik, és aki ezen a ponton a 219 másodperces (3.65 perc) átlagos snitthosszágnál tart.²³ Tarr

²⁰ Takáts József: Saját hitek, in: *Ismerős idegen terep*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2007, 7–26., 11.

²¹ Vö.: Bagi Zsolt: Emancipáció túl a modernség horizontján. In: Földes György – Antal Attila (szerk.): *Holtpont – Társadalomkritikai tanulmányok Magyarország elmúlt 25 évéről*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2016, 302–317., 314.

²² A rövidfilm és a Bruegel-festmény viszonyának vizsgálatakor talán az sem mellékes tény, hogy épp egy holland kezdeményezésről van szó.

²³ Kovács András Bálint: *A kör bezárul – Tarr Béla filmjei*, Század Kiadó, Budapest, 2010, 178–179.

Prológusa egyetlen hosszú felvétel, mely a rendezőre jellemző „hosszú kocsizás”²⁴ technikájával egy jelenetben ábrázolja az ételosztásra váró emberek végtelennek tetsző sorát. A Víg Mihály zenéjével kísért felvétel lehetőséget ad a sorbanállók alapos megszemlélésére; a jelenet lényegében egy portrékból álló tabló. A felvétel végén a kamera egy kis ablakhoz érkezik, melyen keresztül egy fiatal nő teát és szendvicseket oszt a rászorulóknak. A kamera majdnem három percig mutatja a sort, egy percig az ablakot, és végül másfél percet kap a stáblista, mely felsorolja az összes ábrázolt személy nevét, akiket a sorban láthattunk.

A *Prológus* politikai üzenete világos, és elsősre akár túlzottan didaktikusnak is tűnhet. Ezt az álláspontot maga Tarr általánosabban, teljes életművére nézve is megfogalmazta: „Egész életemben a kisemmizettek oldalán álltam, és olyan filmeket próbáltam csinálni, amelyek ezekről az emberekről szólnak. Az ő emberi méltóságukról. Amit nem megadni kell nekik, hanem felmutatni bennük.”²⁵

A *Prológus* poétikája az *Európa-képek*, vagyis a többi rövidfilm kontextusában válik megragadhatóvá. Az összeállítás legtöbbit emlegetett darabja, Peter Greenaway *Az európai zuhanyfülke* című alkotása az Európai Unió nemzeteinek allegorikus alakjait vonultatja fel. A nyitóképen egy zuhanyrózsa látszik, mely alatt először csak egyetlen meztelen alak zuhanyzik, akinek a testére Németország zászlaja van felfestve. Szép lassan az összes többi tagállam meztelen alakja is beáll a zuhany alá: a régi tagok idősebbek és teltebbek, az újak fiatalabbak és vékonyabbak. Végül felkészülnek a 2004-ben csatlakozó államokat allegorizáló alakok is, hogy beszálljanak az egyetlen zuhanyrózsa alatt kialakult tumultusba, de épphogy nekiveselkedhetnének, amikor a víz elapad, és a figurák bosszankodással vegyes várakozással lökdösik egymást, miközben lábuk mellett a lefolyóban eltűnik a különböző nemzetek testéről lefolyó festéktől szürke víz.

Akárhogy is értsük *Az európai zuhanyfülke* allegóriáját, az nyilvánvaló, hogy Greenaway filmje a szkeccsfilm születésének apropójára koncentrál. Tarr filmjében semmilyen jel sem utal arra, hogy bármi köze lenne a rendezőknek körbeküldött témához; a témához való viszonyát tehát éppen e jelek hiánya artikulálja. A *Prológus* teljes egészében elmozdítja a fókuszot a rövidfilmek apropójául szolgáló központi eseményről, és csak azokra figyel, akik nem erre figyelnek.

Az *Európa-képek* központi témája felől szemlélve ismerhetjük fel, hogy Tarr Béla rövidfilmje híven követi a *Tájkép Ikarosz bukásával* című festmény dramaturgiáját. Bruegel festményén a mű apropójául szolgáló esemény marginális szerepet kap, és azok kerülnek az előtérbe, akik számára Ikarosz bukása észrevétlen marad. Tarr a mű apropójául szolgáló eseményt a kereteken kívülre száműzi (tudván, hogy a szkeccsfilm többi darabja ábrázolja majd), és Bruegelhez hasonlóan azok felé fordul, akik számára az esemény láthatatlan. Ez alapján úgy tűnik, hogy Tarr hasonlóan értelmezi Bruegel festményét, mint a de Vries tanulmányában emlegetett berlini művészettörténész hallgatók: a fókuszváltásnak politikai jelentőséget tulajdonít.

Ezzel persze korántsem merítettük ki a kérdést, hogy Tarr miért fordul el a történet-től,²⁶ és miért fordul a leírás felé. Ennek alapos vizsgálatához mindenképpen figyelembe

²⁴ Uo., 160.

²⁵ „Nem lehet ügyeskedni” – Bori Erzsébet interjúja Tarr Bélával, *Magyar Narancs*, 2001/6., 2001. 02. 08., http://magyarnarancs.hu/belpol/nem_lehet_ugyeskedni_tarr_bela_filmrendezo-63683 (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.)

²⁶ Fontos szempont, hogy a „történet” Tarr szerint a kapitalista filmipar központi eleme, mely hegemón jellegéből adódóan sablonos és naiv befogadásmódra kondicionálja a nézőket: „Emberellenesnek tartom, hogy primitív történeteket készítsék a nézőknek. Azt utálok ebben a társadalmi berendezkedésben, és az összesben, hogy infantilisnak tartják az embereket. [...] Hátborzongató a számomra, hogy a több mint százéves film történetében meglepetést, meglepődést sőt felháborodást jelent az, hogy egy film képekben beszél a nézőihez. Ez különösen furcsa Magyarországon,

kell vennünk a Budapesti Iskola filmeseinek szociográfiai látásmódját,²⁷ Jacques Rancière Tarr-monográfiájának fő téziseit,²⁸ és Bagi Zsolt leírás-elméletét, amely a leírást jellegzetesen modern fenoménként értelmezi.²⁹ Mindezek alapján nyilvánvalóvá válik, hogy Tarr leíró filmnyelvének gyökereit a magyar dokumentarizmusban érdemes keresnünk;³⁰ funkciója pedig – többek között – az „érzékkelhető anyag”,³¹ a materialitás előtérbe állítása. Emellett azt is megállapíthatjuk, hogy az ábrázolásmód szorosan kapcsolódik egy nagy modernitásbeli esztétikai hagyományhoz, melynek kulcsfigurája Alain Robbe-Grillet,³² és mely a mélység felfüggesztésének esztétikai igényéből születik.³³

Tarr Béla filmnyelvének leíró jellegét tehát nyilvánvalóan nem magyarázhatja az egyetlen Bruegel-festményre alapozott interpretáció. A *Tájkép Ikarosz bukásával* és a *Prológus* összevetése mégis releváns konklúzióval szolgálhat az életműre nézve. Amennyiben a festményt a *Prológus* mintájának, intertextuális/intermediális előzményének tekintjük, úgy világossá válik, hogy a narratíva felől a deskriptív szemlélődés felé történő poétikai elmozdulás Tarnál politikailag motivált folyamat. Olyasmiről van itt szó, mint Carlo Ginzburg *A sajt és a kukacok* című kasszikusának kezdőmondata esetében, mely azt állítja, hogy a múlt történetíróit joggal vádolhatták azzal, hogy „kizárólag a királyok cselekedeteit akarták megírni”,³⁴ szemben a gramscianus Ginzburg módszerével, mely azokat látatja, akik az előbbi elbeszélésekben nem kaptak teret. Tarr Béla szemléletében maga a *történet* az, mely csak az események kitüntetett szereplőire fókuszál, és figyelmen kívül hagyja azokat, akiknek az ábrázolására a leírás ad lehetőséget.

Jancsó, Huszárik és Bódy életműveinek ismeretében. Az, hogy Ön egy olyan reklámfilmes vizuális kultúrában nőtt fel, amely másfél óras hosszban már nem csak a legújabb mosóport, hanem a kapitalista társadalom összes értékét megpróbálja megetetni Önnel, ezért Önt mélyen sajnálom.” Az első hiba, hogy egy nézőt feltételez – Valuska László interjúja Tarr Bélával, *Index*, 2008. 02. 26., <https://index.hu/kultur/cinematrix/cikkek/tarr0226/> (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.). „El kell mondanom, hogy határozottan utálok a manapság a mozikban vetített filmeket. Olyanok, mint a képregények. Ugyanazokat a történeteket mondják el újra és újra.” Waiting for the Prince – Fergus Daly és Maximilian Le Cain interjúja Tarr Bélával, *Senses of Cinema*, 2001/február, <http://sensesofcinema.com/2001/feature-articles/tarr-2/> (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.). „Tényleg nem hiszem, hogy filmkészítéskor a történetre kellene gondolni. A film nem a történet. Főképp kép, hang, érzelmek sokasága. A történetek csak elfednek valamit. A *Kárhozat* történetét például egy hollywoodi stúdió profi szakembere húsz percben is el tudná beszélni. Egyszerű történet. Hogy miért lett mégis ilyen hosszú? Mert nem a történetet akartuk megmutatni.” Eric Kohn interjúja Tarr Bélával, *IndieWire*, 2012. 02. 09., <http://www.indiewire.com/2012/02/an-interview-with-bela-tarr-why-he-says-the-turin-horse-is-his-final-film-242518/> (Letöltés ideje: 2018.06.01.).

²⁷ A tarri filmnyelv a Budapesti Iskola filmjeire alapozott kontextualizációjához lásd: Stóhr Lóránt: *Idő lett – A Budapesti Iskola és az idő*, *Apertúra*, 2013/tavaszi, <http://uj.apertura.hu/2013/tavaszi/stohr-ido-lett-a-budapesti-iskola-es-az-ido/> (Letöltés ideje: 2018. 06. 01.)

²⁸ Rancière, Jacques: *Utóidő – Tarr Béla filmjeiről*, Múcsarnok Nonprofit Kft., Budapest, 2013.

²⁹ Bagi Zsolt: *A körülírás*, Jelenkor, Pécs, 2005, 90–102.

³⁰ Stóhr, i. m.

³¹ Rancière, i. m., 38.

³² „[E]bben a bizonyos »mélységben« sem hiszünk. Az ember esszencialista szemlélete összeomlott, az »állapot«, a »helyzet« fogalma lépett a »természet« fogalmának helyébe, a dolgok felszíne pedig megszűnt számunkra a dolgok magvának álarcá lenni [...]” Robbe-Grillet, Alain: A holnap regényének egyik útja, in: Konrád György (szerk.): *A francia „új regény”*, II. kötet, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967, 60–68., 60. A kérdéshez lásd még: Barthes, Roland: Objektív irodalom. In: Konrád (szerk.), i. m., 150–163. és Bagi: *Emancipáció...*, i. m., 308–309.

³³ A mélység felfüggesztésének kérdéséhez lásd: Bagi: *A körülírás*, i. m., 93–94.

³⁴ Ginzburg, Carlo: *A sajt és a kukacok*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2011, 19.

HAJAS TIBOR ÉS A BÉCSI AKCIONIZMUS

1.

A hasonlóság Hajas Tibor (1946–1980) művészete és a bécsi akcionisták (Günter Brus, Otto Muehl, Hermann Nitsch, Rudolf Schwarzkogler) között afféle kritikai-komparatistikai közhelyként fogalmazódik meg a Hajas-szakirodalomban. Csak két példát idézek: *Hajas/Schwarzkogler*: „vakítás, kasztráció, boncolás, halál, preparálás stb. – kinek ne jutna azonnal eszébe Hajas Tibor, akinek némely performance-a kísértetiesen emlékeztet Schwarzkogler akcióira”.¹ *Hajas/Brus*: „Kettejük munkássága között feltétlen hasonlóságot mutat a saját test mint művészeti objektum maximális használata, a maszk jelentősége, az erotika és az elmúlás témája a performanszokban, az akciók dokumentálási rendszerének karaktere, a szövegakciók konceptuális beágyazása az alkotás folyamatába és a mindezt átfogó transzcendentális irányultság”.² A hasonlóságok – elsősorban is Rudolf Schwarzkogler műveivel – valóban feltűnőek. Mindez több szempont alapján is értelmezhető: ilyen az osztozás a korszak nemzetközi diskurzusaiban, ilyen a tipológiai-komparatistikai összefüggések keresése, netán az epigonizmus és az irányzati megkérdettség kérdése. Az is felvethető, hogy hasonló körülmények (izolációs traumák, a kispolgári környezet nyomasztó hatása, alkati vonzódás egyes mélypszichológiai és filozófiai modellekhez) hasonló reakciókat – értsd: műveket – eredményezhettek.

Előljáróban – itt csak dióhéjban – vegyük sorra a legfontosabb kapcsolódási pontokat, melyek túlmutatnak a véletlenszerű hasonlóságokon. A legkézenfekvőbb összefüggés a happening és a performansz formáinak a rituális gyakorlatok idézéseként vagy újjászületéseként történő értelmezése. Lényeges a hasonló témák és eljárások felbukkanása, melyek mind Schwarzkogler, mind Hajas Tibor munkáit szinte védjegyszerűen jellemzik. Ilyen a táblakép expanziója, a környezet integrálása a kép médiumába. Ilyen a sminkeléshez (mint kozmetikai eljáráshoz) való vonzódás. A smink olyan kozmetikai diskurzus része, melynek célja egyrészt a test korrekciója, másrészt a test természetességének megkérdőjelezése. Közös a test dezintegrációját, felsértését, módosítását, a testbe történő behatolást célzó eszközök használata: tű, szögek, injekciós fecskendő, borotva, borotvapenge. Fontos közös vonás a közönség jelenlétében végzett akcióktól történő eltávolodás: a gondosan megtervezett műveletsorokat fotográfiák dokumentálják; képzőművészeti fotóhasználat és fotódokumentáció így egybeolvad és új mediális-esztétikai minőséget alkot. Végül említhető a keleti aszkézis formái iránti érdeklődés: Hajas részéről a tibeti misztériumok, Schwarzkogler részéről a távol-keleti és a keresztény misztika, illetve az indiai jóga hatása.³

Tanulmányom megírását az Osztrák–Magyar Akcióalapítvány támogatta. Itt szeretném megköszönni dr. Kókai Károly kollegiális és baráti segítségét, aki az Alapítvány előírásainak megfelelően munkám mentorálását elvállalta.

¹ Földényi F. László: Az érzékek purgatóriuma: Rudolf Schwarzkogler, 1940–1989. *Holmi*, 1993. szeptember, 1322–1325., 1322.

² Baksa-Soós Vera: Kényszerleszállás. Hommage á Hajas Tibor. In: Baksa-Soós Vera – Üveges Krisztina (szerk.): *Kényszerleszállás. Hajas Tibor retrospektív kiállítása (1946–1980)*. Budapest, Ludwig Múzeum, 205. Baksa-Soós szövege oldalszámozás nélkül.

³ Hajas Tiborra jelentős hatást gyakorolt Hamvas Béla *Tibeti misztériumok* (Bibliotheca, Budapest,

Noha csak részben adatolható, de bizonyosnak tekinthető, hogy Hajas Tibor ismerte a bécsi akcionisták törekvéseit. A magyar neoavantgárd azon köréhez tartozott, mely szenvedélyesen kereste a kapcsolódási pontokat a kortárs nemzetközi folyamatokkal; nehezen feltételezhető, hogy ne értesült volna egy, ha a vasfüggönyön túl is fekvő, de viszonylag közeli nagyváros meghatározó művészcsoportjáról, melynek botrányaitól egyébként zengett a nyugati sajtó. A Hajas írott műveit összegyűjtő *Szövegek*-kötetben található is néhány konkrét utalás az akcionisták művészetére, egy alkalommal név említése nélkül, de jól azonosíthatóan Günter Brusra, a másik alkalommal pedig név szerint Schwarzkoglerre.⁴ Mindegyik utalás paradigmatis: Brus esetében a testfestésről („*Selbstbemalung*”), Schwarzkogler esetében pedig a test megsebzéséről esik szó, olyasféle eszközökről, melyek mindegyik művész munkáit jellemezték.

Kérdés, hogy Hajas milyen forrásokból értesülhetett az akcionisták munkásságáról. Az egyik közvetítő Molnár Gergely irodalmár és médiaművész előadása lehetett, mely 1977. március 11-én hangzott el a Fialat Művészek Klubjában.⁵ Az előadás, noha címe szerint Hermann Nitschről szól, a bécsi akcionizmus lehetőség szerinti átfogó ismertetésére törekedett. Egyrészt feltételezhetjük, hogy Hajas részt vett ezen az előadáson, hiszen az FMK rendszeres látogatója, törzsvendége volt. Másrészt feltételezhetjük, hogy Hajas olvashatta is az előadás szövegét; valószínűtlennek tűnik, hogy egy ilyen terjedelmes dokumentáció, mint amit Molnár a bécsiekéről összeállított, ne jutott volna el egyik legközelebbi barátjához, akivel a művészetfelfogásuk is nagyon hasonló volt. Harmadrészt feltételezhetjük, hogy Hajas Tibor forgathatta is azokat a kiadványokat, melyek Molnár előadásának alapját képezték. Ez a feltételezéssor leggyengébb pontja, hiszen nem tudható, hogy Molnár Gergely milyen csatornákon keresztül ismerhette meg az előadásának alapjául szolgáló művészeti kiadványokat.⁶ Az adatok sorában említhető Hajas Tibor 1979-es *Szövegekáprázat* (korábban *Sidpa Bardo*) című írása is.⁷ E szöveg egyes fordulatai, valamint jelenetei feltűnően egyeznek azokkal az eljárásokkal, melyeket az akcionisták használtak a tér és környezet (szoba, pince, műterem, kiállítótér) destruktív átalakítására, „elmocsarasítására” („*Versumpfung*”), és amelyekkel Molnár írása is foglalkozik. Természetesen Hajas bármiféle egyéb forrásból is inspirálódhatott, de ezekről jelenleg nincs tudomásom, legfeljebb feltételezésekre tudok hagyatkozni.⁸

1944) című könyve; Schwarzkogler keleti misztikával és filozófiával foglalkozó olvasmányainak jegyzékét lásd: „Schwarzkoglers Lesestoff” (a művész könyvtára alapján összeállította Edith Adam, Sch. özvegye). In: Eva Badura-Triska – Hubert Klocker (Hg.): *Rudolf Schwarzkogler. Leben und Werk*. Klagenfurt, Ritter Verlag, 1992, 455–463.

⁴ Hajas Tibor: *Szövegek*. Budapest, 2000, Enciklopédia. Brus *Selbstbemalung*-sorozatára utal a 377. oldalon, Schwarzkoglerre a 372. oldalon.

⁵ Molnár Gergely: *Hermann Nietzsche* [sic!]. *Előadás a Fialat Művészek Klubjában*, 1977. március 11. Kézirat, az Artpool archívumában, Artpool-Beke letét; 1–44. számozott oldal.

⁶ Molnár alapvető forrása a kézirat végén olvasható jegyzet szerint a következő kiadvány volt: Peter Weibel – Valie Export (Hg.): *Wien: Bildkompendium Wiener Aktionismus und Film*. Kohlkunstverlag, Frankfurt am Main, 1970. Ezen kívül felhasználta a következőket: Wilhelm Höck: *Kunst als Suche nach Freiheit*. Köln: DuMont, 1973; *Hermann Nitsch – Action 48 Paris 1975*. Galerie Stadler, 1975; valamint a *Neues Forum* 1974. júniusi és a *Der Löwe* 1974. május 31-i számát.

⁷ Hajas Tibor: *Szövegekáprázat* (Sidpa Bardo). In: Hajas Tibor: *Szövegek*. Enciklopédia, 2000, 144–174. Első kiadása: Hajas Tibor: *Sidpa Bardo. Sznob International*, 1982, készült 500 példányban, illusztrálta Szaniszló Júlia, fedőlap Vető János fényképe alapján.

⁸ Vető János hozzám intézett levelében Maurer Dóra és Gáyor Tibor (akkor mindketten osztrák-magyar állampolgárok), valamint Beke László és Széphelyi F. György (Hajas Tibor testvére) lehetséges közvetítő szerepét említi. (E-mail, 2018. július 31.).

A Hajas és a bécsi akcionisták közötti tipológiai kapcsolat egyik láncszeme munkásságuk rituális karaktere, ebben természetesen osztoznak bármiféle akcióművészet szinte szükségyszerűen jelentkező rituális jellegével. Ugyanakkor az akcionisták, különösen Hermann Nitsch szisztematikusan hivatkozásai a Dionüszosz-kultusra közelebbről is kijelölik azokat a rituális összefüggéseket, melyekben – legalábbis Nitsch – művei megjelennek, és értelmezhetővé válnak. Ehhez két kiegészítést kell fűznünk. Egyrészt Hajas akcióművészeti törekvései elsősorban a tibeti misztériumok rituális gyakorlatait idézik, mintsem a görög (dionüszoszi) rítusokat; az utóbbira emlékeztető jegyek inkább az 1979-ben írott *Szövegképrázat* lapjain figyelhetők meg. Másrészt a Hajas törekvéseivel legjobban rokonítható Rudolf Schwarzkogler munkásságát barátja és alkotótársa, Hermann Nitsch inkább apollói jellegűnek tartotta, mintsem dionüszoszi karakterűnek.⁹ Kétségtelen, hogy Schwarzkogler és Hajas sokkal puritánabb-aszketikusabb, eszközhasználatukat tekintve precízebb alkotóknak mutatkoztak Brus, Muehl és Nitsch törekvéseihez képest, továbbá Nitsch akciói szinte mechanikus alapossággal és jól azonosíthatóan imitálják a Dionüszosz-kultusz, valamint a keresztény liturgia összetevőit: passió, megfeszítés, zene, bor, véres állatáldozat, ezzel szemben Schwarzkogler és Hajas sokkal absztraktabb rituális mintákkal dolgoztak. Utóbbiak munkáiban csekélyebb szerepet kapott a rituális folyamatban történő kollektív részesülés, a közösségi karakter is. Schwarzkogler visszavonulása a nyilvános akcióktól egyszerre fakadt végtelenen introvertált-neurotikus alkatából, illetve művészi perfekcionizmusából; Hajas esetében inkább a második szempont érvényesülhetett. A fotó mindkettejük esetében a zavartalanságot, az akcióra történő „totális koncentráció” lehetőségét biztosította.¹⁰ Munkáikban a koncepció, az akció, valamint a fotó médiuma egybeolvadtak.¹¹

Nitsch alkotásait – véres külsőségeik ellenére – erősen jellemzi a dekoratív hatásokra való törekvés, a felfokozott, látványos, szinte már „operai” gesztusrendszer. Ezzel szemben Schwarzkogler és Hajas sokkal inkább építettek az öndestrukcóra, valamint a kevésbé organikus, mint inkább technológiai-elidegenítő hatású attribútumokra: zsákvarró tű, borotvapenge, injekciós fecskendő, gumicsövek, expander, UV-lámpa, izzók, drótok, szögek, fúró, ácskapocs és hasonlók. Különbség mutatkozik az akcióban való részvétel módját illetően is. Kezdetben Nitsch maga is eljátszotta a feláldozott istenség véres szerepét (például 1. *Aktion*, 1962; 5. *Action*, 1964), a későbbiek során azonban afféle főpapi vagy ceremóniamesteri szerepkörben tűnik fel, aki kontrollál, szceníroz, rendez. Hajas Tibor az akciók középpontjába a saját testét és az ezen végrehajtott műveleteket állította, nem visszariadva az ezzel járó kiszolgáltatottságtól, olykor a fizikai kockázattól (mérgezés, fulladás, áramütés, égési sebek, ájulás, testi kollapszus) sem. Az igazi művészet önvészélyes, hangoztatta. Schwarzkogler csak első akcióján (*Hochzeit*, 1965) vállalta a szűk körű, válogatott meghívottakból álló nyilvánosságot, ráadásul második akciójától kezdve modellt

⁹ Hermann Nitsch: *rudolf schwarzkogler*. In: Eva Badura-Triska – Hubert Klocker (Hg.): *Rudolf Schwarzkogler. Leben und Werk*. Klagenfurt, Ritter Verlag, 1992, 15–17. Nitsch meglehetősen apologetikus hangvételű írása számos alkalommal megjelent és a Schwarzkogler-irodalom egyik gyakran hivatkozott alapszövegévé vált.

¹⁰ Lásd ehhez: Hubert Klocker: *Aktionen*. In: Badura-Triska – Klocker (Hg.): *Rudolf Schwarzkogler*, 61–128., 113.

¹¹ Mindkettőjük munkássága ezért összefonódott egy-egy fotóművészeivel: Hajas esetében Vető János, Schwarzkogler esetében pedig Ludwig Hoffenreich közreműködésével öltöttek végső formát a művek; utóbbiról lásd Eva Badura-Triska: *Fotografie und Fotografen im Wiener Aktionismus*. In: Eva Badura-Triska – Hubert Klocker (Hg.): *Wiener Aktionismus. Kunst und Aufbruch im Wien der 1960er-Jahre*. Wien: MUMOK, 2012, 124–135., 139.

kezdt használni, ez a modell Heinz Cibulka fotóművész volt.¹² Így Schwarzkogler legismertebb munkáin, a pénisz kasztrációját imitáló, sok félreértést és pletykát indukáló hírhedt képeken – 2. *Aktion* (1964), 3. *Aktion* (1966) – sem ő, hanem Cibulka szerepel.¹³

Schwarzkogler sok tekintetben elhatárolódott, illetve különbözött a csoporttól. „Schwarzkogler gyakran kritikusan viszonyult a mi tevékenységünkhöz, s azzal a sajátját állította szembe, melyek mindig szépek voltak, se melyeket minden esetben a forma határozott meg. Az ő világának minden expresszív megnyilvánulását egészen a szadizmusig a szépség hatotta át. Ő volt az esztéta közöttünk. Ebben a tekintetben ő volt a bécsi. Munkájában ott volt az a lázas erotikus édesség, mely egyenesen vezethető le a bécsi tradícióból, ahol az extrém közlési vágy könnyen emelkedik az erotikus kegyetlenségig, de ezt a forma ízléses eszközeivel mindig legyőzi az esztétikum. A bécsi művészet által oly gyakran idézett halál, a haláltól való félelem, és a halál utáni elbódított vágy a forma szépségével párosulva édesség és keserűség végső kicsengésében oldódik fel Schubert, Mahler, Schönberg, Schiele, Hofmannstahl, Trakl és mások művészetében”.¹⁴

Radnóti Sándor joggal állapítja meg, hogy Nitsch erősen túlkontextualizálja e felsoroláson keresztül Schwarzkogler munkásságát.¹⁵ Nagyobb probléma ennél, hogy a halál egzisztenciális fenyegetését a forma szépségével legyőző művész víziója egész egyszerűen nem illik Schwarzkogler munkáira. Radnóti arra is utal, hogy Schwarzkogler nem különbözött oly mértékben az akcionisták többségétől, mint ahogy Nitsch sugallja. Elképzelhető, hogy barátjaként, mentoraként, majd alkotótársaként Nitsch jobban érzékelte Schwarzkogler különállását, viszont nagyobb probléma, hogy Nitsch az „ízléses” művészi formát és a szépséget olyan lepelként fogja fel, mellyel a destruktív készletések és gyakorlatok mintegy „megszelídíthetők”. Számomra Schwarzkogler afféle befelé forduló, önmagán tépelődő neurotikusként tűnik fel, akit valamiképpen elnyomott és elkedvetlenített a többiek túláradó, őseréjű libidója, agresszivitása, életenergiája. Brus, Nitsch, Muehl szó szerint (is) átgázoltak az életen.¹⁶

Nitsch talán túl könnyed vagy elsietett gesztussal stilizálta Schubert, Mahler, valamint a bécsi művészeti-irodalmi modernség mesterei mellé Schwarzkogler és *csakis* Schwarzkogler törekvéseit, hiszen a századfordulós Bécs képzőművészeti törekvései a többieké is hatottak.¹⁷ De abban igaza lehetett, hogy a többiek (Nitsch, Brus, Muehl) munkáiban jelentkező véres vagy éppen vegetatív káoszhoz és orgiasztikus tobzódáshoz képest Schwarzkogler egyes műveit valóban az „apollói” átláthatóság, gondolatosság, tagoltság jellemzi, valamint az életművét átszövő kasztrációs fantáziái is – ebben a tipológiában értelmezve – inkább voltak „apollóiak”, mintsem dionüszosziak. Ugyanakkor – az akcionistákhoz képest – Hajas munkái élesebben, célratörőbben, ha tetszik, direkter fogalmazták meg és reprezentálták a töré-

¹² Hannah Stegmayr: Conceptualism and Criticism of Language within: Rudolf Schwarzkogler's Photographic Work. In: H. Stegmayr (Hg.): *Rudolf Schwarzkogler. Konzeptuelle Photographie – Conceptual Photography*. Rosenheim: Kunstverein: Rosenheim, 2002, 12–13.

¹³ Lásd Tomáš Kubart: My Body is Not a Cage. *Theatralia*, 2016/2, 166–168, 167.

¹⁴ Hermann Nitsch: *rudolf schwarzkogler*. Idézi Molnár Gergely: *Hermann Nietzsche* [sic!]. 1977, a gépirat 9–10. oldala.

¹⁵ Radnóti Sándor: Levágta-e a saját farkát Rudolf Schwarzkogler? *Holmi*, 1993/10., 1482–1489., 1486. A cikk válaszként jelent meg Földényi F. László *Az érzékek purgatóriuma* című írására.

¹⁶ E téren Otto Muehl jutott a legmesszebbre: az általa vezetett kommunában (AA-Kommune, Friedrichshof) elkövetett szexuális bűncselekményekért 1991-ben hét év börtönrre ítélték, amit le is ült. Az incidensről lásd Deréky Pál írását: Otto Muehl és a frigyes-majori kommuna tündöklése és bukása. *Hungarológiai Közlemények* (Újvidék) 2002/1., 7–24.

¹⁷ Ehhez lásd: Hubert Klocker: Vienna: Mirroring and Transgression. In: uő.: *Rite of Passage. The Early Years of Vienna Actionism (1960–1966)*. New York: Snoeck – Hauser&Wirth, 2014, 7–12.; valamint Eva Badura-Triska (Ed.): *Body, Psyche and Taboo. Vienna Actionism and Early Vienna Modernism*. Köln: Walter König, 2016.

keny pillanat és az örökkévalóság határvonalán egyensúlyozó művész egzisztenciális pozícióját. Ennek betetőzéseként olvasható a *Szövegképrázat* erősen transzgresszív, a kék, a pusztítás, a kegyetlenkedés képeit halmozó szövegfolyama, mely egyfelől jelentős kísérlet, másfelől joggal nevezhető (Turai Tamás szavaival) „sokatmondó kudarcnak”. Noha Hajas roppant töménységű írásában a legkülönfélébb (mediális, vallási, ellenkulturális, szexuálpatológiai stb.) képzetkörök torlódnak egymásra, sorain áttör az eleven élet lüktetését a pusztítás, a dezintegráció, a kegyetlenkedés jeleneteivel ünneplő dionüszoszi rítus agresszív jelenvalósága. A *Szövegképrázat* szerzteágazó utalásrendszere mintegy integrálja Nitsch „dionüszoszi” és Schwarzkogler „apollói” törekvéseit. Nehezen összefoglalható története egy „műalkotásként megtervezett és lebonyolított szerelem” (Hajas Tibor szavait idézve) egyes szakaszaival foglalkozik, melyben a perverz szexualitás, a rituális kegyetlenkedés, a szadisztikus tombolás, az undorkeltés anyagi-testi képei fonódnak egymásba. Ugyanakkor a szöveget átszövik Hajas filozófiai reflexiói is; Turai Tamás joggal nevezte a „szó filozófiai értelmében is szadista” szövegnek.¹⁸

Schwarzkogler „különállásának” főbb okai és jelei (túl azon, hogy korai halála olyan mítoszt szőtt köré, mely önmagában is elkülönítette a többiektől) a következők. Művészetének az akcionisták zöméhez képest tagoltabb, esztétizáltabb, gondolatibb, úgymond: „apollóibb” volta. Akcióinak kortársművészeti kiindulópontja-háttere nem az informel és a gesztusfestészet, hanem a konceptualizmus volt.¹⁹ Akciói (a legelsőit kivéve) nem nyilvánosak: gondosan megtervezett és végigfényképezett műveletsorok, melyek végül képzőművészeti fotómunkákban (tablók, montázsok, sorozatok) kaptak végleges formát.

A Schwarzkogler munkáit az akcionisták többségétől elkülönítő karakterjegyek érdekes módon Hajas törekvéseit is jellemzik. Amennyiben Hajas akcióit összevetjük az akcionisták munkásságával, akkor a budapesti művész esetében is azt láthatjuk, akciói szikárabbak, befelé fordultabbak, valami módon „szűkösebbek” Nitsch, Brus, Muehl anyagi-érzéki tombolásához képest, valamint sokkal kevésbé organikusak. Így például Hajas akcióiban soha nem szerepelt étel, ezzel szemben a gyümölcs, a liszt, a hús, a méz, a tej, a tojás használata – és a táplálkozás rítusai általában – az akcionizmus egyik védjegye volt. Hajas legfeljebb festék ivására vetemedett, de, ha jól meggondoljuk, ezzel összekötött „hányásperformansa” önmagában elborzasztóbb, mint az akcionisták munkáinak többsége. Hajas Tibor is a konceptuális művészet felől közelített az akció irányába, hozzátevé, hogy Hajasnak volt jól körülhatárolható és adatolható konceptualista korszaka, Schwarzkoglernek pedig nem volt. Hajas ugyancsak eltávolodott-elidegenedett a közönség jelenlétében végzett akcióktól, műtermi performanszait Vető János fényképezte, és közösen, de Hajas irányításával véglegesítették az akciókat megtestesítő fotómunkákat. „Hajas és Vető közös munkájában egyértelműen Hajas játszotta a döntő szerepet, ő koncipálta és rendezte meg a jeleneteket, ő installálta és festette meg a hátteret [...] ő jelölte ki nagytításra a filmkockákat, ő állította össze a tablókat”.²⁰ Schwarzkogler és Hajas fotótörténeti recepciója és „filológiája” is hasonló: a korpusz, mely képviseli törekvéseiket, egyrészt az akciókat véglegesítő-kanonizáló, a művész által autorizált tablók, másrészt a fennmaradt összes felvétel (immár nagyrészt ugyancsak publikált anyag) erőterében helyezkedik el.²¹

¹⁸ Turai Tamás: Szidpa Bardo. *Nappali Ház*, 1991, 1–2., 103–109., 103.

¹⁹ Lásd: H. Stegmayer: *Conceptualism...*, 12–14.

²⁰ Beke László: Húsfestmény, Képkorbácsolás, Felületkínzás. In: *Képkorbácsolás. Hajas Tibor Vető Jánossal készített fotómunkái*. Szerk. Beke László. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 2004, 6–7, 7.

²¹ Ugyanakkor Hajas egyes fotómunkáit napjainkig nem publikálták: „Ugyanígy nem közöltünk [...] olyan képeket, [...] amelyek személyiségi jogokat, emberi érzelmeket sértenének” – írta Beke László a *Képkorbácsolás* kötet előszavában (Beke, i. m., 7.).

Most lássuk a bécsi akcionizmus, és ezen belül, de nem kizárólagosan a Schwarzkogler-Hajas párhuzam kapcsán említhető *tematikus* egységeket. Az első a testfestés: a testtel festés és a test befestésének jelentősége. A második a „művészietlen” anyagok és kellékek használata. A harmadik a sminkelés problémája. A negyedik a test befolyálása, megkötözése, kifeszítése. Végül, ötödik szempontként a boncolás, a felsebzés, a csonkítás, a kaszt-ráció sajátos „szemiotikája”. Mindezek átfedésben vannak egymással, hiszen például a test befolyálása maga is valamiféle maszkot alkothat; a megkötözés és a test megsebzése pedig egyaránt része az orvosi (sebészeti és elmeorvosi), valamint a szadomazochista szexuális praxisoknak. Az egészet egybefogja az akcióművészet egyik alapvető problémája: az emberi test felett gyakorolt hatalom és kontroll kérdése. Részletesebben:

(1) A testfestés és testtel festés meghatározó eleme Schwarzkogler korai munkáinak, így például első akciójának, az *Esküvőnek* (*Hochzeit*, 1965). Schwarzkogler itt (e tekintetben) egyértelműen Yves Klein hatása alatt állt, ezt bizonyítja az akcióhoz használt kék színű festék is. Günter Brus *Selbstbemalung* koncepcióját Hajas bizonyíthatóan ismerte, ez a testfestés akciókat illetően talán mélyebben is hatott rá, mint Schwarzkogler hasonló törekvései. Testfestésnek tekinthetjük a testnek vérrel, tojással, mindenféle kevert mocsokkal történő bevonódását is, ami az akciók során többnyire szükségszerűen végbement. A test befestése, ily módon történő stilizálása, felfokozása, illetve lealacsonyítása a bécsi akcionizmus jellemző eszköze; úgy is, mint tudatos testfestés, úgy is, mint az akciókhoz használt szerves anyagokkal történő spontán összemázolóadás. Funkciói számosak, a festés és a táblakép expanziójától („informel”) a testi gesztusok rögzítésén át („tasizmus”) az anyagi-biológiai princípiumban történő őselmélyszerű feloldódásig („Materialaktionen”). A testfestés jelentőségét illetően Hajas kapcsán legegyszerűbb egyik leghíresebb munkájára, a *Húsfestményre* utalni.²² Kétségtelen, hogy Hajas művének más a szekvenciális és narratív elrendezettsége, mint mondjuk az *Esküvőé*, de a tematikus, illetve technikai hasonlóság nyilvánvaló. Horányi Attila igen minuciózus elemzése a *Húsfestmény* kapcsán utal Jackson Pollock törekvéseire, Yves Klein testfestéses akcióira, Muehl anyagakcióira, Günter Brus *Selbstbemalung* című akciója alatt elhíresült munkáira; fogalmi szempontból pedig a gesztusok tárgyasulására, a test szabad átalakíthatóságának problémájára, valamint a test festékké, ecsetté, vászonná változtatásának kérdésére.²³

(2) A „művészietlen” anyagok és kellékek problémáját három részkérdésre szeretném bontani. Az egyik a hétköznapi tárgyak (szerszámok, evőeszközök, ruhadarabok, bútorok stb.) felhasználása – ez a törekvés már a történeti avantgárdot is jellemezte. A másik a provokatív, fenyegető karakterükkel különösen szubverzív vagy destruktív hatást keltő tárgyak és eszközök használata (kés, borotva, borotvapenge, balta, ácskapocs, szögek, tűk, sebészkeellékek). A harmadik az informel törekvésekhez, az anyagakciók problémájához kapcsolódik: ez az építőanyagokból, élelmiszerekből, szerves anyagokból, állati vérből, belsőségekből, ürülekéből összegyűrt televényyszerű massza, mely részben közege, részben kelléke, részben eredménye volt akcióiknak; különösen, de nem kizárólagosan Otto Muehl esetében. „Levágott nemiszervek, vérző fülek, szeméremajkák tojással és vajaskenyérpapírral, minden összekeverve, semmiféle összefüggés, ami az embereket gondolkodásra készíthetné. Mellbimbók margarinnal, belek a beprésett levegőtől felpuffadva és szétrepesztve, trágyaünnepet tartani bűzből és váladékból, nemi szőrzetet vaní-

²² Lásd: Hajas Tibor: *Húsfestmény* (1978). In: *Képkorbácsolás*, 10–45. Hajas e művét elemzi, valamint az akcionisták törekvéseivel is párhuzamba állítja Horányi Attila: Vera ikon (Hajas Tibor: *Húsfestmény* III.). *Nappali Ház*, 1991/1–2., 96–102.

²³ Horányi Attila: i. m., 99. skk.

liapudingban elkeverni, kiöklendezni és újramegenni, összekeverni, feloldani egymásban és megfordítani a dolgokat, hogy ez által a valóság közvetlenül legyen bemutatva”.²⁴

Igen valószínű, hogy a „valóság” efféle direkt keretezése és megközelítése lehetett az, amelyhez képest értelmezői Schwarzkogler munkáit hűvösnek, konceptuálisnak, minimalistának, perfekcionistaának láthatták. A televényszerű, mocsárszerű, olykor kifejezetten gusztustalan anyagok expanziója nem annyira Hajas vizuális munkáit, hanem a *Szövegképrázat* egyes bekezdéseit határozza meg. A *Szövegképrázat* sok tekintetben a Muehl és a Brus-féle akciók verbális alkalmazása, újrafogalmazása, kiterjesztése az irodalmi szöveg közegére. „Szivárogj először, aztán ömöljön a véred, verejtéked, könnyed, a váladékod, a vizeleted, az ürüléked; kenj össze, mosdass meg, árássz el, fullassz magadba, süllyessz el, mélyen a felszíned alá, a medredbe, az iszapodba”.²⁵ Néhány kifejezése, frázisa („iszap”, „mocsár”, „elmocsarasítás”) közvetlenül utal az akcionista hatására, ez esetben leginkább Otto Muehl munkáira. A forrás talán Molnár Gergely előadása lehetett, mely idézi Muehl néhány ide illő megállapítását: „Otto Muehl programja: A terület elmocsarasítása, tárgyak széttörése a felületen, a felszín megkorbácsolása, bekerülök a felület alá, BELÜLRE”. Pár sorral lejjebb: „Egy női test meggyalázása és elmocsarasítása, a mocsár, ember, rongy, kenyér és cement művészi egysége”.²⁶

A teljesen heterogén, egymással gyakran inkompatibilis anyagok vegyítése jellegzetes része volt Muehl akcióinak; például: *Materialaktion Nr. 1. Versumpfung eines weiblichen Körpers – Versumpfung einer Venus* (1963).²⁷ Az elmocsarasítás kifejezés Hajas *Szövegképrázat*ában is felbukkan: „Néhány lelki gyakorlat a jelenlegi fázisból, a környezet elmocsarasítása”.²⁸ Feltételezhetjük, hogy e kifejezés vagy Molnár Gergely előadásából, vagy Muehl szóban forgó műveinek tényleges ismeretéből került át a *Szövegképrázat*ba. Elképzelhető, hogy Hajas tisztában volt azzal is, hogy Muehl e munkái és szövegei a *Le Marais* (A Mocsár) című brosúrában jelentek meg első alkalommal.²⁹ A „terület elmocsarasítása” fordulat általában véve kapcsolódik a Muehl anyagakcióiban szerepet játszó, gyümölcsökből, vérből, cementből, rongyokból, belsőeségekből álló televényszerű masszához, valamint az abban való, olykor kissé gyermeketegnek ható pancsoláshoz-dagonyvázásához. Az efféle infantilis megnyilvánulások Schwarzkoglerre vagy Hajasra nem voltak jellemzők; utóbbit illetően meg kell jegyeznünk, hogy ami akcióit egyébként is teljesen elválasztja a bécsiek többségétől, az a teljesen humortalan tetsző, semmiféle engedelményt nem ismerő komolyság.

A *Szövegképrázat* azon részlete, melyben a „terület elmocsarasítása” kifejezés felbukkan, a környezetnek a spermiummal történő hiperbolikus léptékű benedvesítésével-átítatásával foglalkozik.³⁰ Ugyanakkor Hajas írásának az a törekvése, hogy a testi-tárgyi reáliákat (testrészek, ágynemű, ürülék, állati tetemek), a halmazállapotokat és érzetminőségeket (testnedvek, bűz, kigőzölgés) valamiféle mocsárszerűen terpeszkedő, amorf közegként ábrázolja, szintén kapcsolódik az elmocsarasítás képzetköréhez, valamint erősen emlékeztet

²⁴ Idézi Molnár Gergely: *Hermann Nietzsche*, a gépirat 21. oldala. Az eredeti szöveget közli P. Weibel – V. Export: *Wien: Bildkompendium*, 305. oldal.

²⁵ Hajas Tibor: *Szövegképrázat*, 153.

²⁶ Idézi Molnár Gergely: *Hermann Nietzsche*, a gépirat első oldala.

²⁷ De utalhatunk Muehl további, az „elmocsarasítással” foglalkozó műveire is: Otto Muehl: *Materialaktion Nr. 2. Versumpfung Nr. 2*, 1963; uő: *Klarsichtverpackung – Versumpfung in einer Truhe – Panierung eines weiblichen Gesäßes – Wälzen im Schlamm*, 1964.

²⁸ Hajas Tibor: *Szövegek*, 161. Ehhez lásd még: „Napokig nem elhagyni a szobát, vizelet, ürülék felhalmozódása, szellőzetlenség stb. A terület elmocsarasítása” (Hajas: *Szövegek*, 379).

²⁹ A kiadvány, mely Brus, Muehl, Nitsch és Schwarzkogler közös kiállításához (Bécs, Galerie Junge Generation, 1965. július 6.) kapcsolódott, először nevezte a csoportot bécsi akcionistaknak („Wiener Aktionsgruppe”); lásd Badura-Triska – Klocker: *Rudolf Schwarzkogler*, 73.

³⁰ Hajas: *Szövegképrázat*, 161–162.

tet mind általában az akcionistaák anyagkezelésére, mind Muehl fent idézett, levágott nemi szervekről és egyéb testrészekről, trágyszagról, váladékokról fantáziáló soraira.

(3) Jellemzően közös jegye Schwarzkogler és Hajas törekvéseinek – vagy műveik egy metszetének – a sminkhez, továbbá a fej, az arc maszkyszerű elszigeteléséhez-eltakarásához való vonzódás. A smink (akárcsak a Hajas és Schwarzkogler által egyaránt kedvelt gézzel bepólyált arc) egyrészt az álarcviselés egyik változataként is értelmezhető, másrészt pedig – a kozmetikai-szépészeti gyakorlatok és diskurzusok részeként – a külsődlegesség, a mesterkélttség, a megalkotottság problémaköréhez kapcsolja a művészt és programját, akkor is, ha műveit, a végeredményt a szó hétköznapi értelmében véve esetleg nem is tekintjük esztétikusnak.

Nitsch így jellemezte barátja törekvéseit: „Akkoriban gyakran használta fel a kozmetikát. A gyerekarckok kisminkelése egyértelműen a transzvesztita perverzció felé hajlott. Épp így az egész klinikai, éter és kloroformszagú steril atmoszféra erőteljes szadomazochista jelentéssel bírt, s a kasztráció felé mutatott”.³¹ Schwarzkogler 4. *Aktion* című 1965-ös munkáján a modell (ismét Heinz Cibulka) kisminkelt arca egyszerre idézi fel egy clown, egy halotti maszk, illetve egy transzvesztita képét-vízióját. Hajas *Sminkvázlatok* című 1979-es tablója ezzel szemben a rá jellemző, fekete-fehér kontraszthatásokon, részben maszkot idéző fogásokon, részben a test, a felület, a kép roncsolására utaló műveleteken alapszik.³² „A *Sminkpróbák* és a *Sminkvázlatok* (1979) [utóbbi helyesen: *Sminkvázlatok* – H. J.] képein az arc és a test átfestésével, átmaszkírozásával – kvázi lerombolásával – az öndestrukción szimbolikájának újabb rétegével találkozunk. Hajas az átalakító műveleteket a valóságos testen, majd az elkészült fénykép felületén is elvégezte, míg a különféle kép/arc rétegekből eljut a végső maszkig. A művelet rituáléja ismét összetett: egyrészt az arc és a test beolvasztása a képbe, másrészt a fizikai test, a jól ismert küllem lebontásának szándéka nyilvánvaló” – írta Szűcs Károly.³³

A *Sminkvázlatok*at illetően nemcsak a *Felületkínzás* roncsolt képfelületeit idéző jegyek lényegesek, hanem a címadás is. A smink/sminkelés képzetköre ugyanis nem csupán az arc (akár szépészeti, akár rituális célú) átalakításához kapcsolódik, hanem a szexuális kétértelműség problémájához is, erre Hermann Nitsch fent idézett sorai is utalnak. A smink egyszerre korrekció, transzformáció és arcrombolás. Jól illeszkedik abba a „*campy*”, a külsődlegességet, látszólagoságot, felszínességet érzékeltető sajátos beszédrendbe (smink, divat, manöken, reklám, popkultúra, a *glam* rockzene talmi csillogása), mely Hajas egész pályáját meghatározta, paradox egységet alkotva a metafizikai-spirituális modellekhez való vonzódásával. A sminkelés ugyanakkor egy összefüggő esztétikai-kozmetikai szimbolikus rend része. Jellemzően a rögzített identitásokat aláásó-felforgató eszköz, mind a neoavantgárdban, mind a (vele nemritkán érintkező) populáris kultúrában. Célja lehet a rituális maszk felhordása, a camp szexuális kétértelműsége, különféle *queer*-jellegű dekoratív hatások elérése.³⁴ Fontos szerepe van a sminknek a *glam* rockzene műfajában; David Bowie, Brian Ferry, Alice Cooper, Lou Reed zenéje és extravagáns imázsa Hajas Tibor műveire, írásaira is hatott.

A smink és a maszk használata és diskurzusba helyezése Hajas esetében egyszerre kapcsolódik az identitásharc/identitásjáték és a halálosság problémájához. „Nagyszerű, nagyszerű elidegenedés! Most már akár sírhatok is, mint egy színész; a maszk meg is határoz, fel is szabadít, önpornográfia. A kendőzés alatt saját kísértetem vagyok; a kendőzés

³¹ Idézi Molnár Gergely: *Hermann Nietzsche*, a gépirat 8. oldalán. Vö. H. Nitsch: rudolf schwarzkogler, 15–17., 16.

³² Hajas Tibor: *Sminkvázlatok/Sminkpróbák* (1979). In: *Képkorbácsolás*, 118–127.

³³ Szűcs Károly: Test és kép. Hajas Tibor kiállítása. *Balkon*, 2005/6., 11–17.

³⁴ A smink, illetve a maszk provokatív használatát illetően a kölni Jürgen Klauke, az osztrákok közül az akcionistaákhöz közel álló Arnulf Rainer munkáit is említhetjük. Valamennyien (az akcionistaákat is beleértve) a korszak jellegzetes botrányművészeinek számítottak (lásd: Heinz Peter Schwerfel: *Kunstskandale*. Köln: DuMont, 2000, 40–64).

saját árnyékom; egymás tükrébe meredünk, az ismerkedés & a búcsúzás alternatíva nélküli egyidejűségében”.³⁵

(4) Mind Schwarzkogler, mind Hajas Tibor esetében igen meghatározó az arc – illetve az egész test – bekötözéséhez, befolyálásához való vonzódás.³⁶ Ebben ugyancsak egyszerre figyelhetők meg rituális, szexuálpatológiai, illetve orvosi alkotóelemek. Rituális annyiban, hogy az elfedett arc és test (hasonlóan a maszk viseléséhez) eloldódik a személyi individualitásától, az egyedi-szinguláris karakterjegyeitől megfosztott létezés kifejezőjévé vagy hordozójává válik. Hasonlóan a rituális kontextust erősíti az a körülmény – mint erre Kerényi Károly is felhívta a figyelmet –, hogy a fej eltakarása általános az áldozati állat vagy személy esetében, és így önmagában is a „halálosság”, a halállal való kapcsolat szimbolikus jelölője-kifejezője.³⁷ Adalék ehhez, hogy Hajas a befolyált arcot és testet több alkalommal gubónak nevezi; a „gubó” képzetköre pedig egyértelműen utal a bábból kikelő rovar, illetve a koporsóba zárt test átváltozására is. De a test bekötözése-megkötözése a szado-mazochista szexuális praxis része is, ennek jelentősége az akcionisták, így Schwarzkogler, illetve (és még inkább) Hajas Tibor esetében igen nagy.³⁸ De a bandázst illetően nemcsak a konkrét szimbolikus elemeknek (orvoslás, mumifikálás, szexuális alávettség és dominancia) van jelentőségük, hanem a test pusztá lefokozásának is; ez tetten érhető mind Schwarzkogler, mind Hajas azon munkáiban, ahol a bekötözött test különféle groteszk-kifacsart pózokban tűnik fel, leginkább a pompeji halottakról készített öntvények halálba merevült, riasztóan bizarr testformáira emlékeztetve.³⁹ Mindent összevetve művészetüknek ez a vetülete a halál és a szexualitás szimbolikus összefonódását hangsúlyozza, mely egyrészt alapvető archaikus rituális-vallási tapasztalat, másrészt alapélménye a századfordulós bécsi modernségnek, melynek e vonatkozása az egész bécsi akcionizmusra nagy hatást gyakorolt.

(5) Mind Schwarzkogler, mind Hajas esetében feltűnő az orvoslással, sebészettel, elmeorvósággal, egészségüggyel kapcsolatos tárgyak és referenciák használata; ezek részben a test felnyitásával, a belsőségek megmutatásával, illetve a test felsebzésével kapcsolatban kapnak szerepet. Otto Muehl és Schwarzkogler *sanitäre kunst* című közös akciótervének leírásában orvosi köpeny, gumislag, köpöcsésze, vöröskereszt, agyműtét, gynoműtét, húscsafatok szerepelnek.⁴⁰ A felület (testfelület, bőrfelület) alá történő behatolás műveletét jellegzetes részét alkotják Hajas sebészetről, boncolásról, kínzásról, szexuális agresszióról történő képzelgéseinek, akár a munkáihoz készített töredékes feljegyzéseit, akár a *Szövegvázlat* egyes részleteit tekintjük. „A környezet minél fehérebb legyen, minél kopárabb; csupasz fehér falak, fehér lepedők, műtőasztal, géz, tampon, csillogó orvosi műszerek; szikék, csipeszek, ollók, tűk, fecskendők, méhszájtágítók, zománcátlak, vatta. fehér maszkot kötünk, gumikesztyűt húzunk [...] egymáshoz látunk” – írta Hajas.⁴¹

³⁵ Hajas Tibor: *Szövegek*, 364, vö. 397.

³⁶ Schwarzkogler munkái közül: befolyált fej, injekciós tű, zsinór: 2. *Aktion* (1965); befolyált fej, a pályán lévő részből zsinór tekeredik elő: 2. *Aktion* (1965); hasonló jelenet: 3. *Aktion* (1965). A képeket közli: Hubert Klocker: *Aktionen*. In: Badura-Triska – Klocker: *Rudolf Schwarzkogler*, 61–128. Hajasnál befolyált fej, zsákvarró tű, zsinór: *Chöd*, 1979; *Tumo I–II*. 1979.

³⁷ Kerényi Károly: *Gondolatok Dionysosról*. In: uő.: *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Magvető, Budapest, 1984, 181–204., 89.

³⁸ A megkötözés és csigára húzás jelenetei ismétlődnek Hajas *Aktionsraum – Képkorbácsolás* (1978) sorozatában, mely már német címével is a bécsi akcionistákra emlékeztet (In: *Képkorbácsolás*, 80–95).

³⁹ Lásd Hajas Tibor: *Chöd*, I–III. (In: *Képkorbácsolás*, 180–190); valamint Rudolf Schwarzkogler: 6. *Aktion* (1966); utóbbihoz lásd: Badura-Triska – Klocker: *Rudolf Schwarzkogler*, 226–238.

⁴⁰ A „*mühl-schwarzkogler: sanitäre kunst*” feliratú vázlatot közli: Hubert Klocker: *Biographie*. In: Badura-Triska – Klocker: *Rudolf Schwarzkogler*, 19–28., 21.

⁴¹ Hajas Tibor: *Szövegvázlat*, 163–164. Egyébként a Hajas Tibor összegyűjtött írásait közreadó kötetben *Kartonokon lévő töredékes szövegek* cím alatt kiadott anyagban orvosi, sebészeti, patológiai utalások, reáliák, motívumok tömkelege szerepel (Hajas: *Szövegek*, 359–381.).

Mind Schwarzkogler, mind Hajas esetében érzékelhető a törekvés arra, hogy e tárgyakat afféle szembeűnően „művészietlen”, ily módon is provokatív hatású eszközök gyanánt integrálják munkáikba. De lényegesebb ennél a sebészetnek és a boncolásnak episztemológiai metaforaként történő alkalmazása, továbbá ezek szoros kapcsolata egyrészt a S/M szexualitás, másrészt a horror reprezentációs technikáival.⁴² Nem felejtethjük el, hogy az orvosi-pszichiátriai beszédrend, illetve praxis sajátos uralmi technika is egyúttal: a normális és a deviáns testek, mentalitások, cselekvések szétválasztásának, illetve az erre vonatkozó politikai, jogi, vallási normák érvényesítésének hatékony eszköze.⁴³ Ebből következően a kasztráció, a sterilizálás vagy például az agyműtét nemcsak orvosi, hanem hatalomtechnikai művelet. Otto Muehl *Materialaktion* Nr. 26: *Gehirnoperation* (1965) című művében a fúrógéppel és kézi furdanccsal végrehajtott vadállati „agyműtét” nem pusztán abszurd és elborzasztó mivoltán keresztül fejt ki hatását, hanem azért is, mert mind orvosi díszletezésének, mind magának a brutális műveletnek köszönhetően utal a homloklebeny kasztrációjára, mely fontos szimbolikus szerepet játszik azokban a gyakorlatokban és beszédrendekben, melyek az agysebészet, valamint a pszichiátria büntető-fegyelmező célzatu funkcióit valósítják meg, illetve bírálják.⁴⁴

Hajas Tibor munkáin nagyon hasonló „orvosi-sebészeti” díszletezéssel és cselekvéserpertoárral találkozzunk. Ezek funkciója ugyancsak a testmódosítás, a szexualitás, a kegyetlenkedés, valamint a megismerés képeinek műveleteinek egybeolvasztása. „Nedves gézlap, papír zsebkendő; kitakarások / fehér háttérben fehér fedőfesték / térdhajlatba szorított nyak, az objektív felé / szaladó drótok, expander; csipesz vattával, tamponozás, széthúzott seb? [...] Nyitott borotva a felületre fektetve; műszerek; / hősugárzó?” Valamint: „a te jeledre – sikoltásodra – vágok a borotvával a húsomba/”.⁴⁵ Feltételezhető, hogy azokban a jegyzetekben, melyekben Hajas nyitott borotváról, selyempapírba csomagolt borotváról, húsba vágó borotváról fantáziál, Schwarzkogler hatása is érvényesült, függetlenül attól, hogy Hajas bizonyára borotvakésre gondolt itt, míg Schwarzkogler borotvapengéket használt hírhedt munkáiban. E tárgyak és praxisok mindkettejüknél olyan diskurzus részei, melynek elemei és jelentései az orvosi csonkítás (amputáció) és az öncsonkítás, a kasztrációs félelmek és a sebészeti-körboncnoki behatolás, a művészi kifejezés és a biológiai megismerés pólusainak erőterében fejtik ki hatásukat.

4.

Hajas és a bécsi akcionistaák kapcsolata tehát sokféleképpen vizsgálható-értelmezhető: a filológia, a komparatiztika, a hatás- és recepciótörténet szempontjából. A pusztá hatástörténetnél persze sokkal lényegesebb, hogy Hajasnak az inspirációk sokféleségéből miféle új minőséget sikerült létrehoznia. Elemzésem erre csak részleges választ adhatott. Hajas munkáinak *egyedi jelentőségével* számos kitűnő elemzés foglalkozik; a jegyzetapparátust most már nem

⁴² Ehhez lásd Nemes Z. Márió írását: A kínzás mint képalkotás. In: uő.: *A preparáció jegyében*. JAK – Prae.hu, Budapest, 2014, 67–88.

⁴³ Michel Foucault számos könyve foglalkozik ezzel. Példaként: *A rendellenesek*. Ford. Berkovics Balázs. Budapest – Szeged: L' Harmattan – SZTE BTK, 2014, 122. skk.

⁴⁴ Centauri *Jégvágója* (maga a cím is a műtéthez használt eszköz nevéből származik) pontosan leírja az operáció folyamatát és következményeit (Magvető, 2013, 25. skk.). Az eljárás amerikai népszerűsítője (W. Freeman) mintegy 3000 ilyen műtétet hajtott végre, gyakran embertelen körülmények között. A lobotómia büntető pszichiátriai használatát hírhedtté tette Ken Kesey regénye (magyarul: *Száll a kakukk fészkére*, 1962), de foglalkozik ezzel a Netflix csatorna *American Horror Story* című sorozatának egyik évada („Asylum”) is.

⁴⁵ Hajas Tibor: *Szövegek*, 371–372.

szaporítva csak utalok – többek között – Dékei Krisztina, Beke László, Földényi F. László, Müllner András, Nemes Z. Márió, Farkas Zsolt, Kappanyos András írásaira.

Kérdéses marad, hogy a fentiekben vizsgált adatok és problémák Hajas megkésettiségeire, netán epigonizmusára utalnak-e, vagy ellenkezőleg, korszerűségére. Mindenesetre a budapesti művész tíz-tizenöt éves kérésben volt az 1969-ben elhunyt, de valójában 1967-től mind passzívabb, depressziójával küzdő Schwarzkoglerhez viszonyítva. De a megkésettiség, netán az epigonizmus kérdésével elsősorban abban az esetben szükséges foglalkoznunk, ha a neoavantgárd művészet történetét csupán kreatív alkotói eljárások felfedezésének sorozataként képzeljük el, és arra helyezzük a hangsúlyt, hogy az eszköztárhoz egyes innovatív eljárásait ki fedezte fel, ki használta „első alkalommal”, kié a copyright, és kik csupán a másolói ezen eljárásoknak. A kulturális funkciók figyelembevétele, illetve a nemzetközi minták átértelmezései ugyanakkor arra hívják fel a figyelmet, hogy a „lépéstartás!” tornatanári retorikája (Szilasi László eredetileg más összefüggésben használt szavaival élve) nem feltétlenül vagy nem mindig a legtermékenyebb kiindulópont a magyar neoavantgárd történetének kutatását illetően.

NEM ÖL, NEM ÖLEL

Szexualitás, erőszak és identitás Iszaak Babel műveiben

A *Lovashadsereg* olvasóiként sokszor átgondolt, művesen csiszolt szövegeket olvasunk, melyekben a tudatosan megkonstruált elbeszélő, szerzői alteregó szintetizálja az alkotó megélt és reflektált tapasztalatait. Az elbeszélő főhős alapvető karakterjegyei: csodálat, vonzalom a kozákok ösztönös, állatias férfiassága iránt, vágy az azonosulásra, ám képtelenség az emberülésre, nemi erőszakra. A csodálattal szemben áll a néma idegenkedés, sőt viszolygás brutalitásuktól, amit az ideológiai/hazafias hűség ellensúlyoz, mert a közös cél, a szovjethatalom érdeke összeköti őket. A Babel-alteregó egyenlőségelvű, összeméri identitást képvisel, mely meghaladja a konfliktusokat gerjesztő partikularitásokat, egy-szersmind férfivá, felnőtté válni igyekszik, miközben fel-feltámadó, nosztalgikus zsigeri vonzalmat érez a tradicionális közösség bensőséges melege, a gyermekkor iránt. Akárha képzeletbeli, ideologikus-tudatos-reprezentatív apai és ösztönös-befogadó-zsigeri anyai identitások versengenének egymással.¹ Ám, mint a *Rabbi* (magyarul: tanító) című elbeszélésből tudjuk: „Az anya emléke táplálja bennünk a részvétet, akár az óceán, a végzetlen óceán táplálja a világmindenséget átszelő folyókat”.²

Babel egyik hőiséhez, a festő *Pan Apolek*hez hasonlóan, aki esendő parasztfigurákból fest szentképet, maga is a forradalom „evangélistájává” lesz: hétköznapi alakokból, durva férfiakból, prostituálódó nőkből és bizonytalan zsidókból fest szentképeket – messianisztikus reményében talán a remélt utolsó háború „örömhírét”. Hetényi Zsuzsa elemzésében³ összesen tizenkét főalakot láttat – tíz kozákot, Gedálit és *A rabbi fiát*: Ilja Braclavszkijt –, akiket a novellákból vett bibliai utalásokkal az evangéliumok tizenkét apostolával állít párhuzamba, Pan Apoleket pedig magával Babellel, aki a forradalom szentképeit festi. Amint a festő Apolek a falubeli parasztok arcát kölcsönzi az apostoloknak – akik megtérésük előtt esendő bűnösök voltak –, úgy Babel, illetve a narrátor – aki fogadalmat tesz, hogy Apolek példáját fogja követni – orosz, kozák és zsidó harcostársait teszi meg a forradalom evangélistáivá.

Az új rend és „örömhír” karddal és puskával érkező, brutális hírhozó, s a két zsidó szereplő – közülük Gedáli inkább elszenvedője a *Lovashadsereg* hozta új rendnek – vallásokon és etnikumokon átvélő új embernépet képező univerzalizmus hitét képviselik az elemzés szerint. Babel vérben, mocskokban ábrázolja őket, amint az új világért harcolnak, illetve Gedáli elfogadja azt.

Irodalmi jelentőségét, moralitását a babeli mű mégis inkább abban leli, hogy miközben a születő Szovjet-Oroszország *Lovashadseregének* hétköznapijait és alakjait örökíti meg történeteiben, velük való azonosulásának odisszeáját írja meg, azonközben – s ez

¹ Lionel Trilling: Iszaak Babel. In: *Jewish American Literature: a Norton Anthology*, W. W. Norton & Company, New York, 642., illetve az ideologikus (apai) és a költői (anyai) nyelv ellentmondásáról Allen Grossman: *Summa Lyrica*. In: *The Sighted Singer*, The John Hopkins University Press, 1992, 357.

² Babel elbeszéléseit az *Iszaak Babel művei*, Európa Könyvkiadó, 1986, illetve egy korábbi kiadás: <http://mek.oszk.hu/03700/03773/03773.htm> alapján idézem.

³ Hetényi Zsuzsa: *Csillagosok – keresztesek. Mítosz és messianizmus Babel Lovashadseregében*, Tankönyvkiadó, 1992, 64.

már *Naplójából* is világos – nem számolja fel zsidó identitását sem, így e kettős vonzás sokféle ellentmondástól terhes erőterében képződik az oeuvre. Az elbeszélésekben is viszszatérően reflektál a harctéri területek zsidó lakosságának élményeire, illetve a főhős zsidóságára, összeegyeztetni igyekszik forradalmár mivoltával, új minőséget próbál teremteni, de végig nyitva marad a kérdés: milyen eredményeket hoz e kísérlet. Ami bizonyos: a főhős zsidóságának tudata elmélyül a ciklus végére.

A *Gedáli*ban szinte megkettőzi magát a narrátor, és saját kétségeit, vívódásait személyesíti meg az új renddel kapcsolatban: „A bolt olyan, akár egy nyílt eszű koravén, gőgös kislíú, egy leendő botanikaprofesszor doboza”. Mintha a szerző ifjúi önarcképét ábrázolná e mondatban. Fájdalmas hiányérzettel indul az elbeszélés: „Szombat előestéjén az emlékek sűrű bánata kínoz [...] Oh, gyermekkorom enyésző talmudjai! Oh, emlékek sűrű bánata! Íme, itt van előttem a piac, itt van előttem a piac halála. A bőség zsíros szellemét megölték.” Ez még nem Gedáli, ez a narrátor hangja, de lejtése egybevág Gedáliéval. Minden halott: a pillangók, a virágok, és minden az ellentmondásoké, akár az elbeszélő tudatában: „elringat az enyészet könnyed illata”. A pusztulásért aligha csupán az ellenségé a felelősség. Olyan erős érveket, olyan szenvedélyes szónoklatot ad a régiségkereskedő szájába az író, amilyenek szinte csak belső ellentmondásaink lehetnek. Vagy például talmudi pilpulok, amire a héber gadol=nagy szóból képzett nevű Gedáli⁴ beszédmódja céloz: „A forradalom... hát »igen«-t mondunk neki, de vajon a szombatnak »nem«-et mondjunk-e? – így kezdi Gedali, és körülfon füstös szemének selyem szijaival.” Akárha imaszíjak lennének, a szövetség jelei, s a füst a pogromok üszkösödő házainak nem eresztő emléke, mely a vallási identitáson kívül a szolidaritás morális kötelékeit jelzi. „– A lehunyt szembe nem jut el a nap – válaszolom az öregnek –, de mi felhasítjuk a lezárt szemeket...” Tudatos forradalmár beszél így, határozottan, keményen: a tudatos én vagy az ideologikus én. Gedáli, a bölcs vagy az empátiára inkább számot tartó én azonban így felel: „...a lengyel is lőtt, szerelmetes uram, mert ő az ellenforradalom. Maguk meg lőnek, mert maguk a forradalom. A forradalom pedig kellemes dolog. De a kellemesség nem szereti az árvákat a háznál. A jó dolgokat jó emberek csinálják. A forradalom a jó emberek jó dolga. De jó emberek nem ölnek, így hát a forradalmat gonosz emberek csinálják. De a lengyelek szintén gonosz emberek. Vajon ki mondja meg Gedálinak, hogy hol a forradalom és hol az ellenforradalom? Valaha tanultam a Talmudot, szerettem Rasi magyarázatait és Majmonides könyveit. De Zsitomirban van még sok értelmes ember, és íme, mi valamennyien tudós férfiak arca borulunk, és egy hangon kiáltjuk: jaj nekünk, hol van a gyengéd forradalom?” Mindez akár lehetne a zsidó forradalmár félálomban zajló belső viaskodása is, noha az elbeszélés és a folytatásának tekinthető *Rabbi* valóságmagva szerepel a *Napló*ban is.⁵ Mintha Gedáli szavaiban és az elbeszélés miliőjében mindaz megtestesülne, amit a *Lovashadsereg* korábbi elbeszéléseiben Babel nem vagy alig reflektált: önnön zsidósága kér szót és tiltakozik a forradalom, a háború véres hétköznapijain ellen, a haszid Gedáli szájába adva önnön vágyait: „én a jó emberek Internacionáléját akarom”. Teológiai értelemben mindez nem kevesebbet jelent, mint a megváltást, aminek evilági szekuláris megvalósulását hajszolja a zsidó forradalmár. „Beköszönt a szombat – jelentette ki méltósággal Gedáli – a zsidóknak a zsinagógában a helyük.”

A ciklus hetedik elbeszélése ez: akár a teremtés hetedik napja a szombat, a szombatot megszentelő áldás szavaival – zéher lemáásze berésit – emlékeztető a kezdet (a teremtés) művére: a szövetség, a megpihenés és a munka után a munkára való visszatekintés, a felszabadulás, az öntudatra ébredés napja, melynek előestéjén az elbeszélés játszódik. Ebben a történetben pihenhet meg időlegesen – amennyire tud – az író és az író-alteregő főhős: „S a sötétkék homályból a fiatal szombat bevonult a karosszékébe. // Gedali –

⁴ Hetényi, i. m., 53.

⁵ Iszaak Babel: *Napló*, 1920. Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993. Hetényi Zsuzsa fordítása. 16–17.

mondtam –, ma péntek van, már beállt az este. Hol lelhetek zsidó mézeskalácsot, egy csésze zsidó teát és egy keveset abból a nyugalmazott istenből a csésze tea mellé? // – Nincs – válaszolja Gedali, és lelakolja kis dobozát –, nincs. Itt volt egy vendéglő mellettünk. Jó emberek kereskedtek benne, de ott már nem esznek többé, ott sírnak...” Jól figyeljünk: „fiatal szombat” – mondja a narrátor, aki a fikció szerint azonos a régiségboltba betérő forradalmárral, akinek gyerekkori szombatok emlékeinek „sűrű bánata” jut eszébe szombat előestéjén, majd a következő mondatban Gedálihoz szólva határozottan, mintegy magát cáfolva azt állítja: „péntek van, már beállt az este”. Akárha az elhagyott szombatok elfojtott bánata térne vissza és viaskodna a tudatos szekuláris zsidó ragaszkodásával ahhoz, hogy Isten „nyugalmazott”, és péntek van. Gedáli és a belső monológot folytató narrátor áll az egyik oldalon, a narrátor fennhangon vitatkozó, vonalas mondatai a másikon. Csakis belső viaskodás vetülhet ki így, ezekkel az ellentmondásokkal. A teremtés hetedik napja a vallásos felfogás szerint kóstoló a végső, örök szombatból, a messiás idejéből. Amikor a szekuláris forradalmár hitét megtagadva elutasítja ezt, és az evilági megváltás, a kommunizmus mellett teszi le a voksát, egy másik hitre tér, de a megváltás reménye közös benne és Gedáliiban.

Innentől ez a hang, a zsidó narrátor hangja gyakrabban jelenik meg. Mintha a harc folyamán, a harc tapasztalataival – emellett a kozákokkal kapcsolatos élményekkel, a tőlük elszenvedett sérelmek tapasztalatával – gazdagodva, az elbeszélő egyre világosabban látná énje határait, személyisége, hovatartozása körvonalait. A zsidó gyermekkor képei ilyen élesen, ilyen nosztalgikus fájdalommal nem merülnek fel másutt, s a narrátor nem is kommentálja ilyen mértékben érzéseit és a vele történeteket, csak ábrázol, az olvasóban mégis világos benyomás keletkezik az ábrázolt valóság írói értékeléséről.

A ciklus *Gedlilit* követő novellája, *Az első libám* a Gedáli-történet közvetlen időbeli folytatása, a *Rabbi* című elbeszélés elé ékelődik. A zsidó történetek bensőségeségét és folyamatosságát ellenpontozza a szerkesztés, világosan utalva az identitás töredezettségére, a bensőségeség hiányára, arra az oszcillálásra, amit az elbeszélő/főhős él át a zsidóság tradicionális közössége és az új világ: a kozákok reprezentálta szovjet forradalmi rend között. Az egyikből kizuhant, nincs már vele szerves kapcsolata, csak erős nosztalgiaja. A másikkra vágyik, ám azt a kérdést, hogy képes-e beilleszkedni, hogy egyáltalán létezik-e, létezhet-e a megálmodott új rend, teremthető-e a proletariátus, a paraszti, a kozák világ és az értelmiség, különösen a zsidó értelmiség között értékközösség, melyet az osztályok nélküli társadalom és az internacionalizmus hirdet, az elbeszélések nem válaszolják meg egyértelműen. Még ha végkicsengésük néha erre utalna is –, például az *Argamak* esetében, cselekményük élesen ellenpontozza ezt.

Mintha a *Gedáli* történet után, és a *Rabbi* előtt, úton a zsinagóga felé, ahol Gedáli „ájtoszkodik”, az elbeszélő nem,⁶ a sabbattal kapcsolatos hiányérzet melankóliájában egy korábbi, ezzel élesen ellentétes hangulatú pillanat idéződné fel az elbeszélőben, amikor a „pétervári egyetem jogszigorlója”-ként megérkezett a *Lovashadsereg* hatodik hadosztályához. Ugyanebben a mondatban, szembeállítva a mondat két felét, nyomban irigyli is a parancsnokot „acélos, virágzó ifjúságáért”, mintha jogszigorlónak, értelmiséginek (és zsidónak) lenni automatikusan oppozícióban állna az acélos, virágzó ifjúsággal, mely a fizikai erő mellett erotikus szabadságot is sugall. Bizony, szinte erotikus e vonzalom a „bíborvörös lovaglónadrág”-ba, „félrecepott, bordó kozák sapká”-ba öltözött férfi iránt: „Hosszú lába olyan volt, mint két, vällig ragyogó lovaglócsizmába gyömöszölt gyerek-lány”, akinek az elbeszélő bámulva nézi „hatalmas, szép alakját”. Korántsem viszonyos a szimpátia. Szavickij, a hadosztályparancsnok a jövevény iskolázottságát így kommentál-

⁶ Babel *Naplójának* 1920. június 3-i Zsitomirban kelt bejegyzése szerint, ahonnan a *Gedáli* és a *Rabbi* élményanyagát meríti, Babel is imádkozott, még ha bele is zavarodott saját bevallása szerint az imakönyvbe.

ja: „A Kinderbalsamok fajtájából vagy – kiáltotta nevetve –, s még hozzá pápaszemmel az orrodon! Nyamvadt fickó lehetsz! [...] a pápaszemeseket itt kardélre hányják”. A szállásmester így egészíti ki a parancsnoki mondatokat: „Sok kalamajka akadt nálunk a pápaszem miatt, s ez ellen semmit sem lehet tenni. A tudálékosabb embereknek itt kiszekírozák a lelkét is. De ha egy ilyen megerőszkol egy nőt, lehetőleg minél szemrevalóbbat, akkor aztán lesz becsülete a harcosok között.”

Előítéletes, durva közegre készítik fel a parancsnoki és a szállásmesteri mondatok, melyekből nem érezni, hogy távolságot tartanak az előítéletektől és a durvaságtól. A politikai propagandista a parancsnok számára is idegen, és a parancsnok is talán csak a központi vezetéshez való lojalitása miatt viselkedik vele visszafogottabban, mint az alárendelt kozákok, akik az idézett mondatoknak megfelelően, közönségesen, megalázóan, durván, sőt ellenségesen fogadják a propagandistát, aki formálisan – s kissé nevetségesen – tiszteleg nekik. Kiborítják a ládáját, az orra alá szellentenek, durvaságokat vágnak a fejéhez: az olvasó nem érti, mi érdeke lehet a főhősnek maradni, hacsak az nem – amennyiben szerzői alteregóként fogjuk fel a főszereplőt –, hogy a gorkiji intés szellemében élményeket gyűjtsön, és megírja őket, világossá téve a városi zsidó értelmiségi és a kozák harcosok közti, szinte áthidalhatatlan távolságot. Talán a szenvedélyes azonosulási vágy mozgathatja még, s a már említett új rend reménye, mely felülírja a vallási-etnikai előítéletek világát. De vajon képes lehet-e a kozákokkal való azonosulásra, aki a parancsnoki mondatok elhangzása után nem sokkal ilyen képet lát maga előtt: „A falusi utca sárgán, gömbölydeden terült el előttünk, mint a sütőtök, az elszunnyadó nap rózsaszín sugarakat fröccsentett az égre”, majd pedig szembetalálkozik a brutális társadalmi valósággal.

Miféle mélyről jövő ambivalenciákra rímel a következő kép? „A ház előtt téglá tűz helyen egy üst rottyogott, disznóhús főtt benne, a szabad tűzhely úgy füstölgött, ahogy a falusi szülőház kéménye füstölög a távolból, s ez felkavarta bennem az éhséggel párosult szörnyű magányosságot.” A tűzhely asszociációi: ház / családi tűzhely / otthon / melegség / távoli szülői ház / hiányérzet / anyai mell / éhség / magányosság / zsidóság. A megbántottság, a kirekesztettség, a magány regresszív állapotában emlékek idéződnek fel: animális-gyermeki vágyak. Másrészt a disznóhús – antitézisként – a távolba szakadt kóser zsidó házat idézi fel, melytől messze távolodott. Éhség az elveszített tradícióra és közösségre vagy a soha nem tapasztalt otthonosságra, amiből modern zsidóként, kettős idegenségében – már idegenként a zsidóságban, még idegenként a környező világban – kirekesztetett.

Mitől várja e kirekesztettség megszűnését; mi lehet a híd, mely a pápaszemes zsidó értelmiségi és a brutális kozákok között átível? „...belefogtam Leninnek a Komintern II. kongresszusán elmondott beszéde olvasásába.” A népek határa fölött átívelő kommunista internacionálé eszméjében hisz, akár egy új „kinyilatkoztatásban”, annak „szentiratait” bújja, akárha jesivában tanulna: régi zsidó szokás szerint a szöveghez folyamodik, mely – a tórához hasonlóan – preformálja az új világot. A zsidó hagyomány, miszerint a természeti világgal szembeni, szöveg megtestesítette szellemi valóság elsődleges és teremtő erejű az élet valóságához képest és uralkodni tud rajta, továbbra is meghatározza a zsidó pszichét, vagy legalábbis menedéket biztosít. A gyermekkori trauma mellett a szellem világához való sajátos viszony befolyásolja a főhős szexualitáshoz és erőszakhoz való távolságtartó viszonyát is.

Vajon érezték-e, érezhették-e az előző bekezdésben idézett mondat tragikomikumát, mély iróniáját Babel kortársai? Aligha, mert sokan, túl sokan hittek közülük az új „kinyilatkoztatás” valóságában, csak nekünk, kései olvasóinak világos, milyen esélytelen a főhős a valódi beolvadásra. „A csipkézett dombvonulat mögül rám tűzött a nap, a kozákok szüntelen rátapostak a lábamra, a legény meg fáradhatatlanul gúnyolódott rajtam, a kedves betűsorok tuskével kirakott úton jöttek felém, és nem értek el hozzám.” Fájdalmát,

dühét mélyre nyomja, de ahogy enni kér a parasztasszonytól, akinek udvarában időznek, és az húzódozik, hisz már megette a többieket, az elfojtott indulat kirobban belőle. Káromkodásban tör ki, meglöki az öregasszonyt, s az udvarban ténfergő libának támad: „Elkaptam, a földhöz nyomtam; a liba feje megreccsent a csizmám sarka alatt, megreccsent és szétloccsant [...] – Hej, az anyja keserves istenit a lelkének! – mondtam, s a kardot a libába szúrтам. – Süsd meg ezt nekem, asszonyság!”

Dühödtté indulatkitörése és a jellegzetes zsidó ételek alapanyagául szolgáló szárnyas lemészárlása meghozza számára az elismerést. Tudatos a gesztus? Az indulatkitörés mögött ott a rég lappangó szándék, hogy megmutassa, ő is képes ölni. „Úgy látszik, közébünk való a legény” – jegyzi meg az egyik kozák, „és kacsintott”, noha „rá se hederítettek a libára”. A legidősebb kozák ekkor már maguk közé hívja: „ülj csak le, egyél velünk, amíg a libád elkészül... // A csizmaszárból előhúzta tartalék kanalát, és a kezembe nyomta. Kanalaztuk a maguk főzte levest, és disznóhúst ettünk hozzá.”

A liba megölése nem elég a befogadáshoz. Az is szükséges hozzá, hogy a „pápaszemes”, „kinderbalzsamok” fajtájából származó idegen átlépje az etnikulturális/vallási határokat, és megtagadva saját tradícióját, ugyanazt egye és ugyanúgy viselkedjen, mint a kozákok. A szöveg nem jelzi az iróniát, sem azt, hogy a közös étkezésre invitálás tudatos provokáció volna, ám a liba és a disznó hangsúlyos szembeállítás, hogy a zsidó főhős egy emblemátikusan zsidó eledelnek számító szárnyast meszáról le kegyetlenül, s együtt eszik a disznóból a kozákokkal, az önfelszámolás és a másik féllel való azonosulás egyértelmű jele. Ekkor már érdeklődve fordulnak felé, kérdezvén: mit írnak az újságok, s ő végre megkezdheti propagandista feladatát, amiért ideküldték. Brutalitása/önmegtagadása következtében elfogadják: közelebb került hozzájuk, távolabb saját értékrendjétől.

„Hangosan, mint egy győzedelmeskedő süket ember, felolvastam Lenin beszédét a kozákoknak [...] Az est bebugyolált alkonyati leplének éltető nedvébe, az est tüzes homlokomhoz nyomta anyai tenyerét. Olvastam és ujjongtam, s ujjongva követtem az egyenes lenini vonal titokzatos görbét.” Hangos, mert önbizalomhiánya van, kapaszkodik az ideológiába. Győzedelmeskedik és süket: mert pirruszi győzelmet arat, csatát nyer és háborút veszít. Közösséget teremt a kozákokkal, miközben önmagát elveszíti. Lázasan magyaráz: magát hevíti, de rászorul az est anyai tenyerére, mert lelke mélyén mind jobban elanyátlanodik. Tudatosan kapaszkodik a lenini univerzalista eszmékbe, melyek az egyetlen lehetséges (ám virtuális) közösséget hozzák létre közte és a kozákok között, akikkel semmi egyéb nem köti össze, mint az ismeretlen jövőhöz vezető közös ideológia. Se tradíció, se civilizációs tabuk, se habitus, se kultúra nem képez hidat közöttük, csak a jövőbe, az új rend felé vezető új hitvallás, melyre a babeli alteregó reménye szerint mindannyian áttérnek, hogy az új egyház, a párt új emberközösséget hozzon létre az eltérők között. Az evangéliumok hitében is így reménykedtek talán egykor a pogány népeket térítő, zsidó származású prédikátorok. De vajon értik-e, magukévá teszik-e a kozákok ezt az univerzalizmust; létrejöhet-e a közös kultúra, szellemiség, értékrend? „– az igazság mindig kibújik a zsákból – szólalt meg Szurovov, mikor befejeztem –, ahogy kibújik onnan, azonnal le is csap, akár a tyúk a magra... // Szurovov, a törzsszázad szakaszvezetője ezt Leninről mondta.” Az okoskodó, fontoskodó, képzavaros megjegyzéssel világosan érezeti a szerző, milyen esélyekkel indul a propagandista, hogy a marxizmus-leninizmus magjait elvesse a kozákok között. A kommunizmus fejlődéselvű emberképével fejében, a propagandista hihet mindebben, de az író emberismerete, tapasztalata szkeptikusabbá teszi, és ez kihallatszik a szövegből.

Lepihennek a katonák. „Hatan aludtunk ott, a rongyos, csillagokat láttató tető alatt, egymásba gubancolódott lábbal, egymást melengetve.” Az érzékiben találhatnak egymásra: evésben, alvásban, az állatias akolmelegben, a természeti funkciókban – másban nemigen. Ám a nyugovóra téző narrátor nyugtalan tudattalanjából, álmában felszabadul mindaz,

amit éberem elfojt. „Álmokat láttam, álomban nőket, és csak a gyilkosságtól bíborvörös szívem, csak a szívem mállott szét csikorogva.” Az est „anyai tenyere” után az álomban megjelenő nők ismét az elfogadás, a befogadás utáni vágyat testesítik meg. Ám a vérontás – az ösztönös dühkitörés vagy a befogadásért hozott áldozat – büntudattal tölti el. Az elbeszélés utolsó mondatában szétmálló szív a felszámolt önazonosságot tükrözi, mert a befogadást meghozó indulatos libaölés a tudattalan mélyén rejlő zsidó tabut, a vérontás tabuját sérti meg.

Nem véletlen, ha eszünkbe jut a *Gyermekkorom a nagymamánál* egy mondata: „Ne add nekik a szívedet.” Mert a babeli alteregó a szívét adta a forradalomnak: ez a szív mállik szét, semmisül meg csikorogva a forradalom erőszakkal, erőszakban egyesítő, identitást felőrlő fogaskerekei között.

*

Különös erejű a kozákokkal való babeli azonosulási kísérlet, különösen, ha felidézzük, hogy a másfél évtizeddel korábbi pogromban ők gyilkolták meg nagybátyját, törtek be boltjukba, és alázták meg apját. De bármekkora is Babel hőseinek az asszimilációs készsége, bármekkora a kozákokat az internacionalizmus eszméjéhez asszimilálni próbáló elhivatottsága, van egy abszolút határ az összeolvadásban, mely a babeli alteregóknak átléphetetlen: ez pedig az emberölés tilalma.

Afonyka Bidával és Ivan Akinfijevvel is amiatt szakít az elbeszélések narrátora, mert képtelen ölni. A *Dolgušov halálában* nem tudja a végzetes sebet kapott bajtárs halálát meggyorsítani. Afonyka Bidát küldi a haldoklóhoz, aki „szájba lőtte Dolgušovot [...] Afonyka – szóltam szánalmas mosollyal [...] – Látod én képtelen voltam. // – Pusztulj innét – fellete sápadozva –, megöllek! A pápaszemeselek. Úgy sajnáltok ti bennünket, mint macska az egeret...” Afonyka Bida – aki a nevét címeként viselő novellában képtelen lelőni sebessült lovát – embert könnyebben öl, s tán az elbeszélőt is lelőné indulatában, ha nem fékezné meg, mint ahogy a kirgiz Gulimov is levágná kardjával, aki azért csap össze a narrátor Ljutovval, mert az propagandistaként Vinogradov, a hatodik hadosztály politikai főnöke parancsára a harcra küldené. Majd Akinfijev támad neki, és pusztá kézzel számolna le vele, mert tudja, hogy Ljutov fegyverében, a csatába indulva, nem volt lőszer.

Az elbeszélő helyzete propagandistaként valóban nem egyszerű: bátorítania kell az embereket a harcra, lelkesedést önteni beléjük, de maga képtelen személyes példát mutatni. Léte paradoxon: az új rendszer híve, de csak eszméit tudja terjeszteni. Némely elbeszélésben részt vesz az összecsapásokban, de ahogy sosem látjuk Ljutovot vagy a név nélküli többi narrátort nővel ölelkezve, éppúgy soha nem is öl a történetekben, miközben érzi visszas helyzetét.

Gereben Ágnes szerint⁷ Babelt foglalkoztatta a gondolat, hogy *A csók* című kései elbeszélését illeszti a *Lovashadsereg* végére. Ebben a helyenként turgenyevi hangulatú történetben, mely szintén a Lovashadsereg lengyel hadjáratát idézi, a narrátor nem csupán szerelmi viszonyt létesít egy orosz tiszt özvegyével, hanem közvetett közlésből megtudhatjuk, hogy lekaszabolt „harc közben két lengyel tisztet”. Az ölés és az ölelés motívuma itt tehát megjelenik a szerzői alteregó vonatkozásában, habár a megerőszkolástól féltő főhősnek jelzi, hogy jogvégzett értelmiségiként másként viselkedik. Az elbeszélés végül mégsem lett része a *Lovashadsereg*nek, valószínűleg éppen azért, mert megtörte volna a kozák harcosok viselkedésével élesen szembenálló alteregó főhős idegenségével, kívülálló mi-voltával kapcsolatos, hangsúlyos szerzői koncepciót.

Sorra mutatja meg a hagyományos erkölcsi törvényeket a harcban könnyedén vagy

⁷ Gereben Ágnes: *Babel világa*, Európa Könyvkiadó, 1990, 304.

nehezebben áthágó, gyilkossá váló katonatársait. Látjuk az apagyilkos Kurgyukov fivéreket (akikről a levélíró testvér csak azután ír anyjának, miután lováról faggatja, és lógondozási instrukciókkal látja el), Matvej Pavlicsenkót, Konkint, Balmasovot, Afonyka Bidát, Trunov századparancsnokot, Akinfijevet vagy a kozákokat segítő nőket, akik testüket is a közösbe teszik a Lovashadsereg sikereiért, ám az elbeszélő rendre kívül reked e körön. Ezért is zárul ezzel a tragikusan önellentmondó fohással az *Ütközet után*: „meggörnyedve [...] mentem előre, könyörögve kérve a sorstól azt a legegyszerűbb dolgot, hogy végre tudjak embert ölni.”

Ám a fohász beteljesületlen marad: ezt a határt a babeli alteregók nem tudják átlépni. Az élet szent a zsidó tradíció és az erőszakmentes, integrációra törekvő diaszpóra-zsidó mentalitás szerint, az emberölés pedig bűn. A tízparancsolat etikájából a kereszténység közvetítésével ezt a normát a nyugati világ is megörökölte, de a kozákok harci erkölcsé, illetve a háború sajátos törvényszerűsége más erkölcsöt mutat: innen az újra és újra fellángoló konfliktus a zsidók és a kozákok között. Jól érzékelteti e viszonyt *A levél* alábbi passzusa, melyben a levélíró az apagyilkos testvére és a zsidók konfliktusáról ír: „Szemjon Tyimofejics Majkop városában jól hajba kapott a zsidókkal, akik nem akarták kiadni apámat, és börtönbe csukták, lakat alá, mondván, hogy parancs jött Trockij elvtárustól arra nézve, hogy a foglyokat nem szabad lekaszabolni, majd mi magunk elítéljük”. Az idegen zsidók óvnak a fehérekhez állt apa életét fiával, a vöröskatonával szemben – mindhiába.

*

Mennyire más a hangulata a *Rabbi* című elbeszélésnek, ami a *Gedáli* folytatásának tekinthető, s *A rabbi fia* előzményének, mely a *Lovashadsereg* eredeti záró darabja volt.

A csernobili dinasztia utolsó rabbijához viszi látogatóba Gedáli az elbeszélőt, „miután kiájtatoskodta magát a zsinagógában”. Az elbeszélő nem imádkozik vele, de az imát követő szombatfogadó vacsorára vele tart a rabbi házába. Nem vallásos, de zsidó maradt, vágyik a zsidó közege, otthon érzi magát közöttük, bensőséges viszonyban áll e világgal. Mint ahogy a már említett, *Trunov századparancsnok* című elbeszélésben írja, „rongyos kaf-tánú zsidók”, ortodoxok és haszidok civakodását látva: „én pedig Trunov halálán érzett bánatomban vergődve közéjük vegyültem, hogy megkönnyebbüljek, együtt üvöltöttem velük”. El és vissza, újra és újra: zsidóktól a kozákokhoz, majd konfliktusba kerülve és bánatosan visszatérve, s megint fuldokolva a gettótól, újra el. Mintha az atyai-anyai házat testesítené meg a zsidóság, ama szenvedélyesen vágyott másik világgal: a kozákokkal, a Lovashadsereggel, forradalommal, s már az elbeszélésekben is kissé illuzórikusnak ható ígéretükkel: az osztályok és etnikumok határát felszámoló internacionalista társadalommal szemben. Azt a szülői házat, melynek vallásos praxisától szabadulhat, de kultúrájától és habitusától, s legfőképpen bensőségességétől nem. Erre utalnak Gedáli már idézett mondatai: „– Minden halandó. Az öröklét csak az anyáknak adatott meg. S mikor az anyák már nincsenek az élők sorában, olyan emléket hagynak maguk után, amelyet még senki sem mert meggyalázni. Az anya emléke táplálja bennünk a részvétet, akár az óceán, a véghetetlen óceán táplálja a világmindenséget átszelő folyókat... A haszidizmus szenvedélyes épületének kitörték aajtait, ablakait, mégis halhatatlan, akár az anyák lelke... A haszidizmus kifolyt szemüregével még mindig ott emelkedik a történelem szélviharos keresztútján.”

A haszidizmus, ez a szláv közegben keletkezett zsidó népi vallásos mozgalom épp a ridegnek és rigorózusnak gondolt, törvény- és tanuláscentrikus zsidó tradíció világán kívánt oldani. „Apai” helyett „anyai” hangulatot vinni a zsidó vallási világba, a természettől való elidegenedettséggel mellé némi otthonosságot a környezetben, az állandó éberséggel járó racionalizmus mellé némi álomszerű misztikát. A lengyel–ukrán világ volt a haszid-

izmus melegágya: épp a Lovashadsereg hadművelleti területe. A korábbi, lengyel és cári kozák pogromokat követték az új atrocitások. Gedáli pátozzsal teli mondataival szemben nincs érdemi ellensúly, nincs vita, mintha az elbeszélő maga is elfogadni hajlana igazságait a maga remélt igazsága mellett.

A „cobolyprém sapkát és [a test felső, intellektuális és alsó, tisztátalan részét a haszidoknál elválasztó – Sz. T. G.] zsinnegel övezett fehér köntös”-t viselő Motále rabbi az utolsó a dinasztában. Csak a történet végén áll a magyarázat, miért ő az utolsó. Jellegetes közösség közepén ül a „sivár, hullaházra emlékeztető szobában [...] ördögös és hazudozó emberektől körülvéve”. A közösségről alkotott kép negatív: a külvilágban kiteljesedni nem tudó, ezért befelé, sőt a misztikum felé forduló, halálszagot árasztó közegben a rabbihoz dörgölődző hívek, a milió fizikai tere, hangulata ellenszenves benyomást kelt. A vonzalom azonban, mely az elbeszélőt idehúzza, és a ciklus más helyein is feltűnik, illetve Babel *Napló*jából tudható módon a szerzőt is újra és újra arra készíti, hogy zsidók társaságát keresse, sorsukkal foglalkozzon, mély és ellenállhatatlan azonosulásra vall.

Kedélyes, jellegzetesen zsidó stílusú beszélgetés zajlik a rabbi és az elbeszélő között, melynek eredeti jiddis nyelvi lejtését⁸ fordításban is érezni. Méltóságteljesen formális a rabbi: „Honnan érkezett a zsidó? [...] Mit keres a zsidó?”, mégsem nélküli az ironiát. Amit mond, az is vidámságra, életörömrre hív fel a világban tapasztalható szenvedés ellensúlyaként: „csak a bölcs nevetése lebbenti fel a lét függönyét”. Az elbeszélő alteregó válasza: „Versbe szedem az osztropoli Hers kalandos viszontagságait” (aminek *Sabesz Nahmu* című darabja szerepel is a Babel-művek sorában), s a *Napló* vonatkozó bejegyzése azonosságot sugall az író és a történet elbeszélője között. További (kétértelmű) közlése, hogy a bibliát tanulta (nem azt mondja, hogy tórát, sem azt, hogy talmudot), illetve, hogy a vidámságot keresi, egyértelművé teszi bennfentességét a haszid világban és a diszkuszió jellegzetesen zsidó módjában.

A rabbi a sameszt szólítja, hogy adjon enni a vendégnek, aki helyet foglal „az ördögösök, a hazudozók és a széltolók” között. „A sarokban öles vállú, halászokra és apostolokra emlékeztető zsidók sóhajtoztak az imakönyv felett.” Ekkor pillant meg egy „Spinoza arcával, Spinoza hatalmas homlokával megáldott ifjút, fonnyadt apácaarccal. Dohányzott és úgy rángatózott, mint a szökevény, akit hosszú hajsza után visszakísérnek a börtönbe [...] Mordhe kirántotta szájából a cigarettát”. A samesz azt mondja Iljáról, a rabbi fiáról, aki „egyik cigarettát a másik után szívja [...] Átkozott fiú, az utolsó fiú, az engedetlen fiú...”

A vallási ismeretekkel rendelkező olvasó tudhatja: mivel a dohányzás tűzgyújtással jár, tilos szombatban. A rabbi fia apja és a közösség tagjainak jelenlétében, nyilvánosan, provokatívan dohányzik. A nyílt normaszegés kihívás a közösséggel szemben, mégsem közösítik ki és üzik el. A samesz a fiú arcába köp – érezni a feszültséget, és érthetővé válik, miért Motále rabbi az utolsó a dinasztában. Nincs, aki folytassa művét, fia nem lesz szellemi örököse. Miközben egy békés szombatra számítunk, a forradalmi/háborús külvilág ellenpólusára, az író a tradíció és a zsidó közösségi lét válságát mutatja meg. Miközben a rabbi megszentelt a szombatot, nem csak odakint „ásítózott” „a háború pusztasága”. A válság már idebent, a szobában, a tradicionális zsidó közösségben is megjelenik: a rabbi fia ekkor is provokatívan, de idegesen dohányzik. Mintha döntő lépésre készülne, azért ilyen feszült. Lázad, menekülne, Babel szavával: „a hullaház”-ból, de a végső lépést még nem tette meg, hiszen itt van, apja házában, tanházában. Csak *A rabbi fiából* derül majd ki: otthagyja a közösséget, és beáll a Lovashadseregbe. „Fonnyadt apácaarca” ott sem változik majd: „élettelen arcú”-nak nevezi az író. Erősz, a természet, a köznapi emberi lét naturalitása távol áll tőle, csak a szellem, az eszmék világa vonzza. Az elbeszélő háttérével

⁸ Vosz maht der jid? – Mit csinál a zsidó? Köszöntés és egyben érdeklődő kérdés a jiddisben.

való rokonsága felveti annak gondolatát, hogy nem csupán az üldöztetés élményei, nemcsak az ideológiai meggyőződés, hanem a természetes létől való elrekesztettségük frusztrációja vonzza őket a lázadáshoz. Személyes felszabadulásuk helyett vívnak társadalmi forradalmat, végső fokon személyes felszabadulásuk és mások felszabadítása, talán önmaguk számára sem tudatosuló reményében.

A *Rabbiban* az elbeszélő is érzi a kis haszid közösséget robbanásig feszítő ellentmondásokat, s mint aki nem viseli, nem kíván tanúja lenni a konfliktus lehetséges kirobbanásának, elsőként áll fel a szombatfogadó vacsoraasztaltól. A samesz, az eddigiekhez képest meglepő és eddigi viselkedését képmutatóvá degradáló módon, pénzt kér tőle – a rabbi fiához hasonlóan megszegi a szombatot –, jelezve, hogy a modernizálódás és az értékrelativizálódás válsága azokat is eléri, akik nem kívánnak kiszakadni a közösségből, ám így a közösség morálja válik bizonytalaná. Az elbeszélő pénzt ad neki és távozik, mert „az Első Lovashadsereg agitációs szerelvényén már várt rám száz meg száz tűz ragyogása, a rádióállomás varázslatos fénye, a nyomdagépek makacs rohanása és a Vörös lovas félig megírt cikke”. A válságoktól szabdalt, tradicionális és partikuláris közösségből, „a sivár és hullaházra emlékeztető” szobából indul az agitáció, szerelvény, rádióállomás, nyomdagépek által jelképezett, ragyogó, fényes szavakkal társított, modern, reményei szerint új erkölcsöt képviselő, univerzalista közösség felé.

Melegséget keresett a zsidó közegben, és a rabbi jelképezte erkölcsi példa, haszid derűvel ellensúlyozott pátosz mellett arra is igazolást talált, hogy nincs visszaút a tradicionális közösségbe. Csupa ellentmondást, ambivalenciát tapasztalunk a babeli önképben és identitáskonstrukcióban, folyamatos oscillálást a nosztalgiával vágyott, bensőséges patriarchális zsidó tradicionalizmus és a kissé még anarchisztikus kommunista univerzalizmus remélt világa között. Az előző erkölcsi bomlása, belső feszültsége és az utóbbi hétköznapi brutaritása között azonban megreked a főhős: se előre, se hátra. Vajon lehetséges életprogram-e az oda-vissza járás a két világ között? Vajon elegendő-e a babeli öniróniát is tükröző vigasz, a *Rabbi* (tanító) tanítása, miszerint „minden ostobának elég sok oka van a csüggedésre, de csak a bölcs nevetése lebbenti fel a lét függönyét...”

KEGYELEM ÉS FÉLELEM

Kányádi Sándor: Valaki jár a fák hegyén

A lírai modernség történetében központi kérdés az én metafizikai veszteségtudatának értelmezése. Ez a törés az egyik erős olvasat-iskola szerint nemcsak kultúrbölcseleti és poétikai, de pszichológiai szempontból is interpretálható. E szempont leggyakrabban József Attila költészetének kapcsán merül fel radikálisan, a költő Isten-élményének autentikus voltát is megkérdőjelezve,¹ de a Pilinszky-életmű kapcsán is előfordul.

Berszán István viszont a Pilinszky János által megnyitott nyelviség alapvető sajátosságaként a szegmentált tudás rendjéből való kilépést nevezi meg. Nézete szerint e líra megtöri a szimbólumok kódszerű használatát. Ezt az „európai”, azaz immanens, elhatároló, megkülönböztető és definiáló, „a tagolás diszkurzivitását” művelő gondolkodásmódot Pilinszky-nél a „biblikus látás” töri meg. A „misztikus szemlélődés” szakralitását az „imavers” képes közvetíteni, ugyanis ennek az alapja – írásának, olvasásának egyaránt – a „liturgikus részvét, azaz részvétel”. Pilinszky misztikája Berszán szerint „nem bibliai képek motivikus-embematikus beépítésében áll, hanem a Szentírás elveszített toposzainak liturgikus/költői feltárulásában”.² Az értelmező nézőpontja szerint a kérügmatis beszéd e lírai hagyománya szemben áll a kódszerűséggel, és liturgikus nyelviséggel rekapitulálja a hit beszédét.

Izgalmas kérdés, hogy mi történik akkor, amikor a hit dimenzióit kutató későmodern lírai vers, radikális poétikai döntéssel, kilép a liturgikus beszéd lehetőségei közül.

Kányádi Sándor: Valaki jár a fák hegyén (1994)

*valaki jár a fák hegyén
ki gyűjti s oltja csillagod
csak az nem fél kít a remény
már végképp magára hagyott*

*én félek még reménykedem
ez a megtartó irgalom
a gondviselő félelem
kísért eddigi utamon*

*valaki jár a fák hegyén
vajon amikor zuhanok*

¹ Vö. Visy Beatrix: Megszólalás- és megszólításmódok: Istenkép(zet)ek Ady Endre és József Attila istenes verseiben, *Irodalomismeret*, 2015/3., 49-61.

² Berszán István: *Bibliai toposz, liturgikus látás és a szöveg agóniája Pilinszky János verseiben* = A magyar művelődés és a kereszténység: La civiltà ungherese e il christianesimo, szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter, Bp., Szeged, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, Scriptum Rt., 1998, II, 1652–1663.

*meggyűjt-e akkor még az én
tüzzennél egy új csillagot*

*vagy engem is egyetlenegy
sötétlő maggá összenyom
s nem villantja föl lelkemet
egy megszülető csillagon*

*valaki jár a fák hegyén
mondják úr minden porszemen
mondják hogy maga a remény
mondják maga a félelem*

A verskezdet olyan erős, hogy az első sort aligha túlzás felütésnek nevezni. Mégpedig szemantikai felütésnek. A jambikus lejtés – közelebről ugyan körvonalazatlanul, de a sejtetés szintjén bizonyára – a bölcséleti-elégikus hangoltságú modern világlíra összefüggésében helyezi el a verset. Önmagában a dallam nem rendelkezhet erről, de hát nem is önmagában áll, hanem a létre irányuló alapvető, egyszerre személyes és egyetemes kérdésfelvetéssel. A vers tétje ugyanakkor éppen az, hogy miképpen lehet ezt a kérdést feltenni a szavak végső devalvációjának időszakában. Az elégia pátosza önmagában nem elegendő a beszédlehetőség visszanyeréséhez. Sőt, megnehezíti azt, mert nehezen elkerülhető anakronizmusa miatt féltő, hogy az üres beszéd felé tolja el a megszólalást.

Ha a modern líra a folyamatos válság állapotában van, amint azt már Mallarmé és Hofmannsthal észrevételezték, s ennek ellenében kell megszólalnia, akkor újból és újból kritika alá kell vetnie a nyelv praxisát. Ha azonban nem akar a magára a szemiózisa irányuló határhelyzeti reflexióban megmaradni, a kritikának a megszólalás aktualitásában be kell épülnie a versbeszéd fenntartható folyamatába. Kányádi verse részese az önreflektív hagyománynak, de ennek indexét nem teszi azonnal láthatóvá. A modernség kódrendjében az a kockázat is fennáll ugyanis, hogy a vonatkozó jel a maga felmutatottságában minden intenció ellenére ornamentikussá válik. Az avantgárd és neoavantgárd jelkritikai gesztusrendszere éppúgy ki van téve a veszélynek, hogy praxisként vehiculum-retorikává, jel-ornamentikává válik, mint a későmodernség „szó-poétikája”.³ Az ilyen átbillenés pedig a szemiózis egyedi határhelyzeteit leszámítva (íronia, posztmodern gesztusok stb.) lehetetlenné teszi a szövegkohéziót feltételező artikulált kérdésfeltevést.

A *Valaki jár a fák hegyén* retorikai tétje messze túlmutat önmagán. Azért kell a pátoszt, legalább részlegesen, rehabilitálnia, hogy kidolgozhassa a maga folyamatként fenntartható versbeszédét. Amihez eljut azonban, az nem a válaszok magabiztos nyelve. A pátosz mint hangulat (hangoltsággként is), a jambus mint lendület (nemcsak metrumként, hanem egyetemesebb érvényű ritmusként), s a mondatfolyam mint gondolat (szövegkohézió és kognitív szintaxis) korántsem veszélytelen kísérlet-komplexe bizonyul szükségesnek ahhoz, hogy akár csak a kérdés megfogalmazható legyen. A vers kezdőszava – „valaki” – olyan határozatlan névmás, mely formálisan ugyan nem kérdez, de magában rejtja a kérdés gyökét és intonációját. A kérdő mód végighúzódik a szövegen: eleinte implicite (a „ki” vonatkozó névmásban tovább tisztulva), majd explicite is. A kérdés sugarába ekkor lép be a szubjektum. Úgy látszik, a nyílt kérdések ideje akkor jön el, amikor az én visszatér, újrალésítve a lírai személyességet. Azonban, figyelemre méltó módon, a voltaképpeni, a szubjektumon túlmutató metafizikai kérdés is csak ekkor fogalmazható meg. A

³ Margócsy István terminusa. Vö. Margócsy István: „névszón ige” : Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról, *Jelenkor*, 1995/1., 18–30; vö. uő.: *Nagyon komoly játékok*, Bp., Pesti Szalon, 1996.

transzcendencia-beszéd hiányállapota hívja meg az ént a szövegbe, a szubjektum hiányállapota viszont artikulálhatóvá teszi a metafizikai kérdésfelvetést.

A kezdőmondat annyira erős, hogy „elviszi” a verset. Retorikailag meghatározza, keretezi, uralja. Visszatéréssel, variációval, az aposztrophét váltó én-beszéddel kibontva, lírai értelemben kiteljesítve – de mindenestül az első sor vonzásában. E verssor képi szuggesztivitása a határoltság és határtalanság térbeli-kognitív dimenzióival operál. Térbelisége a horizont messzeségét, s a kontúrok elválasztottságát idézi meg. A „csillag” jelölő allegorikus funkcióját megelőzi odaérthető képies-konkrét volta. A fák hegyén feltűnő és kihűnyő fény azzal a sziluettel együtt mozdul meg, melynek formaszintű – és bizonyára kinetikus – hullámmozgása az újszövetségi csoda helyszínével és közegével asszociálódik. A fák hegyén járás és a vízen járás nem egyértelmű analógonjai egymásnak, de részleges megfelelésük távlatot nyit. A hullámozó felület fölötti határtalan közeg, az ég a csillagokkal mint teremtményekkel, a tér materiális dimenzióin túlra is mutathat. S itt lép túl az objektivitás világán is, melyben a rejtve kérdő modalitás tapogatózott bizonytalanul a személy után. A szubjektivitás előbb a megszólításban („csillagod”, E/2), majd az utalószó/kötőszó névmási kettősében („az” / „akit”, E/3) lép be a versbeszédbe. Ezek azonban pragmatikailag általános alanyok. A második versszakban – „én félek még reménykedem” – a lírai én valósággal berobban a költemény szövegterébe.

A magyar líratörténetben-líraemlékezetben Kosztolányi Dezső *Őszi reggeli* című versével léphet érintkezésbe ez a szöveg. A „Jobb volna élni. Ámde túl a fák már / aranykezűkkel intenek nekem” sorokban a fák materiális és térbeli „túlisége”, távolsága a transzcendencia mint „túl-lét” horizontját is megidézi. A halál személyes gondolatköre általánosságban, kognitív kulturális gondolatalkazatként: a térbeli túliséggá transzponált időbeli-egzisztenciális túl-lét vagy nemlét ideája; a transzcendencia voltaképpen hitével vagy anélkül. A határonlét, az ismeretlen világ pillanatnyi megnyílása szorosan kötődik a halál tapasztalatához. A rilkei *Todes-Erfahrung* képzetvilágában a másik halála mutatja meg egyetlen pillanatra a lét teljességét. Kányádi versében fontos aspektus az ismeretlenség. „Valaki jár a fák hegyén” – ez a valaki, ez az ismeretlen lény kizárólag a sejtelem világában hozzáférhető. Azaz a racionális megismerésen és megnevezésen túli létező. A „valaki” szóval megnyitott jelölőlánc bizonytalansági faktora nem a transzcendencia magára vonatkozik, azaz nem ontológiai jellegű. Sokkal inkább egzisztenciális bizonytalanság ez, hiszen az anyagi világgal érintkező, de attól független, rilkei értelemben „erősebb léttel” rendelkező létező teljes mértékben fölérendeltje az időhöz és térhez kötött anyagi világnak. A versbeszédben az egyes szám három grammatikai személyében is személyes névmásokkal, illetve toldalékokkal jelölt-megnevezett emberi lény („csillagod” – te; „csak az nem fél” – ő; „én félek még reménykedem” – én) teljes mértékben ennek a fensőbb lénynek a kiszolgáltatottja.

A *Valaki jár a fák hegyén* a félelem és a remény egymást feltételező kettősségében szituálja az én-tudatot. Az érzelmi hangoltság s a teológiai reminiscenciák nyilvánvalóvá teszik, hogy a modern hitélmény kételyes alaptapasztalata nyer itt újabb megfogalmazást. Mögötte viszont felsejlik egy jóval ősibb érzelmi s kulturális kód: az istenfélelem. A transzcendencia rettenete lélektanilag tekintve nyilván nem egyéb, mint az emberi lehetőségeink korlátosságából adódó, elemi szorongás. De olyan szorongás ez, mely az iránytalan szórtóság állapotán túllépve kollektív párbeszédbe bocsátkozik a beláthatatlannal. Vagyis kultúra. A törvénytörő, s törvényt betartató metafizikai fenség iránti tisztelet helye a pszichoanalízis nyelvén a szuperego. A vers megvilágítja, hogy a „gondviselő félelem” privát-személyes érzésként tárul elénk, de a törvényhordozó tudatban perszonalifikálva a személyként megérthető Isten nevét helyettesíti. Ez a név azonban hiányzik a szövegből. A kultúra tehát nem kultuszként áll előttünk. A versbeli beszélőnek csak kérdései vannak.

A folytonos versbeszédet újragondoló, (jó értelemben) retorikus költemény alternatív poétikai centruma a szó-poétikát alkalmazó negyedik versszakban található. A „vagy en-

gem is egyetlenegy / sötétlő maggá összenyom” sorok a szubjektum sorsfagató szorongását egy olyan szuggesztív képbe sűrítik, mely egyszerre képes az időtapasztalat és a térélmény lehetőségeitől való megfosztottságot, valamint az öntudatvesztést, végül pedig az én-vesztés kiszolgáltatottságát megjeleníteni. A kép kognitív metafora is. Ereje részben ebből következik, hiszen a befelé irányuló, gravitáló mozgás, sűrűsödés, tömörödés képzete értelem előtti–főlötti, alapvető bizonyosságérzetként él az elmében. A trópus ezt az érzetet hívja meg, s kapcsolja össze a transzcendencia rettenetének ősélményével. A „csillog” mozgékonyabb, de konvencionálisabb szóképváriációi e véglegességgel lépnek interakcióba. A mozdíthatatlanság poétikailag erősebb, s a mozgalmasság súlytalanabb kódolása az ontológiai–egzisztenciális kérdésfeltevést diskurzíve beszédszerűbbé, kulturálisan kommunikatívabbá teszi.

A pátosz autentikus visszanyerése nem pusztán hangvételt jelent. Ez önmagában kevés is volna egy ilyen komoly, de kockázatos vállalkozáshoz, mint a *Valaki jár a fák hegyén*. A *pathos* a participáción alapuló érzelmi és esztétikai megértés releváns mozzanataként a fenségeshez való viszonyulás lelki dimenziója, s egyben ugyanennek poétikai vetülete. Kányádi Sándor versének poétikai alakítása a hermetizmusba hajló beszédmódtól a dalszerűségig terjedő skálán mozog, s a transzcendenciára irányuló kérdésfelvetése is rendelkezik a belső elkülönülés potenciáljával. A „gondviselő félelem” mint „megtartó irgalom” paradoxonja rendkívül hitelesen szólaltatja meg hit és kétely iróniába hajló ambiguitását. A nyelvezet mindvégig hullámmozgásban marad. A vers végén a „mondják” szó logikailag a hitvallás kollektív jellegére utal, de pragmatikailag egyúttal kétségbe is vonja azt, mert – a T/3 felé – eltávolítja a beszélőtől a bizonyosságot. Am éppen itt, a „valaki jár a fák hegyén / mondják úr minden porszemen” verssorokban megy végbe a „valaki” eddig elmosódó helyének metafizikai kitöltése. Az „úr”, jelzői előfordulása ellenére, a bibliai értelemben, „Úr”-ként olvasandó. Ezzel persze még mindig nem jutunk el az egyértelmű jelölésig, hiszen az Újszövetségben e szó nemcsak a mindenség teremtőjét jelöli, hanem Krisztusra is utal. Am valójában nincs ebben semmi ellentmondás. Itt, ezen a helyen ismét a vízen járás juthat eszünkbe. A csoda, mely a kicsiny hitűeket is elvezeti az igazsághoz. Vajon a versbeli beszélő is a kicsiny hitűek közé tartozik? Paradox módon épp az ironikus hurok nem engedi meg, hogy ilyen következtetésre jussunk. Nem tehetünk mást, mint elhisszük, hogy a félelem adománya vezet el a kegyelem reményéhez.

EGY ÖNGYILKOSSÁG ANATÓMIÁJA

Milbacher Róbert: Léleknyavalyák – avagy az öngyilkolás s egyéb elveszejtő szerek természetéről

Ennél a regénynél aligha lehet úgy tenni, mintha nem tudnók, hogy a szerzője irodalomtörténész is. Különösen akkor nem, ha a kritikus maga is irodalomtörténész. Mivel a szöveg témája, narratív szerkezete és számos hatáseffektusa abból a hatalmas háttérismeretből táplálkozik, amelyet az író irodalomtörténészként halmozott fel, ennek a helyzetnek vannak következményei: Milbacher ugyanis másként, mélyebben és analitikusabban ismeri a korszakot, mint az ebbe éppen csak a regény megírása kedvéért beletanuló író. Mondhatni, a könyv ihlete jórészt abból fakad, hogy miként lehet irodalomtörténeti tudásra fikciót építeni. (Lehetne más út is, ha az író inkább a fikciót akarná irodalomtörténetileg hitelesíteni, ilyen megoldás jellemzi Weöres Sándor *Psychéjét* – de hát itt határozottan nem erről van szó.)

A regény anyagához fűződő kétrétegű viszony sok mindent megmagyaráz. Például azt, hogy a szövegben számos olyan utalás, illetve azt is mondhatnók, bennfentes poén rejtőzik, amelyek mintha csak a beavatottnak lennének felismerhetők. Ilyen például az, hogy a regény főszereplője, Hummel József, nyugalmazott városi alkapitány inasát, Hajós Lőrincet csak Lórként szólítja – ez a tréfa Jókai Mór neve kapcsán szerepel az anekdotagyűjteményekben: a történet szerint ugyanis amikor Jókai Móric íróként Mórnak kezdte magát nevezni, Tóth Lőrinc tréfából úgy küldött neki levelet, hogy a címzésben magát Lórnek titulálta („Jókai Mórnak Tóth Lór”). Talán nem sokan veszik észre ebben a motívumként vissza-visszatérő ötletben Jókait, pedig ez fontos apróság. S voltaképpen kár is, hogy a szöveg olyannyira kevéssé játszik rá amúgy Jókaira (stílusosan és retorikusan is), hiszen a magyar irodalom legemlékezetesebb, az úgynevezett „amerikai párbajra” épített fikcióját éppen Jókainak köszönhetjük, gondoljunk csak a *Mire megvénülünk* című regényre. (Hogy az „amerikai párbaj”-nak mi köze van Milbacher regényéhez, s a benne ábrázolt halálhoz, Czakó Zsigmond öngyilkosságához, azt most nem fejtegetném, nem lenne szép, ha egy krimi esetében minden feszültségfokozó elemet már az elején lelepleznék...) Egy saját magát 19. századi szöveggént feltüntető kortársi regény amúgy sem nagyon tudja kikerülni Jókai epikájának a hatását, valahogy viszonyt kell találnia hozzá. Milbacher egy egészen sajátos utat választott: mintha éppen azt próbálná meg, hogy egy állítólag Jókaival egyidős regény megkerüli a 19. századi magyar epika létező, legerősebb tradícióit, de nemcsak Jókait, hanem Kemény Zsigmondot is, s elkezdene más hangon beszélni. Ez egy nagyszabású kísérlet. Vannak is fontos eredményei, de több ponton a problematikussága is nyilvánvaló lesz.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, hadd soroljak föl még egy fontos elemet, amely a szerző irodalomtörténeti tudásáról (és

Magvető Kiadó
Budapest, 2018
238 oldal, 3499 Ft

tudatosságáról) árulkodik. A regény ugyanis mintha tartalmazna Milbacher anyaintézményének, a pécsi egyetemnek az irodalomtörténetéhez is kapcsolódó elemeket is, legalábbis ami kollégáinak irodalomtörténeti és az ő saját írói érdeklődésének közös halmazaként fogható föl. Ilyennek érzem ugyanis a „rajongás” fogalmát – ennek kapcsán érdemes a regény háttereként elolvasni Takáts József néhány éve megjelent tanulmányát Kemény Zsigmond *Rajongók* című regényéről,¹ valamint Tóth Orsolya legutóbbi tanulmányát Kölcsy Ferenc *A vadászlak* című elbeszéléséről.² Már csak azért is, mert különös cserekapcsolat van e tanulmányok és Milbacher regénye között: míg Tóth Orsolya nem regisztrálja a rajongás fogalmának előfordulásakor Czako Zsigmond *Leonáját* (pedig az is odatartoznék), addig Milbacher beépíti a regényébe azt, hogy ebben a drámában „rajoskodás” formájában előfordul a kifejezés. A regény pedig arról is tud, amit viszont Takáts fejt ki igen markánsan, hogy a rajongás fogalma az 1850-es években a kossuthi politika rejtjelezett megnevezésére szolgált, s ez is hozzá tartozik Kemény regényének kontextusához.

Mindez nem öncélú filologizálás akart lenni, hiszen ez már éppen a regény fikciója szempontjából fontos: Milbacher regénye ugyanis bevallottan egy, a 19. században még nem létező műfajnak, a „bűnregény”-nek a visszaiktatását (és utólagos fölfedezését) imitálja, amellyel szorosan összefügg a „rajongás”, azaz a fanatizmus fogalma. Nemcsak azért, mert a főhős, Hummel a maga konzervatív szemléletének megfelelően többször utal kárhozzátólag az éppen lejátszódott történelmi eseményekre, az 1848–49-es forradalomra és szabadságharcra mint a végzetes kossuthi politika felfordulást és káoszt okozó időszakára, hanem inkább azért, mert Czako életművében (különösen a *Leona* című tragédiájában) és öngyilkos tettében egyaránt ez a mozzanat válik felismerhetővé, de legalábbis gyaníthatóvá.

A regény nem detektívtörténet, legfeljebb a szónak a műfajjelölő értelmében lehet az, hiszen itt nem egy bűneset elkövetőjének a kiléte, illetve leleplezése áll a középpontban, hanem egy haláleset, egy korábbi öngyilkosság körülményeinek a feltárása. A nyomozás folyamata tehát utólagos rekonstrukció, amely kizárólag szövegek vizsgálatán alapul – ennyiben Milbacher visszanyúl a detektívtörténetek kezdőpontjához, Edgar Allan Poe első ilyen tárgyú novelláihoz, ahol az ottani nyomozófigura, Dupin hasonlóképpen gondolati feladvánnyként, újságcikkek alapján képes megfejteni másoknak megoldhatatlan bűneseteket (leginkább a Marie Rogét titokzatos eltűnése ilyen, de *A Morgue utcai kettős gyilkosság* is tartalmaz ilyen elemeket, bár ott Dupin a helyszínt is megtekinti, s ott is észrevesz fontos nyomokat). Milbacher emellett azt a megoldást választja, hogy regényében a nyomozó saját maga után nyomoz: Hummel azzal szembesül, hogy saját jelentése Czako boncolásáról nyilvánvaló hibákat tartalmaz, s ennek a megmagyarázhatatlan jelenségnek a tisztázása érdekében kell beleásnia magát újra az ügybe, évekkel később. Ez nagy hagyományú toposz, a detektívtörténetek is kihasználták ezt olykor: talán a legismertebb Agatha Christie *Az Ackroyd-gyilkosság* című krimije, ahol az elbeszélő szerepét is betöltő felügyelő a gyilkos – bocsánat, ha most el-kottyantottam valamit, azért a könyvet már csak amiatt is érdemes elolvasni, hogy vajon megoldható-e narratológiaiul egy ilyen feladat. Szerintem egyébként ez a kiváló krimiszerzőnek nem sikerült tökéletesen, sőt.³ Milbachernek ilyen írástechnikai nehézséggel nem kellett szembenéznie, ám az ő regénybéli nyomozófigurája, amelyet a szerző nagy gondossággal és körültekintő leírások révén épít föl, túlságosan kevésbé tűnik motiválnak (az intellektuális érdeklődés ábrázolása kevés az olvasói figyelem állandósításához), s ami még zavaróbb, hogy az ebből a helyzetből óhatatlanul következő identitásválság szinte hiányzik

¹ Takáts József: Kemény Zsigmond és a rajongás politikai fogalma, *Holmi*, 2012, 10. szám, 1212–1218.

² Tóth Orsolya: Andalgók, merengők, ábrándozók és rajongók. Megjegyzések Kölcsy Ferenc *A vadászlak* című elbeszéléséhez, *Irodalomtörténet*, 2017, 2. szám, 147–175.

³ Agatha Christie: *Az Ackroyd-gyilkosság*, ford. Szilágyi Tibor, Bp., Magvető, 1974 (Albatrosz Könyvek).

a könyvből. Még akkor is, ha az irodalomtörténész olvasó persze elérte a célzást, amikor Hummel a hídon áthaladva egy nem is túl rejtett Arany János-i idézet segítségével van jellemezve. Azt olvassuk Hummelről, hogy „mint ki félve vízbe gázol”, úgy megy át a hídon (230–231.), márpedig ebben a szintagmában nem nehéz felismerni *A lejtőn* című vers két utolsó sorát: „Mint ki éjjel vízbe gázol / S minden lépést óva tesz”. Ez kétségtelenül nagyon finom célzás, az irodalomtörténész olvasó elégedettséggel nyugtázza. Ám ez nem bizonyul elegendőnek – különösen, ha arra az irodalmi alkotásra gondolunk, amely először állította középpontba az önmaga után nyomozó, egy bűnesetet megoldani szándékozó, ám saját identitását felszámoló személyt: Szophoklész *Oidipusz király* című drámája, amely ebben az értelemben ennek a zsánernek az ősfarmája, kegyetlenül végigviszi a címszereplőnek az igazság feltárulásával bekövetkező összeomlását.⁴ Milbacher ennek a közelébe sem jut, igaz, nem is törekszik rá, hogy idáig eljusson. S akárhogy próbálom megérteni, miért, ez a szöveg egyik nagy belső problémájának látszik, egy olyan pontnak, ahol a felidézett műfaji sémának nem tud megfelelni a regény.

Ha máshonnan nézzük a regényt, akkor azonban találhatunk egyéb nézőpontokat a megítéléséhez. Egy irodalomtörténész, aki ismeri a Milbacher számára is rendelkezésre álló irodalomtörténeti szakirodalmat, csak elismeréssel adózhat a szerzőnek az ötletért (vagy akár csak azért is, hogy végre Czákó Zsigmond regényírói témává és problémává is emelődött, s ezzel hatástörténetileg fontos szerzővé válhatott). Milbacher nagy felismerése ugyanis az, hogy amit a filológia csak egymás utáni elemként tud regisztrálni, s ami legföljebb a legendásítás, a kultuszképződés folyamataként jeleníthető meg, az voltaképpen egymásba is építhető, s így is kiadhat egy logikai sorrendet. Még akkor is, ha éppen a gyanú egykori felébredésének a jelenségét nem tudjuk megragadni Czákó öngyilkossága kapcsán – de hát a regény metatörténete éppen ezt mutatja meg azzal a megoldással, hogy az egykori nyomozó is csupán utólag, saját tévedésének a megértése miatt próbálja meg logikusan megmagyarázni az egykorúan problémátlanak látszó halált. Így épülhet ki egy valóban szép és megragadó fikció e köré a legendás öngyilkosság köré. Mondhatjuk azt is, hogy ez egy bölcs könyv, mert a szerzője észrevette, ezt filológiának álcázva nem tudja megoldani, viszont regény témának alkalmas lehet.

Az irodalomtörténész olvasó elismeréssel adózhat a regény önreflexív vonulatának is: Milbacher ugyanis Hummel József alakján keresztül az olvasásmódok sajátos lehetőségeivel játszik el. Az egykori alkapitány, akinek nem a szövegértelmezés a kenyeré, hanem a bűnüldözés, komolyan szembesül egy alapvető hermeneutikai dilemmával: lehet-e úgy olvasni Czákó drámáit, hogy azokból az öngyilkosság valamiféle szándékát következtessük ki? Lehetséges-e egyáltalán valami ilyesféle referenciális olvasat, amely beleilleszkedik egy nyomozás logikájába? Hát voltaképpen nem, állítja a könyv. Hummelt Czákó műveinek az elolvasása semmivel sem viszi közelebb a rejtély megoldásához, a megoldás lehetősége kívülről érkezik. Mondhatnánk, jellemző módon egy másik műfaj vagy szövegtípus felől: a misszilisek, azaz a magánlevelek jelentik a megfejtést. A szépirodalmi szövegek faggatása nem visz közelebb a magánéleti rejtélyek megoldásához.

Persze mondhatjuk azt is, hogy Milbacher regényének a megoldása – minden gondolati eleganciája ellenére – csalódást okoz. Mert kétségtelenül kapunk (pontosabban a főszereplő, Hummel kap) magyarázatot az öngyilkosságra – de sajnos csak *egy* magyarázatot kapunk, míg a Czákó halálával foglalkozó egykorú és utólagos szakirodalom egyik nagy tanulsága éppen az volt, hogy egy megmagyarázatlanul hagyott szándékból fakadó öngyilkosságra csak többfázisú, többemű magyarázatok adhatók. Voltaképpen ismeretelméleti dilemmákhoz vezet el az ezzel való foglalkozás – ahogyan ez egyébként a re-

⁴ Ennek kapcsán csak ajánlani tudom a következő elemzést: Simon Attila: *Oidipusz tragédiája* (Szophoklész: *Oidipusz király*). In: *Kötelezők. Tanulmányok világirodalmi klasszikusokról*, szerk. Bényei Tamás, Bp., József Attila Kör – Kijárat, 1999 (JAK füzetek 106), 7–35.

gényben is megjelenik, amikor Hummel az öngyilkosságról szóló, egykorú orvosi szakirodalom állításaival szembeesül. Ahogyan ő elégedetlen lesz ezekkel a magyarázatokkal, úgy lehet csalódott az olvasó, amikor a megismerés lehetetlenségét finoman feltáró hálózatok bizonytalansága helyett egy banális, monokauzális cselekedet tudatában kell becsuknia a könyvet. Persze ez már nem annyira Milbacher regényének a belső formaproblémája, hanem magának a műfajnak a következménye: bár ha megnézzük azt az elbeszélést, amely – ahogyan valószínűsítettem – valahogy hozzátartozik a *Léleknyavalyák* geneziséhez, hiszen Tóth Orsolya éppen ennek kapcsán értekezett a „rajongás”-ról, akkor meglepő felfedezést tehetünk. Kölcsey Ferenc *A vadászlak* című elbeszélése ugyanis éppen a megismerhetetlenséget állítja a középpontba, s ezzel, miközben megteremti, voltaképpen fel is számolja a detektívtörténet lehetőségét. Mindezt 1836-ban. Még Poe műfajteremtő novellái előtt. S persze Milbacher ezt is tudja. De aligha akarta volna Kölcsey szövegépítkezését másolni, inkább a 19. században megalkotott műfaji hagyomány kiépítését vállalta magára. Annak minden belső feszültségével együtt.

Ennek kapcsán érdemes szóba hozni a regény stílus megoldását: Milbacher következetesen és bravúrosan megvalósít egy 19. századi nyelvvel, s ezen szólaltatja meg a regényét, híven ahhoz a fikcióhoz, amelyről az Utószó beszél, hogy ez voltaképpen egy valódi 19. századi regénypályázatra született szöveg lenne. Arról már volt szó korábban, hogy ez az archaizálás, amely a helyesírás szintjén éppúgy megjelenik, mint lexikálisan vagy a grammatikában, nem a létező 19. század közepi magyar elbeszélői technikák repríze akar lenni. Az ismerősség és a váratlanság egyensúlya határozza meg ezt a szövegépítkezést, s valóban képes azt az illúziót kelteni, hogy egy 19. századi keletkezésű regényt olvasunk. Ám ennek van egy nagy hátránya is, s ezt a regény egészében nem tudja kezelni: ez a stílus teljesítmény erősen csökkenti a szöveg érdekességét, mert kevésbé tudja (és akarja) egymásba játszani a regényidővel egyidős nyelvi elemeket és a későbbi stílus szinteket. Pedig Milbachertől nem állnak távol az efféle megoldások. Gondoljunk csak arra a „vice”-ére, hogy a fiktív regény szerzőségével azért is gyanúsítható Falk Miksa, mert a Columbo hadnagyot játszó amerikai színész, Peter Falk éppen Falk Miksa leszármazottja lenne. Ez a megjegyzés csak az utószóba került bele, mert a gondosan stilizált szöveg nem tűri sem az ilyen időbeli játékot, sem ezt a stílus megtörést. Ezt Milbacher nagyon jól érezte, alighanem ezért választotta ezt a megoldást. Jelzéseként ez persze igen fontos, de mégiscsak kár, hogy ez nem hatotta át a szövegépítkezést. Alighanem jót tett volna a szövegnek a kissé nagyobb játékoság. Mint amilyen például Falk Miksa és Peter Falk egymásba játszása.

Milbacher nem csak az eltérő történeti indexek egybevillantását bírta az Utószóra. Itt adta meg azokat az irodalomtörténeti referenciákat is, amelyek a hitelesítéshez kellettek – no meg ahhoz, hogy legyen honnan elrugaszkodnia a fikciónak. Fontos leszögezni, hogy az utószóba belefoglalt szakirodalmi tételek valóban léteznek, s ide idézésük pontos – ehhez képest lesz aztán fiktív a regény számos más eleme, mint például a König Rózalevelek, vagy éppen Falk Miksa és Csengery Antal illetően beállításai.

S ha már a valóban létező szakirodalmi tételekről van szó, hadd tegyem szóvá némi büszkeséggel, hogy az én nevem is le van írva az Utószóban, mint a Czakó öngyilkosságáról szóló egyik forrásközlés szerzője. Egy olyasféle egyszerű irodalomtörténész, mint én, aki nem dicsekedhet azzal, hogy író, igazán megtisztelve érezheti magát, ha akaratlanul is hozzájárulhatott egy regény megszületéséhez. Mi több, egy fontos regényszereplő létehez. Mert talán azzal dicsekedhetem, hogy Hummel Józsefről a szerző az én 2005-ös forrásközlésem előtt aligha hallott vagy olvasott. Én magam sem akkor nem tudtam róla semmi közelebbit, sem most nem tudok róla semmi adatszerűt. S íme, most itt van előttünk a regényhőssé vált egykori városi alkapitány, a maga plasztikusan megalkotott környezetrajzával együtt, a fikció szerint minden későbbi magyar témájú krimi nyomozófigurájának őse. Örülhetünk neki. Én legalább örülök.

EZ KÉSZ

Babiczy Tibor: Félbehagyott költemények

A szerző rendkívül tapasztalt irodalmár, egy regény és immár hat verseskötet áll mögötte, de szerkesztőként és irodalmi estek moderátoraként is pontosan rálát a kortárs irodalom folyamataira, divatjaira, az olvasói elvárásokra, a könyvpiaci trendekre. A korábbi kötetei simulékony, kockázatot alig-alig vállaló, nem igazán eredeti, inkább utánérző versei nem hozták meg számára azt a kritikai figyelmet és elismerést, amit vitathatatlan felkészültsége, tájékozottsága és az imént említett eredmények mögötti rengeteg munka alapján akár várhattunk is volna. Az új kötet azonban új esély: ez a zaklatottabb, koncentráltabb, egy tapintható koncepció mentén összeállított anyag megmutatja, mit gondol Babiczky Tibor a ma költészetéről, és azt is, mit tud ezekből az elképzeléseiből a birtokában lévő eszközökkel megvalósítani. Amit gondol, az nem az ízlésem szerint való, amit megírt, azt pedig sablonosnak, kiszámíthatónak, pozórnek tartom, a költészet lebutításának, fogyasztóbaráttá egyszerűsítésének.

A kötet kulcsa a szavak, a motívumok, a költői képek és az illusztrációk szintjén is a szenvedés. Tudjuk, a szenvedésnek komoly filozófiai és teológiai vetülete van, és, természetesen, a költészettörténetben is meghatározó toposz. Van, aki szerint a szenvedés egyenesen olyan, mint egy magas hegy csúcsa: onnan látható csak igazán a napvilág, azaz az élet értelme és nagy igazsága, ott lehet átérezni az ég és Isten közelségét. Sokan mások szerint csak a szenvedők ügye komoly ügy, az ez iránti érzékenység, ennek megoldása a mindenkor legfontosabb feladat. De nagyon nagy különbség van az együttérzés és az önsajnálát között. Márpedig Babiczky Tibor kötete kizárólag a beszélő szenvedését, elviselhetetlenre nőtt világfájdalmát, határtalan önsajnálátát, az elhagyott szerelmes egyébként megérthető és átélhető kínjait viszi színre. A baj az, hogy a beszélő annyira jól érzi magát ebben a pózban, annyira lubickol a kontroll nélküli fájdalomban, hogy végül túl is pörgeti, kérdések és valódi magyarázatok nélkül hagyja, elfelejti árnyalni és esetleg másokéhoz mérni, elmulasztja kicsit távolabbról szemlélni. Nem is lehet más a végeredmény: szenvedés-giccs, sanyarúság-pornó, szalon-depresszió.

De azért sem lehet más a végeredmény, mert ennek a nagyon egysíkú üzenetnek a közvetítésére javarészt egyszerű, közismerten hatásvadász eszközöket használ. Ilyen például a fekete árnyalatait megnevezni igyekvő szótár, melynek a szavait jó sűrűn, lehetőleg minden második mondatba elhelyezi, hogy ezzel próbálja nyomasztani, érzelmileg a versek bűvkörébe vonni az olvasót. Csakhogy ez a szótár a legolcsóbb, legmanipulatívabb szavakból áll, olyanokból, mint a „halál”, a „halott”, a „halálhír”, a „koporsó”, a „koponya”, a

*Jelenkor Kiadó
Budapest, 2018
61 oldal, 1699 Ft*

„sírdomb”, a „sírögödör”, a „sírásó” és a sok-sok „sírás”. De van benne rengeteg „vér” és „vérrög”, „roncs”, súlyos „magány”, „alkonyat”, „csillag” meg „hold” és van „borzalom”, „zuhanás”, sőt „összeomlás”, van „meg fogok halni” és van „végtelen szomorúság” is. Pontosan ilyesféle szótárra épül bármelyik, az öngyilkos gondolatokat kergető tiniket kiszolgáló zenekar szövegvilága, ezért az efféle szavak és kifejezések kötetbeli tendenciózus, durván manipulatív használata nem vall jó ízlésre és igényességre. És ugyanez hatványozottan igaz az 52. oldalt teljesen elfoglaló, fekete alpra rajzolt fehér akasztófa-kötélre. Nem is értem, miért nem parancsolt valaki a kötet előkészítése során legalább ezen a ponton megálljt.

De szintűgy nem tetszenek, üresek, közhelyesek az ugyanezt az életérzést hordozó, ám jellemzően csak a saját helyzetre rámutató, azaz a többi érintettől megfélekedező összetételek sem, mint amilyen a „Már csak kevés időm marad / arcomat a fénybe tartani” (47.). Minden a beszélőtől és az ő szenvedéséről szól, miközben az elvesztett nő, aki miatt mindez a fájdalom feltört, egyszerűen elintéződik három laposnál laposabb jelzővel: „vonzó, titokzatos és megközelíthetetlen” (59.), mintha nem is lenne érdekes, mintha nem is lehetnének neki is sérelmei, érzései, fájdalmai, mintha nem is létezne. Nem tudjuk meg, ki ő, milyen ő, azt sem, mi hiányzik belőle annyira. Ez a szemellenzős, önző, önsajnáló vagy épp érzéketlen nézőpont rengeti meg harmadszor is a kötetet: az első probléma a túlsorduló, határtalan, már a tetszelgésre is alkalmas adó szenvedés, a második a szenvedés szótárának elhasználtsága, a jelentésmező szűkösége és a szavainak hatásvadász használata, sulykolása, a harmadik pedig a bezárkózás ebbe az érzésbe, és ezzel párhuzamosan az érzéketlenség minden más érintett fájdalma iránt.

Ha látszik is az egyes megoldásokban a költői invenció nyoma, az iménti példák és az ez után következők a jobb részek értékét is megkérdőjelezzik. A „beszorítva élek” (25.) kicsit megint elnagyolt, kicsit megint túl direkt, túl didaktikusan megnevezett érzésének használható, akár még érdekesnek is nevezhető metaforája például a „betonfal” és a „betonszarkofág”, de a „szív köré / köd borul, / akár egy betonszarkofág” (25.) képet már zavarosnak érzem. Az még hagyján, hogy a köd inkább valamire és nem valami köré borul, de az, hogy ez a két anyag, a köd és a beton egymással párhuzamba állítható lenne, már nem meggyőző, hiszen nagyon másként viselkednek, és máshogy viselkedik az is, amit körbevesznek.

És ha már a hatáskeltés könnyen kézhez álló, épp ezért magára adó költő által messze elkerült megoldásainál tartottunk, mit mondjunk a „Csecsemő / szögekkel teli ágyban.” (39.) mondatra? Az ilyesféle sorok és mondatok viszik el az egész kötetet menthetetlenül a giccs felé. Van belőlük bőven: „Frissen mosdatott halott” (61.), „kötélről levágott test” (53.), „megdermedt testek” (45.) – és ezek, ebben a mennyiségben különösen, csak klisék, újra csak a terhelt, világvégi hangulatnak a gyorsétermi, a közösségi oldalakon jól idézhető, de valójában csak a költészettel ismerkedők számára költőinek látszó képei. Természetesen szükség van efféle irodalomra is, fogyasztói idővel az igényesebb költészet olvasóivá válhatnak, de a szakmai önbecsülés minimuma, hogy ezeket a verseket a helyükön kezeljük, az idézetek miatt elutasítsuk. Szép-szép „egy elhagyott, félig már összedőlt vadászles” (59.), de én nem ismerem azt a poétikát, ahol ennek írónia nélkül is esztétikai értéke lehet. Hasonlót gondolok a „Kotróhajó az őszi öbölben” (58.) képről is, de a „fakó fénynyalábok zuhognak a fehér magasból” (48.) sorral sem csak a költőieskedő alliteráció miatt van bajom, hanem általában a túldíszítettség miatt, amit nevezhetünk akár a kötetre nehezedő negyedik súlyos tehernek is. Ugyanígy: „egy alkalmas pillanatban, hajnalban legkivált” (7.) – modoros a végén az a 'legkivált'. A „tengermélyi csend” (11.) agyonhasznált, megfáradt fordulat, de ha ugyanott mindjárt a „hirtelen támadt” csendről beszél a költő, az az automatizmusnak, a fogasról leakasztott, egyáltalán nem kreatív megoldásoknak kínálja sokadik példáját. De a kötet legfontosabb témáját, a múlt iránti nosztalgiát,

illetve a jövőtlenséget és a kilátástalanságot megragadni igyekvő „kapaszkodik / a tegnapba most a holnap” (61.) fordulatot is mintha olvastam volna már valamelyik diákújság *Toll* rovatában.

Van tehát a nyilván indokolt és mélyen átélt fájdalom, van az ebben a fájdalomban végső soron lubickoló, meggyötört férfi póza és van a mindezt megjelenítő, közhelyekkel terhelt, önismétlő, a legegyszerűbb, leginkább átlátható eszközöket használó nyelv. Szűk eszköztár, visszatérő ötletek, máshonnan ismerős retorikai fogások. Pedig Babiczky érezhetően komolyan veszi a verset és a versírást, és az egész kötet azt sugallja, hogy úgy gondolja, a költészet épp abban segíthetné az olvasót, hogy ő is komolyan tudja venni az életét. Hogy átérezze annak tragikumát, a halálra szánt sorsot, a boldogság tűnékenységét vagy épp a lehetetlenségét. Ezek nagyon fontos, a költészet történetében óriási hagyománnyal bíró, egyes korokat egyenesen meghatározó témák. Borsik Miklós a *prae.hu*-n megjelent írásában¹ Rilkére, Vida Gergely az *Új Szó* honlapján² közölt kritikájában pedig Pilinszkyre asszociál a kötetet olvasva. A fentiekből azonban, remélem, következik, hogy az olyan megállapítások, mint Borsiké, miszerint „a halál értelmére és értelmetlenségére irányuló kérdések Babiczky könyvében hasonlóan fontos szerepet játszanak, mint a Rilke-költészetben”, számomra megmosolyogtatóan túlzók, de azt világossá teszik, milyen árnyékok vetődnek erre a kötetre. Merthogy Babiczky nem a sors vagy az Isten által kimért halálról ír, nem arról, hogy a halál abban az értelemben része az életnek, hogy születésünk pillanatában elkezdünk meghalni, és ezért az ember tudatos léte a halállal szemközt valósul meg, hanem a kamaszos halálvágyat jeleníti meg. A beszélőnek esze ágában sincs meghalni, csak a divatnak hódol, egy érzést jár körbe, ahogy a feketében járó, az arcukat fehérre púderező fiatalok és az őket kiszolgáló zenék, regények, képregények, bizsuárusok is. Őt nem a megsemmisülés tudata nyomasztja, hanem a megsemmisülés vágváival, az öngyilkosság lebegtetésével nyomaszt. Hiszen, mint közismert, a halál rilkei-heideggeri *választása* nem az öngyilkosságot, hanem az élet olyan tervét jelenti, amely számol a halállal mint a folytonosan ittlevővel. Ez a verseskötet azonban egészen másról beszél, és abban is csak látszólag mélyül el. Valójában megragad a felszínen, a szenvelgő, önsajnáló pózokban. Nem megérteni próbálja az érzéseit, hanem csak átadja magát nekik. Az pedig akár vicces is lehetne, hogy az a vers, amely egy álmot ír le, azaz valamelyest egy álom mélyére ás, épp *Az állomás* címet kapta – de ezen a ponton is látszik, hogy efféle szójátékok nem férnek bele ebbe a kötetbe, sőt semmilyen játék vagy humormorzsa sem: minden vérezen komoly.

Ám ez akár előremutató is lehetne, hiszen az elmúlt időszakban sok szó esett az „újkomolyság” irodalmáról, a posztmodern játékos, idézetekkel átszőtt, Parti Nagy Lajos vagy Varró Dániel nevével fémjelezhető költői paradigmát leváltó újfajta szövegekről, illetve az ezek által kiérlelt ízlés- vagy talán korszakváltozásról. Akár Babiczky költészete is értelmezhető lenne ennek a fogalomnak a segítségével, hiszen az iróniakritika vagy a rituálisan teátralizált személyesség az ide sorolódó költészeteknek is meghatározó ismérve, de akár a depoetizálást felváltó repoetizálás is ilyen közös jellemző lehet. Az újra megtalált poézis, költőiség, emelkedettség azonban nem lehet azonos a pátosszal, és pláne nem lehet azonos a szépelgéssel – márpedig Babiczky nagyon gyakran messze túllendül a kettő közötti határon, ahogy ezt sok-sok példával igyekeztem megmutatni. Ráadásul, ahogy arra legutóbb Nemes Z. Mária is felhívta a figyelmet, a költői köznyelvet egyre inkább meghatározó újkomolyság poétikája egyáltalán nem iróniamentes, még csak nem is teljesen iróniakritikus, csak épp más irányú az iróniája, mint a nyelvjátékos posztmoderné

¹ Borsik Miklós: A haldoklás névtelen morajlása. Összeköttetések Babiczky Tibor és Rilke költésze-
te között. (<https://www.prae.hu/article/10516-a-haldoklas-nevtelen-morajlasa>)

² Vida Gergely: Sötét, tragikus izzás. (<https://ujso.com/kultura/sotet-tragikus-izzas>)

volt.³ Ő egyenesen azt mondja, hogy a Parti Nagy-féle beszédmód azzal indikálta az újabb poétikai fejleményeket, hogy nem volt *elég* ironikus, azaz nem nézett szembe a karkai tapasztalat következményeivel, és nem volt a léttel, a lét értelmével szemben is az. Amit Nemes Z. a saját költészetében viszont felkínál – de Babiczky esetében valószínűleg ő is hiányolna. Épp a Rilke-párhuzam kapcsán felmerült érvek miatt, vagyis amiatt, hogy az „újkomoly” költészetekre jellemző egzisztenciális kérdéseket Babiczky megkerüli, elkeni vagy felszínesen kezeli, rövidre zárja. Könnyű lenne azt válaszolni erre, hogy a *Félbehagyott költemények* el nem készült másik fele lett volna mindezek kidolgozására hivatva, vagy hogy mivel a kötet a hiány motívumára épül, azzal ért célt, ha ezt vagy azt hiányolunk belőle – de még egyszer mondom: helyesebb nem áztatni magunkat, nem keresni mentségeket, helyesebb a helyén kezelni ezt a kötetet. A helye pedig nem a mérvadó könyvek között van.

---

³ Nemes Z. Márió: Az újkomolyság kísértete. (<https://www.muut.hu/archivum/28134>)

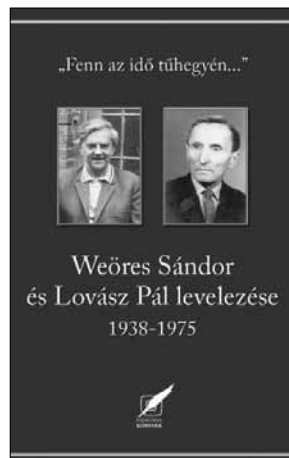
„FENN AZ IDŐ TÚHEGYÉN...”

Weöres Sándor és Lovász Pál levelezése 1938–1975. Sajtó alá rendezte: Szirtes Gábor

Weöres Sándor kiadatlan levelei, verseinek szövegváltozatai irodalomtörténetünk fontos, egyelőre alig feldolgozott értékei. Az eddig napvilágra került üzenetek, variánsok azt bizonyítják, hogy szerves részei az életműnek. Nemcsak az alkotás folyamatára vetnek fényt, hanem a kor kulturális viszonyainak megismerését is segítik. Beleérthetjük ebbe a szombathelyi vagy a pécsi irodalmi élet számtalan területét, a Janus Pannonius Társaság felolvasó üléseit, kiadványait, a *Sorsunk* működését. Folytathatjuk a Weöres-kötetek megjelenésével, fogadtatásával, doktori dolgozatának formálódásával, a „botcsinálta harmadik nemzedék” (Vas István találó minősítése) kapcsolati hálójával.

Bőven akadnának tanulságok, ismereteinket árnyaló adatok a későbbi évek terméséből is. Bár a társadalmi viszonyok alaposan átrendeződtek, az irodalmi fórumok sokat változtak, módosultak a levelezési szokások, a hallgatás éveiből és a Kádár-féle konszolidáció időszakából további izgalmas részletek várhatók. Az elmúlt évtizedekben esetlegesen, gyakran pontatlanul láttak napvilágot a kötetekből kimaradt versek és a költő levelei. Údító kivételként a Fülep Lajoshoz szóló Weöres-üzenetek gondosan jegyzetelt kiadása említendő. Kár, hogy ebből kényszerűen hiányoznak a művészettörténész professzor válszai. Várkonyi Nándor, Tatay Sándor, Martyn Ferenc, Bajcsa András, Solymos Ida, Bárdosi Németh János hagyatéka bőven tartogathat meglepetéseket. És itt csak a pécsi vonatkozásokat említettem.

A Weöres-filológia a közelmúltban fontos, de közel sem hibátlan kötettel gazdagodott. A Szirtes Gábor által gondozott nyolcvan levél megjelenését a Pro Pannonia Kiadói Alapítvány tette lehetővé. A szerkesztő munkáját dr. Lovász Istvánné, ifj. dr. Lovász István és dr. Steinert Ágota irodalomtörténész segítette. Az 1938 és 1975 közötti levelek, levelezőlapok, képeslapok, feljegyzések, versek gazdagítják ismereteinket Weöres és Lovász Pál barátságáról, írásaik megjelenéséről, illetve akadályairól, a Tüskés-féle *Jelenkor*ról, a pécsi antológiáról. A közölt anyag hét darabja korábban Bata Imre és Nemeskéri Erika gondozásában látott napvilágot (Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*, Pesti Szalon – Marfa Mediterrán, Budapest, 1998, 269–274.). Ezt az előszóban vagy a jegyzetekben mindenképpen jelölni kellett volna. Az összeállításból sajnálatosan kimaradt Lovász Pálnak az az 1938. március 28-án keltezett üzenete, amelyben a Janus Pannonius Társaság programjairól számolt be (Pécs, Janus Pannonius Múzeum; Lőcsei Péter: *Weöres-mozaik*, Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2014, 43.). Ugyanígy hiányzik 1945. szeptember 6-ai levele. Ebben arról írt, hogy örül Weöres töretlen alkotókedvének; továbbá a régi barátokról, Martyn Ferencről,

Pro Pannonia Kiadó
Pécs, 2017
182 oldal, 2500 Ft

Takács Jenőről, Várkonyi Nándorról szolt. (Vas Megyei Levéltár; A Weöres család iratai [ifj. Weöres Sándorhoz írt levelek 1928–1955.] XIII. 43/7. Lőcsei, 2014, 79.; 80.)

*

A karcsú, ízléses kiállítású kötetben harminckilenc dokumentum szerepel Weöres Sándortól. A számok, mint általában a statisztikai adatok, önmagukban megtevesztők. A világháború befejezéséig a Weörestől származó üzenetek vannak többségben, utána megfordul az arány. Az első időszakból hiányoznak, illetve esetlegesen Lovász Pál válaszlai. Ez sajnos jellemző Weöres más kapcsolataira is. A Csöngére érkező küldemények tekintélyes hányada elpusztult a második világháború és a katonai beszállásolás idején.

A szerkesztői előszóban vázlatos képet kapunk Weöres és Lovász Pál kapcsolatáról, arról, hogy a fiatal költő mit köszönhetett nagy tekintélyű támogatójának. Szirtes Gábor szolt a Pécselt kiadott Weöres-kötetéről. (A felsorolásból sajnálatosan kimaradt *A kő és az ember*, amely ugyan a *Nyugat* emblémájával jelent meg, de a valóságban magánkiadás volt, és a Kultúra Könyvnyomdai Műintézetben nyomtatták Pécselt, 1935-ben. A hiányzó adat később a 8. jegyzetben tűnik fel.) Szóba kerülnek Weöres pécsi versei, kapcsolatai. Láthatjuk, hogy a baranyai megyeszékhely mivel tisztelte meg a költőt. Szirtes Gábor a kötet végén összeállítást közöl azokból az írásokból, jegyzetekből, amelyek Lovász Pál hagyatékában maradtak fenn Weöresről.

Említék néhányat a levélkiadás lényeges hozadékából. Weöres többször kért, illetve fogadott el tanácsokat írásaival, kiadásra váró könyveivel kapcsolatban. Olykor kötetcímet is Várkonyi Nándor és Fülep Lajos ajánlott neki. Akadnak olyan esetek, amikor kész volt kisebb-nagyobb engedményekre, máskor ragaszkodott saját elképzeléséhez. A 4. számú levélben szó esik *A teremtés dicsérete* című kötetéről. Weöres Holler Andrásra hivatkozva ezt írta 1938. XI. 20-án: „Bandi arról is rebesget valamit, ki kéne hagyni az »Illyés Gyulának« című verset és még néhányat. Csak a »még néhányat« ellen volna kifogásom. Az Illyéshez írt verset föltétlenül ki kell hagyni, mert néhányan, akik olvasták, Illyés elleni piszkálódásnak értelmezték; én pedig becsülöm Illyést és nem szeretném, ha azt hinnék, hogy megtámadni akarom” (21.).

Az idézett mondatok előzménye az volt, hogy Sárközi Györgytől azt kérte, juttassa el Illyésről szóló episztoláját a címzetthez. A verset csak az ő engedélyével közölte volna. Erről Sárközi lebeszélte. A valóban éles hangú és félreérthető lírai pamflet csak haláluk után jelent meg (WSLev. II, 203. kk.). A levél folytatásában arról szolt, hogy korábban Várkonyi Nándor azt ajánlotta: a *Pastorale*, a *Grófkisasszony* és a *Ciróka-játék* című verseit rostálja ki a kötetből. Mivel a *Pastoralét* Babits, Fejtő Ferenc és Ignotus Pál is dicsérte, a másik kettőt pedig könnyű, ártatlan erotikájú, vidám hangulatú írásnak tartotta, Weöres ragaszkodott megjelenésükhöz: „Ezt a három verset sehogyse hagyhatom ki, inkább lemondanék a könyv megjelenéséről” (22.). Következő levelében, 1938. december 10-én már engedékenyebbnek bizonyult. A *Pastoralét* továbbra is „elég jó” versként értékelte, de témája és formája miatt egyelőre lemondott róla. Nem akarta, hogy verse miatt támadás érje a Janus Pannonius Társaságot. Végül a *Medúzában* szerepeltette. 1938. december 29-én már a kötethez nyújtott segítséget köszönte meg „Pali Bátyám”-nak.

A könyvben jellemző sorokat olvashatunk Weöres csöngői viszonyairól, doktori dolgozatának születéséről; találkozhatunk olykor vitatható, máskor naiv, meghökkentő nézeteivel. Tanúi lehetünk a *Sorsunk* indításának, értesülünk a sajtóigazolvány beszerzésének bürokratikus akadályairól. Láthatjuk, miként alakul Lovász Pál viszonya Weöres költészetéhez. Aggodalmi miként alakulnak át feltétlen rajongássá. Olvashatjuk *Septichonját*, amellyel *A hallgatás tornyának* szerzőjét köszöntötte.

Itt említem meg ennek a kompozíciónak vasi vonatkozását. Lovász Pál 1963. július

18-án e sorokkal ajánlotta versét Káldi Jánosnak: „Elküldöm most neked A Mindenség énekese című szonett-septichonomat. Ha gondolod, hogy a Vasi Szemlének jó lesz, kérlek, helyezd el ott. Weöres Sándornak (vagy inkább róla) írtam ezt a ciklust, nem most, hanem még 1957-ben, amikor elküldte nekem A hallgatás tornyát. Sanyi most ötven éves. Evvel az alkalommal talán időszerű, hogy most kerüljön elő ez a – bizony alig méltó – visszhang. Sanyit ifjú korától ismerem, verseit kezdettől fogva csodálom és eddigi életművét káprázatos tüneménynek látom. Valamiféle tanulmányt is kellene róla írnom, már hosszú idő óta készülök rá, gyűjtöm az adatokat, – de az arckép eltalálását roppant nagy feladatnak érzem. Igen sokan (kitűnő emberek is) írtak róla, de egyikük portréját sem látom teljesnek. Egyikből sem melegít ki az a Weöres-i világszeretet, mely a mindent egyesítő megértésben leli kiapadhatatlan erkölcsi forrását. Meggyőződésem, hogy Weöres Sándor méltó helyre állítása hamarosan elkövetkezik.” (Magántulajdon). A héttételes köszöntő az *Életünkben* látott napvilágot (1963/3., 3–6.). A levelezéskötet 74. oldalán közölt Lovász-vers, az *Üdvözet – Weöres Sándornak* – hat évvel később szintén ott jelent meg (1969/1., 11.).

Az eddig felsoroltaknál is lényegesebbnek tartom azokat a bekezdéseket, amelyekben Weöres „sült realista” szemlélettel szólt lírájáról. Ilyen például az 1957. október 12-én írt levele, amelyben többek között ez olvasható: „Úgy vélem, verseimből az fog valamit érni (ha van bennük ilyen), ami oly használható, mint az ekevas. Arra szolgálnak ezek a versek, mint a mintaképek: hogy az emberi lelket megszabadítsák az individualista erre-arra hányódástól, mélyebb és magasabb lehetőségeire ébresszék, az egyetemes és örök mértékre figyelmeztessék. A gépkorszak embere csak akkor tud ember maradni, ha ezt a tanítást megérti: nem csak gyomra, ágyéka és praktikus gyűjtőképessége van, mint az állatnak; birtokba kell hogy vegye tudatalatti ösztönvilágát; tiszta tudatát, (mely az elhanyagolt ösztönvilág szuggeztiojára kapzsivá, vágy-kielégítő beszerző-szervvé csökken); és tudatfeletti intuitív, szellemi világát (melyről már azt hiszi, hogy nincsen)” (64.). A fenti mondatok mintegy összekötik azt, amit *A teljesség felé* című kötetében és a *Tűzkút* *Köszöntésében* olvashatunk. Hasonlóan tanulságosak azok a fejtegetések, amelyekben a „földszintesen” építkező magyar költészetéről és az „emeletes építkezésű” nyugati líráról fogalmazott meg.

*

A kötet tartalmi erényei mellett szólnom kell a szerkesztési, filológiai botlásokról is. Ezekből sajnos bőségesen akad. A kirívó példák mellett mindössze néhány általános jellemzőt említek. Egy-egy esetben kiegészítem, pontosítom az adatokat. A könyv újabb kiadása, illetve egy álmodott Weöres-levelezéskötet esetében az alábbi jegyzeteket feltétlenül javítani kell: A *Vasi Szemlé*t nem 1924-ben alapították, hanem 1933-ban. Nem 1934–45 között működött *Dunántúli Szemle* címen, hanem 1940-től 1944-ig (29.). Ha Johann Wolfgang Goethe 1710-től 1782-ig élt volna, amint a 266. jegyzetben olvassuk (165.), vajon ki fejezte be a *Faust* első részét? És ki írta a másodikat? Hogyan találkozott volna Erfurtban Napóleonnal? (Elnézést az iróniáért!) A *Werther* szerzője máskor is járt már így. Egy ilyen nyomdai elírás nyomán született meg Weöres Sándor verse, a *Sajtóhiba*. (A helyes adatok: 1749–1832.) Ugyanebben a jegyzetben akad még egy botlás: a líra, az epika és dráma ugyanis nem műfaj, hanem műnem (165.).

Kiss Tamás költővel Weöres Sándor nem a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen került kapcsolatba (28.). A debreceni teológia hallgatójának Csöngérről küldte el bemutatkozó levelét 1934 novemberében (WSLev. II, 157.). Kiss Tamás a *Hideg van* című kötetet a *Protestáns Szemlé*ben ismertette; *A kő és az emberről* a *Napkelet*ben és a *Számadás*ban írt. Az utóbbi – mindössze egyetlen számot megérő – folyóiratban Weöres is szerepelt. A 29. oldalon található 54. jegyzetben ez szerepel: „Pavel [helyesen: Pável] Ágoston...” A minősí-

tés így nem szerencsés. Egyik alak sem hibás. Szombathely kulturális életének meghatározó alakja eredetileg Pavel formában használta nevét. Első verseskötete, a *Vak völgy ölén így zsolozsmázok* is ezzel a névvel jelent meg 1933-ban.

Néhány kiegészítéssel folytatom. Egy ilyen típusú forráskiadásban a jegyzeteknek fontos eligazító szerepük van. Ez nem azt jelenti, hogy minden nevet, címet meg kell magyarázni. A túlságosan részletező adathalmaz nem segíti az olvasót. A 7. számú, nem túlságosan hosszú levél a bőséges, felesleges és olykor pontatlan jegyzetelés miatt a 26. oldaltól a 32. oldalig tart. Egy részük gond nélkül kimaradhatott volna. József Attila, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Jankovich Ferenc, Szabolcsi Bence, Kodolányi János születési és halálozási évszámaira, esetleg díjainak listájára aligha van szükségük azoknak, akik kezükbe veszik ezt a kötetet. Legtöbb esetben nem is a személyek életrajzi tényei lennének fontosak, hanem Lovászhoz vagy Weöreshöz fűződő kapcsolataik.

Hadd tegyek néhány kiegészítést! Pálffy Istvánról a 7. levél 47. jegyzetében az olvasható, hogy adatai ismeretlenek (28.). Bár a költő, szerkesztő anyakönyvét nem láttam, a lexikonok sem nyújtottak segítséget, az biztos, hogy Weöresnél néhány évvel idősebb volt. (Alighanem 1909-ben született.) Előbb Tolnanémediben, aztán Székesfehérváron, Veszprémben, végül Budapesten lakott. Négy évtizeden keresztül levelezett Weöressel. Könyvismertetőt írt a *Hideg van* című kötetről. Csöngén is meglátogatta barátját. Több közös fórumuk volt, így például *Az Erő* és a *Magyar Ifjúság*. Mindketten szerepeltek a Pálffy által szerkesztett *Új Erőben* és a *Várban*. Általam ismert leveleiket a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára és a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. (Bővebben: Lócsei Péter: Weöres-mozaikok XXXVI–XXXVII. *Vasi Szemle*, 2018/1.; 2018/3.) Minden bizonytalanság a Weöres-hagyatékban is maradtak fenn Pálffy-üzenetek.

A 8. levélben Lovász Pál a Janus Pannonius Társaság 1939. január 8-ai rendezvényéről számolt be (32–34.). Rády Elemér, Jékely Zoltán és Horváth Tibor szerepelt Pécsen. Értesülünk az est felemás sikeréről, de az olvasót érdekelheti a program is. A korabeli meghívóból tudjuk, hogy Fischer Béla elnöki megnyitója után Rády Elemértől *A felvidéki magyar szellem fejlődése*, Horváth Tibortól pedig a *Szlávok betelepítése Magyarországra* című előadás hangzott el.

Dr. Kardeván Károly (30.) nem csupán tanár, irodalomtörténész volt, hanem a szombathelyi reálban Weöres Sándor osztályfőnöke is.

Végül a 129. oldalon szereplő 220. jegyzetet szeretném árnyalni, azonban ez átlépné ismertetőm terjedelmi határait. Így csak utalok arra, hogy Várkonyi Nándor írása, a *Weöres Sándor pécsi éve*i a *Magyar Műhely* nevezetes Weöres-számában is megjelent (1964/7–8.). A költő és méltatója levélben és személyesen is tisztázta a jegyzetben is említett félreértést és sértődést. (Részletesebben lásd: *„Liebe Linda, kedves Lajos!” Homage à Weöres Sándor*, Hévíz, 2016, 32–37.)

Befejezésül még két szeplőt teszek szóvá. A kötet áttekinthetőbb lenne egy-egy sorközzel, a levelek és a jegyzetek szerencsésebb tagolásával. A könyv megérdemelt volna egy alapos korrektort, aki a bosszantó helyesírási hibákat gyomlálhatta volna.

KULINÁRIS KÖNYVÉGETÉS

Vlagyimir Szorokin: *Manaraga*

„Az elmúlt nyáron az *Esquire* folyóirat irodalmi rovatának sajátos búcsúszámban Vlagyimir Szorokin szó szerint a következőt írta: »Nemrég az egyik nagy cipőboltban megláttam egy fércipőt, amely a tömegtermelés korszaka előtti stílust képviselte: érdes bőrfelület, durva sarkak, rézszegekkel kivert talp. (...) Ennek a cipőnek a kinézete mintha ezt üzenté volna: az emberiségnek elege lett az egyforma dolgokból. Nem lenne itt az ideje, hogy legalább a külsőségek szintjén visszatérjünk a darabáruhoz? A papíralapú könyv mind jobban mögötte marad az elektronikusnak, szinte már fel is hagytak a könyvnyomtatással, a példányszámok csökkennek. Számomra úgy tűnik, hogy a könyv saját magát csak akkor mentheti meg, ha darabáruvá válik, amely nemcsak a számok irányította korrall, de némiképp a Gutenberg-korszakkal is dacol. Minden könyvnek úgy kell kinéznie, mintha kézzel nyomtatták volna. A könyv fedőlapjának magán kell hordoznia a vesződéssel járó, komótos munka nyomait. A könyvnek olyan illatot kell árasztania, mint egy eredeti, megismételhetetlen tárgynak. Ha a könyv darabáruvá lesz, bástyát épít maga köré, amelyet nem tud leküzdeni a számok vezérelte világ.«¹ Ez a cipőgyártás felől a könyvtermelés, a könyvnyomtatás világába átvélő szorokini gondolat ihlette az orosz szerző legújabb, hazájában 2017-ben megjelent² és azonnal a legrangosabb irodalmi díjakkal kitüntetett³ *Manaraga* című regényét, amely bizonyos értelemben a korábbi, 2014-es *Tellúria* című alkotás folytatásának is tekinthető. Mégpedig amiatt, mert mindkét regény a nem is oly távoli jövőbe, a Második Iszlám Forradalom, az ezt követő pusztító európai háborúk, majd a Migráció korszaka utáni érába enged bepillantást. A *Manaraga* sajátos, már-már profétai természetű jóvendőlése azonban, szemben a *Tellúriában* vázoltakkal – mindenkit ki kell ábrándítanom – már korántsem antiutópia. Szorokin itt nagyon is a konkrét közelmúltból,

¹ Szorokin mondatait Galina Juzefovics idézi a *Manaraga* című regényről írott tanulmányában. Lásd: Galina Juzefovics: Kak pravilno zsecs knyigi, <https://meduza.io/feature/2017/03/04/manaraga-vladimira-sorokina>

² A magyar fordítónak, M. Nagy Miklósnak és a Gondolat Kiadónak hála pár hónappal a kötet moszkvai megjelenése után már Magyarországon is napvilágot látott az egyik leghíresebb kortárs orosz szerző legújabb regénye. M. Nagy Miklós most is a tőle megszokott magas színvonalon, sziporkázó nyelvi lelemények sokaságán keresztül vezeti végig a magyar olvasót a történeten.

³ A könyv nem sokkal a megjelenése után Oroszország legrangosabb irodalmi kitüntetésében, a Nagy Könyvben részesült, s azóta a szintén nagyon jelentős NOSZ, valamint az Andrej Belij-díjat is a magáénak tudhatja.

Gondolat Kiadó
Fordította M. Nagy Miklós
Budapest, 2017
198 oldal, 2800 Ft

valamint a most, a 21. század első két évtizedében a világban zajló társadalmi és politikai történésekből kiinduló futurológiát teremt, amelyhez zseniális szüzsét társít: a könyv, a könyvnyomtatás szerepén, szerepének megváltozásán keresztül szóló égető társadalmi, politikai és hatalmi kérdésekről, valamint az emberiség (várható) sorsáról.

Szorokin abból a vitathatatlan tényből indul ki, hogy a Gutenberg-galaxis fennállása óta az épp aktuális, hatalmon lévő elit mindig az irodalmi kánon meghatározásával be kívánta biztosítani magát. Nyilvánvaló, hogy a hatalmat gyakorlóknál az egyik vagy másik könyv preferálása nem pusztán az ízlésen alapul, hanem a politikai nézetrendszeren is. Az, hogy milyen könyveket vihetünk a jövőbe, s melyek mennek a süllyesztőbe, azaz az olvasandó és követendő, illetve az elvetendő könyvek listájának fentről jövő összeállítása az afeletti kontrollt jelenti, hogy melyik történelmi verzió a helyes, azaz a jövő melyik variánsa léphet fel orientáló minőségben.

Hogy az irodalom mennyire fontos a hatalom számára, hogy egy-egy könyv kívánatos-e vagy sem, végighúzódik ugyan a történelmünkön, de a hozzánk időben legközelebb álló és legsúlyosabb társadalompolitikai következményekkel járó „könyvkiválasztásra” mégis 1933-ban, a náci könyvégetés alkalmával került sor. A propagandaminiszter Joseph Goebbels vezette „akció” a náci hatalom számára nemkívánatos nyomdatermékek listázásával, majd megsemmisítésével jelezte: a nemzetiszocialista szellemiséggel ellentétes, illetve zsidó származású szerzők írta könyvekre a világalomra törés folyamatában nincs szükség, ezért máglyára kell őket vetni. Szerencsére az ily módon megsemmisített Brecht-, Zweig-, Jack London-, Hemingway-, Remarque-művek első kiadásait Georg P. Salzmannnak sikerült négy évtized alatt összegyűjtenie, s az Ausburgi Egyetemi Könyvtár rendelkezésére bocsátania, így ezek a zseniális alkotók által írt művek mégis olvashatók és kutathatók maradtak.

Szorokin a legújabb regényében hátborzongató párhuzamot vázol fel a történelmen végigvonuló könyvégetésekkel, így az 1933-as nácik vezette szomorú eseménnyel. Egy újabb, a Második Iszlám Forradalom utáni, s ami még lényegesebb, a Gutenberg-galaxis megszűnté utáni sajátos „könyvégetést” ábrázol, melynek során a hagyományos könyvnyomtatás eltűnésével – amely „az elektromosság teljes diadalával ért véget” (11.) – a már szintén csak múzeumokban és könyvtárakban fellelhető papíralapú klasszikus műveket az erre szakosodott, jól megfizetett „postások” illegális módon „megkaporintják”, majd pedig séfek használják fel tüzelőanyagként, „rőzseként” a minőségi ételeik elkészítésére. Ez az úgynevezett book’n’grill, a könyv lapjain sütés, azaz, ahogy a grillerek nevezik: az *olvasás*. A *Konyha* nevű szervezetbe tömörült *olvasók* sajátos szubkultúrát alkotnak, amelynek megvannak a maga szabályai, s persze van saját története, már-már történelme is: „Az első steaket tizenkét évvel ezelőtt Londonban sütötték a *Finnegan ébredése* első kiadásának lángjain, melyet a British Museumból loptak el. Négy nagyszerű férfi készítette el és ette meg – egy pszichoanalitikus, egy botanikus, egy bróker és egy kontrafagottos. Így született a book’n’grill. És ezzel vette kezdetét egy nagy szenvedély, amely az elmúlt évek alatt nagyszerű hagyománnyá nemesedett... Na igen, az angolok akkoriban »megelőzték az egész földgolyót«. A négy férfiút, akik az új divattal megajándékozták a világot, elnevezték az »új Beatlesnek«: háromnak a keresztneve meg is egyezett a liverpooli banda tagjainak nevével: John, George és Paul. A kontrafagottost Gregornak hívták. Akárcsak az eredeti, az új Beatles is valósággal berobbant a háború utáni európai világba. Igen, a háború után mindenkinek, mindenkinek hirtelen óriási kedve támadt *olvasni*” (11–12.).

Annak a harminchárom éves, belorusz zsidó apától és lengyelországi tatár anyától származó, szülei pravoszláv és iszlám fundamentalisták általi üldöztetése miatt Budapesten született Gézának is, aki a mű főhőseként mint egyre jobban keresett book’n’griller sajátos pikareszk regény formájában járja „tudományával” a világot. *Olvas* Franciaországban, Németországban, Svájcban, Norvégiában és Erdélyben is. De kizárólag

oroszklasszikusokat hajlandó feláldozni a művészete oltárán. Így készít például tokhalsaslikot *A felkegyelműn*, garnélarákot Csehov-novellákon vagy rib-eye steaket a *Holt lelkén*. Az orosz klasszikusokhoz való ragaszkodása ugyanakkor a Második Iszlám Forradalom utáni korszak szimptomája is: az ugyanis, hogy Géza csak klasszikus irodalommal hajlandó olvasni, nem jelenti azt, hogy hagyományos értelemben véve el is olvasta ezeket a műveket. Ám annak ellenére, hogy a Gutenberg-korszak lezárultával az olvasás olvasássá változott, a minőségi könyvek utáni vágy, s a silánynak tituláltak elutasítása mégiscsak és ismét a könyvek általi hatalom megszerzéséről és kézben tartásáról szól. Az újfajta könyvégetés tehát újfajta „könyvlistázással” is jár, s ezen keresztül – ahogyan arra Lev Danyilkin a regényről írott tanulmányában rámutat – „egy olyan társadalommal, amelyben elitcsere zajlik, de a »reakció« elit megtalálja a módját, hogyan maradhatna hatalmon a (fantom)jövőn keresztül.”⁴

A book'n'grillerek világa tehát az elitcsere megakadályozásának egyik fontos eszköze, ám azt, hogy ez sikerrel jár-e, több minden kétségessé teszi. Szorokin a futurológiájában ezeket a kétségeket is beleágyazta zseniális szűzséje további fordultatos epizódjaiba. Egyfelől azzal, hogy a könyvégetés egy új és eddig nem tapasztalt verzióját tárja elénk – hisz paradox módon itt épp az égetendőnek titulált könyvek jelentik a minőséget –, s mindezt a valódi olvasás hiányának korába illeszti, arra mutat rá, hogy az emberiség – elitcsere ide vagy oda – hogyan falja fel végleg önmagát. A kulturálatlanság, a nem olvasás eleve elembertelenít, ráadásul itt a nem olvasott klasszikusokból, pontosabban klasszikusokon étel készül, amelyet az emberek elfogyasztanak, vagyis épp a kulturálatlanságukon készült étel megemésztése közben emésztenek fel végleg önmagukat. Az ember embertelené válására Szorokin példaként a szereplőit és magatartásukat állítja elénk. Vannak például olyan kliensek, akik a klasszikus olvasmányt ételként „befogadva” a szövegben ábrázolt ösztönösséget képesek csak felfogni, s a valóságban ezt élnek meg és ki. „Kuangcsouban egy pár, ledobva a ruháját, lefeküdt az asztalra, és közöselni kezdett, miközben a *Lolitán* készített cheeseburgeremet ették. Egy másik szakácsnak még pikánsabb esete volt a *Bovarynéval* Marokkóban – amour à trois. És persze ott az a híres, szomorú eset, amikor egy kliens megölte a terhes feleségét és az anyósát a *Bűn és bűnhődés olvasásán*. Egy baltás örült miatt tizenöt évet kapott egy kiváló szakács.” (25–26.)

Más kliensek megpróbálnak azzá az íróvá válni, akinek a művein a magukhoz odarendelt séf olvas. Az egyikük Tolsztojnak képzeletben magát, s író is – Tolsztoj stílusát elkorcsosítva – egy novellát magáról a klasszikus szerzőről, amelyben Tolsztoj egy mamut (!) barátságát élvezi. S a külsőségeiben valóban Tolsztojra megszólalásig hasonlító álszerző műveletlenségét, tudatlanságát jól mutatja, hogy a klasszikus szerző híres, *Mennyi föld kell az embernek?* filozófiai szintre emelt kérdését ilyesfajta, szintén csak a különböző ösztönöket kielégítő kérdésekké degradálja: „– Mennyi étel kell az embernek? Mennyi levegő kell az embernek? Mennyi ruha kell az embernek? Mennyi alvás kell az embernek?” (73–74.) Svájcban pedig Géza egy magát Nietzscheként képzelő, s az *Új Zarathustrát* író klienssel találkozik, aki már nem is „példaképe”, hanem szó szerint egy állatra hasonlít: „meztelen, hatalmas zoomorf ül az áttetsző asztalnál, és régimódi, acélhegyű tollal ír egy darab papírra. (...) Rókaarcú, pompás óriás.” (109.) A műveletlenség pedig az elembertelenedett emberek kommunikációjára is hatással van. Mark Agejev *Kokainos regényének olvasása* közben Párizsban, a Grand Operában a zenészek és az operaénekesnő nemcsak hogy él a kábítószer adta tudatmódosítás lehetőségével, de megvalósítja a bábeli zűrzavarnak a Gutenberg-galaxis végével bekövetkező új szakaszát is. Az értelmetlen beszéd netovábbját.

Ám az elállatiasodás talán legkésebb bizonyítéka az, hogy Gézát már nem holmi okos telefonok, hanem állatok: okos bolhák vezérlik az útján. A teste különböző részeire

⁴ Lev Danyilkin tanulmányát lásd: <https://daily.afisha.ru/brain/4792-o-chem-na-samom-dele-manaraga-vladimira-sorokina-obyasnyat-lev-danilkin/>

és részeibe telepedve egy zöld, egy kék és egy piros rovar segít neki. „A piros a legfontosabb, az figyel a pszichoszomatikámat + beosztja az időmet + okosabbá tesz; drága játékszer, hetes verzió, százezerért ültették be az agyam Varol-hídjába fél évvel ezelőtt. A kék, a navigációs, a hajamban legel. A zöld, az információs-kommunikációs, a fülemben lakik. (...) Ez az egész szupermodern bolhaszemélyzet másfél évnyi jövedelmembe került. De a bolháimnak köszönhetem, hogy máig is ép és egészséges vagyok. Amellett most MINDEN a fejemben van” (19–20.) – tudjuk meg a bolháira büszke Gézától.

Csak hogy hamarosan ebben az elembertelenedő világban a cipőbolti élmény apropóján felvázolt egyedi példányok iránti vágy is megszűnik. A kötet címéül szolgáló, a távoli, irodalomtól mentes Manaraga-hegy sokszorosító gépe a book'n'grillerek által olyannyira preferált Nabokov-alkotást, az *Adát* képes az oly értékes egyedi kiadványból – az első angol nyelvű, 1969-es McGraw-Hill-féle kiadásból – tömegcikké változtatni. A séfek számára hallatlan eljárás megszüntetésére, azaz közvetve a gép megsemmisítésére a *Konyha* Gézát jelöli ki, akinek utazása következő állomásaként ezt a küldetését kellene teljesítenie. Hogy sikerrel jár-e, azaz megmaradhat-e ebben az elitcserét követelő, állativá degradálódott világban az eredeti kiadású klasszikusokhoz való ragaszkodás, vagy sem, annak eldöntését már az olvasóra bízom. De azt garantálom, hogy a szüzsé végkifejlete legalább annyira hátborzongató, mint az eddig felvázoltak. Mert igazolja, s sajátosan, Szorokinra jellemző módon viszi tovább az 1933-as könyvégetésnek szintén áldozatul esett Heinrich Heine még 1823-ból származó jóslatát: „ahol könyveket égetnek, ott végül embereket is fognak”.⁵ Heine jóslata bekövetkezett, s e jövendölést, vagyis a könyvek és az emberek párhuzamos sorsát látva mindenki elgondolkozhat, hogy ahol az történik a könyvekkel, ami, vagyis ahol az *Ada* egyedi kiadását olyan emberek sokszorosítják, teszik egyforma és felcserélhető árucikké, akik már maguk is csak próbálják utánozni az elődeiket, s csak „hasonmásai” a nagy klasszikusoknak, vajon mi fog az emberekkel történni.

---

⁵ Heine sora ráadásul azért is érdekes, mert abban a drámában, az *Almansorban* hangzik el, ahol Toledo újdonsült érseke – miután keresztény katonái 1499–1500 fordulóján visszafoglalták az Ibériai-félsziget déli részét – azt rendeli el, hogy az összes iszlám témájú könyvet, különösen a Korán városban fellelhető példányait vessék máglyára. Szorokinnál így a történelem ciklikussága is képbe kerül: futurológiájában a kereszténység helyett ismét az iszlám hódít...

VÉGET ÉRHET-E A LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA, AKÁRCSAK A TÖRTÉNELEM?

*Agnieszka Kolakowska: Kultúrák háborúi és más harcok;
Ryszard Legutko: A közönséges ember diadala*

Idén április végén az amerikai sajtó egy aktuális kérdés kapcsán foglalkozott a *Simpson család* dal. A dolog úgy kezdődött, hogy több indiai származású amerikai híresség is fel-emelte a szavát a sorozatban szereplő Apu karaktere ellen. Ami igazán bántotta őket, hogy az animált indiai boltos hangját egy fehér színkronszínész adja, és mint ilyen stilizálja délkelet-ázsiaira a szereplő akcentusát. Matt Groening, a sorozat készítője pedig csak azzal reagált, hogy olyan korban élünk, amikor az „emberek nagyon szeretnek úgy tenni, mintha valami sértené őket”. Groening nem az alt-right mozgalom tagja, és lényegében több mint húsz évig a fősodorban senkinek sem volt vele semmi baja, ezért gondoltam, hogy ez a történet megfelelő kiindulási alap lehet, ha két lengyel szerző kifejezetten „konzervatív” hangolású művét akarom bemutatni. Sem Agnieszka Kolakowskáról, sem Ryszard Legutkóról nem mondható el, hogy ezekben a művekben figyelembe vennék, ki min akar megsértődni. Kolakowska Leszek Kolakowski lengyel filozófus lánya, tanulmányait nyugati, főleg angolszász egyetemeken végezte, napjainkban Párizsban él. Ezt persze a könyve olvasása közben is érezni. A szerző elég otthonosan mozog az angol és amerikai politikai kultúrában, de egy gyors váltással képes megállapításait a francia vagy lengyel mindennapokra is alkalmazni. Legalábbis a 2010 előtti francia mindennapokra, mert a magyar kiadásban ugyan történt némi változtatás – ezt a szerző a kiadáshoz írt előszóban is leírja –, a szöveg alapjai erősen a 2010 előtti nyugati kultúrában gyökereznek. Ezt azért is fontos elmondani, mert ezzel együtt igazán meglepő, hogy azokat a problémákat, amelyek az elmúlt másfél évben kezdtek igazán akutálisan tűnni, Kolakowska már 2010 előtt is jelentősnek tartotta. Olyanokra gondolok, mint a bevándorlás, a politikai korrektség, az Európai Unió és az egyes tagállamok kapcsolata, az iszlám megjelenése Európában, a globális felmelegedés, vagy éppen az európai kultúra judeo-keresztény alapjai, vagy az olyan finomságokra, mint hogy több mint tíz évvel ezelőtt is gondolkodás nélkül szúrt oda a neokonoknak – jobboldalról. Már ebből látszik, hogy Kolakowska nemcsak az angolszász és kontinentális jogrendek között képes nagyon jól kalauzolni, de képes látszólag egymástól teljesen eltérő kulturális problémákat is érthető módon együtt tárgyalni. Mert azért bevallhatjuk, messze nem annyira szembe-tűnően tetszetős a szerző tájékozottsága a „nyugati kultú-

Örökség Kultúrpolitikai Intézet
Fordította Németh Orsolya, Pálfalvi Lajos, Reiman Judit
Budapest, 2016 (Nyugat-eurázsiai idő)
291 oldal, 2990 Ft

rának” nevezett halmaz alegységeinek mindegyikében, mint amennyire impozáns a stílus könnyedsége, amivel ezekről a szokatlan, sokszor nem könnyű témákról ír. Néha már az a gyanúnk, hogy a magyar sajtónak is ezen a nívón kellene mozognia, de ezt a gondolatot most nincs értelme folytatni.

Kolakowska témái azonban kevésbé problematikusak. Nem véletlenül az a címe a könyvnek – éreznél némi iróniát rajta –, hogy *Kultúrák háborúi és más harcok*, a szerző ugyanis éppen ebbe a kultúrharcba próbál beleállni, ami azért annyira nem is az, aminek látszik, mint kiderül.

Hogy mégis miben áll a kultúrharc lényege, arra viszont jobb rálátást enged Ryszard Legutko könyve, *A közönséges ember diadala*. Legutko a krakkói kulturális és egyetemi élethez kötődő katolikus filozófus, ilyen minőségében azonban talán kevésbé ismert, mint amiatt, hogy politikai szerepeket is vállal, általában a lengyel jobbon. Attól tartok, ezek a politikai szerepek túlságosan is rá fognak ülni a szerző személyére, ahogy erre a könyvre is, amely egyébként a mélysége miatt többre lenne hivatott. Az utóbbi években, főleg 2008 óta a mindinkább polarizálódó nyugati társadalomban egyre nagyobb teret kaptak azok a hangok, amelyek az Európai Uniót vagy lényegében a nyugati világrend nagy intézményeit korábbi korok diktatúráihoz hasonlították. Legutko azt a látszatot kelti, mintha ezen a vonalon indulna el, és a tárgyalás, természetesen csak látszólag, később tovább súlyosbodik néhány összekülvés-elméletnek tűnő gondolattal (tudniillik a fősodor véleményformálói már a népbűtítást szolgáló oktatásra és egyéb intézményekre is kiterjesztették a hatalmukat), valójában azonban ritka jól összerakott gondolatmenetről van szó. A könyv végén található utószóban Hörcher Ferenc nagyon találóan azt írja, hogy a könyv „egy politikában jártas, kiábrándult és bölcs, némileg visszavonult, Montaigne-éra emlékeztető habitussal rendelkező politikai gondolkodó elkeseredett műve”, és ez a sorok között tényleg jól érezhető. Legutko inkább kesereg a modern világrend és a haladásba vetett hit agresszivitásának szellemi rombolásán, még akkor is, ha a platonizmusra visszavezetve (erről némi sejtést azért nyújt a könyv címe) végül is kínál megoldást a társadalom problémáira. Legutko itt sem tudja levetkőzni az idősi filozófiaprofeszor szerepét, de miért is tenné?

A kínált megoldás és úgy általában Legutko könyvének gondolatai is természetesen nagyon ismerősen csenghetnek, hiszen nagyjából hetente találkozhatunk velük a magyar kormánytagok nyilatkozataiban. A nagyobb baj az, hogy ezek a nyilatkozatok soha nem mélyülnek el annyira a részletekben, mint Legutko, ezért aztán általában a valóságot tagadó tébolyodottságnak tűnhetnek. Legutko könyvének egyik legnagyobb praktikus érdeme, ami miatt éppenséggel a politikai paletta minden oldalán forgatni kellene, az, hogy módszeresen felépített, jól átgondolt betekintést nyújt a kortárs konzervatív gondolkodás építményébe. Irodalmi érdeme pedig, hogy nagyon jól épül fel, és hogy olyan impozáns mélységekig ás le a mai fősodor kritikájában, hogy a szöveget értelmezni tudó, de a konzervativizmussal nem kacérkodó olvasónak is fel kell készülnie arra, hogy komolyan elgondolkodjon elvei helyességéről. Legutko itt is sokat tapasztalt filozófiaprofeszorként jár el, de miért is ne tenné?

A szerző persze nem örült meg, és megjegyzi azt is, hogy nem igazán lehet maradéktalanul és teljesen komolyan összehasonlítani a kommunista diktatúrát a liberális-demokratikus világrenddel, és a 14. oldalon nagyjából tisztázza is, hogy mégis miért vállalkozik erre a gondolatmenetre. Az ilyen apró elszólások, elszórt fontos gondolatok rendkívül jellemzőek mindkét könyvre, és épp ezért rendkívül becsapósak ezek a szövegek. Legutko sebészi pontossággal és részletességgel boncolgatja a modern homo politicust, rendkívüli éleslátásról tesz tanúságot, és ami rettenetesen kényelmetlen lehet azoknak, akik vitatkozni akarnak vele, hogy Legutko utánanézz a vele ellentétes véleményeknek is. Nem alaptalanul írja például, hogy a liberális-demokratikus gondolat is csak ideológia, és érdekes gondolatai vannak a minden ideológiával kapcsolatban érzett modern kori undor eredete-

tét illetően. A mostanában sokszor használt érvelési eljárásokat például Nietzsche vagy Freudra vezet vissza (155.), vagy másutt szokatlan módon járja körül a szexualitás és a politika viszonyát (148.), ami ugye eleve furcsa párosítás, de mostanra már igazán megszokhattuk volna.

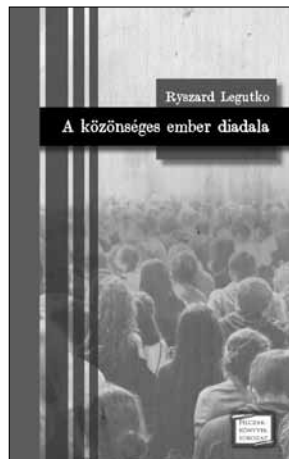
Az ilyen példákat lehetne még sorolni, de végül úgyis ugyanaz rajzolódna ki: Legutko lényegében szembeállít magával egy eszmerendszert, és ízekre szedi. A felállított eszmerendszer végső soron ismerős lehet: a liberális-demokratikus ember töretlenül hisz a fejlődésben, és bármit képes megtenni ennek biztosítása érdekében. Legutko problémája röviden éppen ezzel a „bármivel” van, ami megengedi, hogy a konzervatív ember rémképeket lásson. Legyenek ezek a részek bármennyire elrugaszkodottak, egyáltalán nem megalapozatlanok, a szerző tényleg egy filozófiával eltöltött életutat kitevő ismeretanyagot mozgat meg szinte minden gondolata mögött. Ahol nem alapozza meg a gondolatait – és ez a néhány pont számíthatna talán a szöveg legnagyobb hiányosságának –, ott viszont rendszerint a kelet-európai konzervatív kurzushoz nyúl. Ez kicsit furcsa lehet, mert igazából elszoktunk attól, hogy jól megalapozott, komoly tárgyalás itt-ott a kortárs politikai valóságot emlegesse, *horribile dictu* bizonyos pártokat részesítsen előnyben. Összességében Legutko hatalmas és alapos munkát végez, mikor leszedi a keresztvizet napjaink nyugati társadalmáról, és mintha tudná is, hogy ekkora volumenű munkánál már úgysem tudja megszólítani napjaink liberális-demokratikus emberét, aki majd nem éppen demokratikusan úgyis kisasszézízik az ilyen szövegek elől. A könyv egészének is csak ennyi a baja: nehéz elképzelni, hogy meg tudja szólítani az olyan embert, aki eleve másképp gondolkodik. De végső soron nem is propagandaműnek íródott.

Kolakowska könyvével egészen más a helyzet. A Párizsban élő szerző sokkal lendületesebb, úgy olvassuk, mintha hosszabbra nyúlt véleménycikket olvasnánk, és a másképp gondolkodó olvasót ott húzza csöbe, ahol nem szégyelli. A könyv első néhány szövege erősen provokatív témákat feszeget erősen provokatív szempontból. Jellemző a megközelítés nonkonformizmusára, hogy már az első esszé központjában is John Lennon *Imagine* című száma áll, amit Kolakowska a rá épülő szellemiséggel együtt szed ízekre. Ugyanezen esszé második oldalán már a „gnózishoz” köti a modern haladásba vetett hitet, és ezt az intellektuális lendületet az utolsó oldalig képes fenntartani. A tizennyolc esszét tartalmazó könyv témái: baloldaliság, liberalizmus, terror, Európa(i Unió), orientalizmus, kapitalizmus, globális felmelegedés, háború, az utolsó néhány esszé pedig a rögválóságtól jobban elrugaszkodott, filozófiai vagy esztétikai témákat boncolgat, mint a kortárs irodalom, az erények, jog és tolerancia vagy éppen posztmodern és vallás viszonya. A szöveg olvasása a könnyedsége ellenére is nagy figyelmet igényel, azt tapasztaltam ugyanis, hogy hajlamosak vagyunk Kolakowskának a politika binaritásában helyet keresni, miközben a szövegek éppen ez ellen a kettősség ellen harcolnak. Például könnyen érthetjük úgy, hogy a szerző tagadja a globális felmelegedést, pedig igazából csak azt teszi erősen kérdőjelessé, hogy az emberi tevékenység okozná. Ez a fajta olvasói figyelem egyébként is kifizetődő, mert kevés olyan könyv jelenik meg manapság, ami ilyen jól tudná szintetizálni a nyugati gondolkodást a kelet-európaival.

Kolakowska ellen talán csak azt lehetne felhozni, hogy

Rézbong Kiadó
Fordította Pálfalvi Lajos, Hörcher Ferenc utószavával
S. I. 2018. (Felczak könyvek sorozat)
269 oldal, 3200 Ft

sok helyen kifejezetten úgy ír, hogy teljesen ignorálja, mi okozta a 2008-as gazdasági válságot az általánosan elfogadott nézet szerint, és azt is figyelmen kívül hagyja, hogy ennek milyen erős hatása lehetett arra, hogy a fiatalabb generációkat a baloldali üzenetek jobban megszólították, például Slavoj Žižek valahogy sztárfilozófus lett a közösségi hálón szocializálódott fiatalok között. Ezzel szemben mintha úgy értelmezné, hogy a baloldaliság a világ általános elbutulásának eredménye. Akárhogy is van, ha Kołakowskának és Legutkónak ezekben a könyvekben egy kicsit is igaza van, akkor a közösségi hálókkal és Žižekkel együtt a nyugati világ óriási slamasztikában van.

NEM CSAK ÉRDEKES

Válasz Lengyel András Csáth Gézaról szóló feljegyzésére

Lengyel András a *Jelenkor* áprilisi számában megjelent írása,¹ ha hallgatólagosan is, de azzal az igénnyel lép fel, hogy új értelmezői szempontot kínáljon a Csáth-életmű egyes darabjainak újraolvasásához, mindezt pedig úgy igyekszik elérni, hogy Csáth személyiségét helyezi vizsgálata középpontjába. Kissé megfordítva: olyasmint sugall a szöveg, hogy a novellák tüzetes elemzésén keresztül közelebb kerülhetünk Csáth személyiségének megismeréséhez. Bár irodalomtudományos megközelítésből ez az elgondolás nem kecsegtet túl sok haszonnal, a Lengyel által kínált szempont első ránézésre mégis egészen kézenfekvőnek tűnhet, hiszen az utókor nehezen választja el Csáth szépirói munkáit a szerzői élet-történet bizonyos tényeitől. Előjáróban szeretném leszögezni, hogy bár Lengyel számos meglátását nem vitatom, elsősorban mégis a kétségeimet fogalmazom meg a szövegben tett néhány állításával kapcsolatban.

Eleve gyanakvásra adhat okot, ha élettörténeti tények fényében vizsgálunk egy szöveg-korpuszt, s Lengyel írása azt a benyomást kelti, hogy eredményes olvasói magatartás lehet, ha Csáth novelláit az élettörténet illusztrációiként, a szerző életének történéseire visszavezethető dokumentumokként olvassuk. Cikkének első soraiban Lengyel azt állítja, „[a] modern magyar irodalom történetében Csáth Gézát különleges hely illeti meg. E hely csak rész-bentehetségének sokoldalúságának eredménye. Egyedisége, ha ezt a irodalomtörténet-írás el is maszatolja, nem kis részben sorsának függvényeként alakult ki” (415.). Ezekből a szakvból mintha az ezzel a megfigyeléssel kapcsolatos elégedetlenség-érzést hallanánk ki, ennek ellenére azt tapasztaljuk, hogy Lengyel szövege valójában épp hogy megerősíti ezt a megközelítést. Kétségtelen tény, hogy a Csáth-biográfia ismerete kézenfekvőnek, sőt bizonyos esetben megkerülhetetlennek tűnhet a Csáth-szövegek olvasása során (jó példa erre Csáth pszichoanalitikus műveltségének fontossága), ugyanakkor ha Csáth irodalomtörténeti helyét igyekszünk meghatározni, ez az alapállás nyilvánvalóan nem bizonyul elégségesnek, sőt némileg félrevezető lehet. Azzal a megfigyeléssel nem lehet vitába szállni, hogy Csáth élete, az alapvetően botrányos élettörténet, a morfium- és pantoponfüggőség, a napló-írás (s ezzel együtt a naplókra jellemző, a szexualitásról szóló kitarulkozó beszédmód), továbbá a gyilkosság és az öngyilkosság ténye – Lengyel megfogalmazásával élve – „érdekes-sé” teheti az utókor számára a szerző személyét: ez a befogadástörténet szempontjából kétségkívül fontos megfigyelés – erre a későbbiekben még visszatérek.

Lengyel két ismert Csáth-művet vizsgál részletesen, elsőként *A béka* című 1905-ös novellát, melyben – ahogyan a szerző is rámutat – valóban figyelemre méltó poétikai teljesítmény az undor érzékletes leírása. Kétséges azonban, hogy milyen többletinformációhoz vezető értelmezői eljárás referenciák után kutatni e szövegben. Lengyel szerint ugyanis „a »megkínzott kisgyerek« mint analógia emlegetése alighanem a szerző gyerekkori traumájának, édesanyja elvesztésének kivetítése”, majd azt állítja, „a »kitépett szárnyú bagoly« mögött referenciaként [...] a szerző gyerekkori állatkínzó »kísérletezései« (s az erre visszacsapó bűntudat) áll” (419.). Főként annak fényében tűnnek némiképp erőltetettnek ezek a

¹ Lengyel András: Csáth Gézaról. Följegyzés, magánhasználatra, *Jelenkor*, 2018/4., 415–424.

gondolatkísérletek, hogy az idézett szöveghelyek vizsgálata poétikai szempontból válik igazán izgalmassá. Meglehet, hogy valóban felfedezhetünk a szerzői életényekre utaló nyomokat az idézett példákban, de az állatkínzás emlegetésekor vajon nem az az igazán lényeges, hogy ez Csáth írásainak igen jellemző motívuma? S nem csupán visszatérő elem, alkalmazása ugyanis nagyfokú írói tudatosságról is árulkodik, hiszen a Csáth-novellák motívumkészletének e gyakran felbukkanó és jelentésem eleme a történetekben sok esetben az emberi halált előlegezi meg: ahogyan *A béka* esetében is, úgy az *Anyagyilkosság*ban (a bagoly kínzása), a *Fekete csönd*ben (ahol a fehér macskát égetik meg az ispán lányának halála előtt) vagy *A kis Emmában* (a kutya felakasztását követően a címszereplő kislány életét oltják ki a novella gyerekszereplői). A Lengyel által vizsgált másik novella az 1908-as *Anyagyilkosság*, ezzel kapcsolatban pedig megjegyzi, hogy „a Witman fiúk félárvák, apjukat már kisgyerekként elvesztették. A szereplőknek ez a szituációja közvetlen önéletrajzi referencia, inverzből. Csáthnak az édesanyja halt meg igen korán, s ez a trauma igen mélyen beépült személyisége szerkezetébe” (420–421.). Való igaz, Csáth életében kétségkívül fontos és meghatározó tény anyja halála, ám valószínűbb, hogy nem ez az életrajzi motíváltság, sokkal inkább a pszichoanalízis ismerete vezetett a novella megírásához. A sokat elemzett novella ugyanakkor nyilvánvalóan túlmutat a lélektan által kínált kereteken: a művet többek között motívumhasználat, időkezelése, stilisztikai megoldásai miatt tartjuk a Csáth-életmű kiemelkedő darabjának.

Kissé általánosító, az életművet egyneműsítő szándékról árulkodik Lengyel azon megállapítása, miszerint „[Csáth] elmondhatta, amit el akart mondani, kibeszélhette rémeit, ugyanakkor, mivel »fikciót« írt, mindezt egy idegen világba transzformálhatta bele. Úgy lehetett őszinte, hogy a fikció megvédte. E helyzetet másképpen úgy is leírhatjuk, hogy novelláiban önmagát adta, személyes írói teljesítménye »csak« az élmények nyelvi megformálására szorítkozott” (418–419.). A felvetett probléma ennél jóval árnyaltabb, ennek alátámasztásaképp érdemes egy példát hoznunk. Ha az írói kitárulkozás Csáthra jellemző jegyeit az életművel szeretnénk összefüggésbe hozni, szerencsésebb a novellák egy meghatározott csoportját vizsgálnunk, s e művek poétikai megszerkesztettségére, jelen esetben a keretes szerkezetű novellákra fókuszálunk. A keretes szerkezet szempontjából a Csáth-novellákon végigtekintve az a tendencia figyelhető meg, hogy az évek előrehaladtával a pszichoanalízis meghatározóvá válásán túl (s ahogyan a későbbiekben utalok rá, éppen a pszichoanalízis meghatározóvá válása miatt) elszaporodnak a keretes szerkezetű művek. Bár Csáth korai novellái között is találhatunk keretes szerkezetű alkotásokat (például *Fekete csönd*), a keret alkalmazásának sajátos funkciója figyelhető meg Csáth kései műveinek esetében. Szajbély Mihály mutat rá, hogy a keretes novellák (*A kis Emma*, *Kisfiúk*, *A viszontlátás*, *Miklós bácsi tanításai*, *Egyiptomi József*), illetve az 1909 és 1913 között írt elbeszélések abban segíthették Csáthot, hogy elkerülje a kitárulkozást, ugyanis „valószínűleg a meztelenre vetkőzés kellemetlen élménye elől” szeretett volna elmenekülni, hiszen az elbeszélőnek ezekben az esetekben csak a valahol látott-hallott történet tolmácsolójának szerepe jut.² Ennek a rejtőzködő szándéknak az okát pedig Csáth naplójában kereshetjük: megfigyelhető ugyanis egy összefüggés a keretes szerkezetű novellák előterbe kerülésének és a morfnista naplók keletkezésének ideje között. 1912-ben Csáth naplójában tett említést kilátástalannak és feloldhatatlannak tűnő írói válsághelyzetéről: „[r]ettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analyzissal behatóan foglalkozom, és minden ízében elemezem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analyzis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig

² Szajbély Mihály: *Csáth Géza*, Bp., Gondolat, 1989, 227.

nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a psychoanalitikus”.³ A naplóbeli személyes vallomás alapján következtethetünk arra, hogy a keretes szerkezet alkalmazásának gesztusa segítette Csáthot a kitérültség megakadályozásában, önmaga megmutatásának elkerülésében: mindezt egy közvetetten megismert, „valaki mástól” származó – vagy legalábbis ezt a benyomást keltő – történet elmondásával kívánta elérni. A pszichoanalízis ismerete és alkalmazása tehát nem csupán az író életében, hanem szépírói munkásságában is változást hoz.⁴ Az 1909 és 1913 között keletkezett keretes novellák narratív szerkezete tehát arra utal, hogy az analitikus felépítésű cselekmények bemutatásához az íróknak már valóban szüksége lehetett a keret alkalmazására. Olyan keretre, amely az általa beágyazott elbeszélés és cselekmény valószerűségének benyomását kelti, azt sugallja, hogy az író nem megalkotója, csupán közvetítője a történeteknek. Az ennél korábbi novellák ilyen, a kitérülést és az olvasói azonosítást megakadályozó kerettől mentesek. Az az írói válság pedig, amely 1912–13-ban elérte Csáthot, véglegesnek és feloldhatatlannak bizonyult, naplófeljegyzéseit leszámítva ugyanis már alig írt az 1913-as évet követően.

Ezen a ponton érdemes kitérnünk a korábban említett, a szerzői életénekek és az életmű szoros kapcsolatát feltételező elgondolásra, s ehhez röviden időzzünk el Csáth befogadástörténeténél, melyre Lengyel is kitér cikkének zárásában. Tudjuk, hogy Csáth írói munkásságának megítélése a kritikai diskurzusban korántsem mutat egységes képet. Ennek a magyar irodalomban szinte egyedülálló, rövid írói pályának az értékelése az évek során hol felívelő, hol hanyatló tendenciát mutatott, Csáth életműve a kánon központjában és annak perifériáján is helyet foglalt már. Kortársi recepciója igencsak szegényes, a későbbi évtizedekben a Csáth írásai körüli csend elsősorban az életmű kiadatlanságának tudható be. A hatvanas években kezdődött meg szépírói, orvosi munkáinak és naplóinak kiadása, ez pedig több szerző (például Németh László vagy Mészöly Miklós) reflexiójának megszületéséhez is nagyban hozzájárult. A hetvenes évek prózatörténeti fordulatakor pedig, amikor is a szerzők az elfeledett, alulértékelt, a kánon perifériájára szorult írók felé fordultak, Esterházy Péter többek között Csáthot is „újra” felfedezte, erről tanúskodik például a *Függő* című műve. Elmondhatjuk, hogy a magyar irodalom alakulás- és befogadástörténetében egészen egyedinek tekinthető az a mód, ahogyan Csáth Gézához, életéhez és életművéhez viszonyulunk, s ebből fakad, hogy a Csáth-kultuszt nem csupán a megjelenő szövegkiadások, hanem a Csáth-műveket feldolgozó, valamint a Csáth személyét fikcionalizáló alkotások is működtetik. Ez a tény pedig, tehát a szerzői alakmás fikcióban való szerepeltetésének poétikai megoldása rámutat arra, hogy az utókor számára Csáth (tragikus) élettörténete bizonyos értelemben vonzóbb lehet, mint maguk a szépírói művek.

Mivel Lengyel szövegében hangsúlyos a szerző élete és életműve szoros kapcsolatának vizsgálata, érdemes kitérni az irodalmi kultusz kérdésére, mely megfelelő terepet kínál e kérdéskör körüljárásához. Ha végigtekintünk a kultusz kutatással kapcsolatos elméletek főbb állításain, meglehetősen sok támadnak afelől, hogy az irodalmi kultusz kutatás keretei megfeleltethetők lennének a Csáth befogadását és hatását vizsgálat tárgyául kitűző elemzéseknek. Az irodalmi kultuszok legtöbbje ugyanis, ahogyan azt Dávidházi Péter, az irány-

³ Csáth Géza: *Napló 1912–1913*, szerk. és utószó Hunyadi Csaba, kísérő tan. Dér Zoltán, Szeged, Lazi, 2002, 5.

⁴ Z. Varga Zoltán: Az írói véna: Csáth Géza 1912–1913-as naplójegyzeteiről. In: uő.: *Önéletrajzi töredék, talált szöveg*, sorozatszerk. Veres András, Kálmán C. György, Bp., Balassi, 2014 (Opus Irodalomelméleti tanulmányok – Új sorozat, 14), 63. A pszichoanalízis ismeretének az írói praxisra gyakorolt hatásáról részletesebben lásd Szajbély Mihály: Csáth Géza (1887–1919): Egy kudarcos értelmiségi karriertörténet kórajza. In: *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások*, szerk. Biró Annamária, Boka László, Nagyvárad–Bp., Partium–reciti, 2014, 231–240.

zat első és „alapszövegének” számító írásában kifejti,⁵ egyfajta vallásos analógiára épül, s mint olyan, tárgyát feddhetetlennek, morálisan kikezdhethetlennek tünteti fel. Erre számos példát hozhatunk a magyar irodalomból, a legismertebbek talán a Petőfi és a József Attila körül kialakult kultuszok. A 19. században megindult írókultuszokkal szemben – melyek Takáts József megfogalmazásával élve, általában egy nemzetközösséghez való szocializálódás rítusaiként is értelmezhetők⁶ – a modernséggel szorosan összefüggő, a modern művész képzetére épülő kultuszok „hősei” már a dekadens, deviáns, kicsapongó életvitelt folytató alkotók lesznek. „A tehetséget ebben a körben a formaadás képessége mellett az élet mélységeinek átélésére való készség jelentette: a művész extremitásokat, titkos mikrovilágokat, túlfinomult vagy éppen durván alantas érzékleteket él át, hogy hírt adhasson róluk; merész gondolatjátékokba bocsátkozik, tabukat dönt, hogy az emberi természet eddig elzárt tartományait megmutathassa.”⁷ Csáth mint modern szerző tökéletesen beleillik ebbe a társadalomból kilógó, magányos művészképbe, aki szélsőséges helyzeteket él és tapasztal meg, s megfigyelhetjük, hogy a Csáth-kultuszban éppen az imént felsorolt elemek kerülnek középpontba – ezek miatt válik tehát Csáth alakja „érdekessé”. „[E]zt a sötét oldalt – saját eltévelyedései és szenvedései történetét – novellákban is, majd napló formában rögzített öndokumentációban is megjelenítette, leolvashatóvá, hozzáférhetővé tette a nem kívánt, de létező tapasztalatok egy olyan körét, amelyet enélkül csak sokkal nehezebben, áttételeken keresztül lehetne fölismerni. S ez, ha igazolást nem is ad életére, a nevéhez köthető szövegekpuszt fontossá teszi” – írja Lengyel (423.). Ezzel az állítással nem is lehetne vitatkozni, ha épp nem törekedne kizárólagosságra: mintha Csáth írásművészetéről csak az élettényeinek tükrében lehetne beszélni. Lengyel szövegét olvasva azzal a (Csáth-kultuszra jellemző) jelenséggel találjuk szembe magunkat, amely megerősíti a Csáth-befogadástörténetben az élettörténet szerepének túlhangsúlyozását. Egy ilyen, meglehetősen fordulatossá és botránysá telt élettörténet esetében ez persze cseppet sem meglepő mozzanat, ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról az ebből fakadó, kétségtelenül negatív következményről, hogy a szóban forgó folyamat eltereli a figyelmet Csáth irodalmi teljesítményéről.

Végül pedig: Lengyel András feljegyzésének címe szerint a szerző Csáth Gézáról, azaz a szépiróról (s nem Brenner Józsefről) kíván szólni. Csáth Gézáról azonban nem akkor tudhatjuk meg a legtöbbet, ha a novellák egyes motívumai és a referenciák közötti (egyéb-ként igencsak homályos) kapcsolatot feltételezzük, ha a fikciós művek elemeit az élettörténet bizonyos állomásaihoz kapcsoljuk, hanem ha a Csáth-szövegekre mint (nyilvánvalóan váltakozó színvonalú) esztétikai és irodalomtörténeti teljesítményekre tekintünk, s e perspektíva mentén vizsgáljuk azokat. Csáth ezáltal pedig nemcsak „érdekes” lesz, de érdekessé is válik az utókor figyelmére.

MAJOR ÁGNES

Köszönöm Major Ágnesnek, hogy figyelmére méltatta írásomat. Az én szövegem és az övé között azonban akkora a távolság, hogy az érdemi eszmecserére nincs esély. De vannak történeti pillanatok, s a mai is ilyen, amikor az értelmező észnek a legnagyobb esélyt az adja, hogy két ilyen különböző írás egyaránt megjelenhet. Reméljük, ez a lehetőség egyelőre meg is marad.

Lengyel András

⁵ Dávidházi Péter: „Isten másodszüllöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp., Gondolat, 1989, 28.

⁶ Takáts József: A nemzeti kultúra megalkotása és a kultuszok. In: uő.: *Ismerős idegen terep*, Bp., Kiárat, 2007, 153.

⁷ Kappanyos András: *A modernség változatai: koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*, kézirat.